

РХІВН УКРАЇНИ

1974 5

580804

АРХІВИ УКРАЇНИ

ОРГАН ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 5 (127) 1974

Вересень—жовтень

Рік видання XXVIII
Видається з 1947 р.
Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

До 30-річчя визволення Радянської України
від німецько-фашистських загарбників

М. О. Буцько — Дружба і братерство народів СРСР у битві за Радянську Україну	3
В. О. Замлинський — Допомога партизанів радянським військам у боях за повне визволення України від німецько-фашистських загарбників	10
Н. М. Чоломбитко, Є. П. Шаталіна — Із історії братерської допомоги народів Радянського Союзу у відбудові народного господарства Української РСР. 1943—1945 рр. (Документи)	17
М. М. Базанова — Документи ЦДАКФФД УРСР про визволення України від німецько-фашистських загарбників	31
Ю. А. Барштейн — Медалі, присвячені ювілею визволення України	40
М. О. Рибаків — З літопису боротьби трудящих Дарницького району м. Києва проти німецько-фашистських загарбників	42
Наукова конференція, присвячена 30-річчю визволення Львова від німецько-фашистських загарбників	48
Л. М. Мінаєва (Львів) — Документи Львівського облдержархіву про боротьбу трудящих області проти німецько-фашистських загарбників	49
М. П. Тесленко (Львів) — Перші заходи партійних та радянських органів по ліквідації наслідків німецько-фашистської окупації (За документами партархіву Львівського обкому Компартії України)	51
Н. Ф. Врадій (Львів) — До історії львівських архівів у 1939—1944 р.	54
Н. К. Кривонос (Львів) — Пам'ятники визволителям Львівщини	56

ОБМІН ДОСВІДОМ

Д. П. Скурлатов (Чернівці) — Питання наукової організації праці в Чернівецькому облдержархіві	59
О. П. Романова (Чернігів) — Підсумки аналізу системи науково-довідкового апарату Чернігівського облдержархіву	63
М. М. Нестерець (Тернопіль) — Участь архівістів Тернопільської області у створенні тому «Історії міст і сіл Української РСР»	67

ДІЛОВОДСТВО

- А. Ірин** — Документообіг в апараті управління і шляхи його вдосконалення . . . 70

КОНСУЛЬТАЦІЇ

- І. П. Кокодзей** — Застосування системи протипожежного захисту в державних архівах . . . 78

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

- Е. Д. Агінська, О. О. Михайлова** — Особовий фонд академіка АН УРСР **О. І. Бродського** (Центральний науковий архів АН УРСР) . . . 80
- Л. І. Кубась** (Ровно) — Документи Ровенського облдержархіву з історії комсомолу Ровенщини (1919—1939 рр.) . . . 81

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Г. В. Стрельський** — **В. В. Панашенко**. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. . . . 84
- О. Я. Мацюк** (Львів) — **Е. И. Каменцева, Н. В. Устюгов**. Русская сфрагистика и геральдика . . . 85

Архівна справа за рубежом

- В. Сікора** (Прага) — Джерела про Словацьке національне повстання в архівах Чеської Соціалістичної Республіки . . . 87

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Р. Б. Плоткіна** (Львів), **М. В. Делеган** (Мукачеве), **І. О. Ільченко** (Суми) — До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників . . . 90
- Н. С. Безпрозванна** — В ЦЕПК Головархіву УРСР . . . 92
- Н. Г. Поглубко** (Одеса) — Виставка документальних матеріалів Одеського облдержархіву «Літературна Одеса» . . . 92
- О. В. Ожигівська** (Львів) — Виставка документів і матеріалів до 100-річчя з дня народження **Марка Черемшини** . . . 94
- М. Г. Губар** (Кіровоград) — Семінари завідуючих райміськдержархівами та відповідальних за архіви установ Кіровоградської області . . . 94
- А. М. Бурканенко, К. С. Руденко** (Одеса) — Підвищення кваліфікації діловодів держустанов Одеси . . . 94
- І. В. Субботіна** (Сімферополь) — Семінари з діловодства в Криму . . . 95
- К. Є. Новохатський** — Наші гості . . . 96

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), **Н. Ф. Врадій, Л. З. Гісцова, П. С. Гончарук, В. О. Замлинський, В. С. Коновалова, І. П. Кравченко** (заст. головного редактора), **В. В. Кузьменко, М. О. Місерман, Б. Д. Нененко, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, Г. Я. Сергієнко, В. І. Стрельський, Т. В. Студенніков, Є. П. Шаталіна**.

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.

Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1974 р.

БФ 23079. Підписано до друку 14.10 1974 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умовн. друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 19000. Зам. К-153. Ціна 30 коп.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

ДРУЖБА І БРАТЕРСТВО НАРОДІВ СРСР У БИТВІ ЗА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ

*М. О. БУЦЬКО,
доктор історичних наук*

Тяжким і в той же час героїчним періодом в історії Радянської багатонаціональної країни були роки Великої Вітчизняної війни — «найтяжчої,— як відмічається в Програмі КПРС,— з усіх воєн, які будь-коли знала історія»¹.

У смертельній битві проти німецького фашизму витримали сувору життєву перевірку радянський державний і суспільний лад, соціалістична економіка і ідеологія, доблесні Збройні Сили, вихована партією радянська людина. Одним з невичерпних джерел нездоланної сили Радянської соціалістичної держави, найважливіших факторів, які зумовили всесвітньо-історичну перемогу Радянської країни над гітлерівською Німеччиною, була ленінська дружба народів СРСР, що ґрунтується на соціалістичному устрої, на вирішенні національного питання згідно з ленінськими принципами рівноправності всіх рас і націй.

На заклик Комуністичної партії пліч-о-пліч піднялися представники всіх радянських народів. На фронті і в тилу, в партизанських загонах і в підпіллі в єдиному патріотичному пориві здобували вони велику перемогу.

Широкого розмаху в країні набув рух за добровільний вступ у ряди захисників Батьківщини. Уже в перші дні війни понад 70 тис. заяв з проханням про відправку в діючу Червону Армію подали москвичі, 100 тис. — представники братнього білоруського народу, десятки тисяч — сини молдавського народу, понад 40 тис. заяв — азербайджанці². Так було і в Грузії, Вірменії, Казахстані та інших братніх республіках.

Свою морально-політичну єдність, безмежну відданість соціалістичній Вітчизні продемонстрував і український народ. Тільки до військоматів Донецької області в перші дні війни прибуло 20 тис. добровольців, Дніпропетровської — понад 7 тис., понад 52 тис. — у Києві. Третину їх становили жінки, які вимагали негайно відправити їх на фронт. Тисячі заяв з проханням відправити на фронт подали трудящі інших міст і сіл республіки. А всього Радянська Україна послала в ряди Червоної Армії і Військово-Морського Флоту близько 2,5 млн. своїх синів і дочок³. В складі Червоної Армії було щонайменше 20 процентів українців⁴.

У тяжкі для Батьківщини дні війни народилась ще й така масова форма участі радянських людей у збройній боротьбі з гітлерівськими

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Держполітвидав УРСР, 1961, стор. 15.

² История Москвы в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период. 1941—1965. М., 1967, стор. 21; Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии. Минск, 1967, стор. 307; Очерки истории Коммунистической партии Молдавии. Кишинев, 1967, стор. 260; История Азербайджана, т. 3, ч. 2. Баку, 1963, стор. 80.

³ История Украинской РСР, т. 2. К., 1967, стор. 460—461.

⁴ Газ. «Правда Украины», 15 травня 1945 р.

загарбниками, як народне ополчення. Ініціатором цього руху виступила партійна організація Ленінграда⁵. Тут уже на вечір 4 липня в армію народного ополчення записалось понад 77 тис. патріотів. В усіх районах Ленінграда розпочалось формування народної армії із семи дивізій⁶. Патріотичний рух ленінградців підтримали москвичі. Більше як 120 тис. трудящих столиці вступили до лав народного ополчення, 24 тисячі — в загони протиповітряної оборони⁷; було сформовано 12 дивізій народного ополчення⁸. І так по всій країні.

Патріотичний приклад Москви і Ленінграда знайшов широкий відгук і серед трудящих України. В ряди народного ополчення йшли всі, хто міг тримати зброю. Сотні тисяч народних ополченців дав героїчний робітничий клас нашої республіки. Тільки в Харкові було сформовано корпус народного ополчення в складі 85 тис. чоловік, зокрема, на тракторному і верстатобудівному заводах записалось 7 тис. чоловік⁹.

Рух за народне ополчення підхопили трудівники всієї республіки. На кінець липня 1941 р. в Запорізькій області налічувалось 200 тис. ополченців, у Київській — 60 тис., у Миколаївській — близько 32 тис.¹⁰. За далеко не повними даними лише в 12 областях республіки нараховувався один мільйон двісті сімдесят тисяч ополченців¹¹.

Для боротьби з ворожими парашутистами-диверсантами за короткий час на Україні було створено понад 650 винищувальних батальйонів, до яких вступило понад 150 тис. чоловік¹². З народної ініціативи скрізь виникали групи сприяння винищувальним батальйонам. Радянські патріоти активно боролися з ворожою агентурою, стійко обороняли військові об'єкти. Народне ополчення і винищувальні батальйони стали одним з великих джерел поповнення Радянських Збройних Сил.

Своєю організаторською і масово-політичною діяльністю Комуністична партія цементувала фронт і тил в єдине ціле, робота підприємств і установ, колгоспів і радгоспів швидко перебудовувалася відповідно до потреб війни, до потреб фронту.

Великий трудовий подвиг здійснили робітники, інженери і техніки Москви і Ленінграда, Поволжя, Сибіру і Далекого Сходу. У шахтах Кузбасу і Караганди видобувалось вугілля, в мартенах Уралу варилась сталь, необхідні для розгрому ненависного ворога.

Промислові підприємства Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська та інших міст і промислових центрів України з самого початку війни почали випускати танки, літаки, бронемашини, мотори, боеприпаси і т. д. Незважаючи на значне зменшення кількості робітників у зв'язку з мобілізацією в діючу Червону Армію, Донбас раз у раз підносив видобуток вугілля. Металургійні заводи Дніпропетровська, Донецька, Макіївки, Маріуполя щодня давали сталь і прокат понад план¹³. У доменному цеху Макіївського заводу ім. Кірова в перші ж місяці війни було досягнуто небаченого для заводів республіки середнього коефіцієнта ви-

⁵ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5. М., 1970, стор. 180.

⁶ На защите Невской твердыни (Ленинградская партийная организация в годы Великой Отечественной войны). Л., 1965, стор. 35, 42.

⁷ Історія Української РСР, т. 2, стор. 474.

⁸ История Москвы в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период, стор. 34.

⁹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 69, оп. 1, спр. 462, арк. 11.

¹⁰ Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза. К., 1956, стор. 33; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 25, арк. 31; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 346, арк. 23.

¹¹ К. К. Дубина. Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні. К., 1967, стор. 9.

¹² Історія Української РСР, т. 2, стор. 463.

¹³ О. Юрченко. КП(б)У в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. — Більшовик України, 1949, № 3, стор. 53.

користання корисного обсягу доменних печей — 0,73¹⁴. У серпні 1941 р. машинобудівники Донбасу протягом двадцяти днів виготовили 12 бронепоїздів замість шести за планом.

Небачений в історії трудовий подвиг здійснили трудящі Радянської країни щодо перебазування промислових підприємств вглиб країни. Цей великий подвиг народів-братів викликав подив і захоплення усього світу. Відомий англійський журналіст Ральф Паркер писав з цього приводу: «...На Заході евакуація перетворилась у безсистемне перекидання у безпечну зону тих, хто не брав участі безпосередньо у воєнних діях, або... втечу людей з слабкими нервами далі від небезпеки. У Радянському Союзі евакуація була стратегічним маневром, перегрупованням сил, що передувало контрнаступу»¹⁵.

З Києва лише протягом серпня були евакуйовані 197 підприємств, у тому числі верстатобудівний завод імені М. Горького, «Більшовик», «Ленінська кузня», «Точелектроприлад», «Укркабель» та ін.¹⁶; з Луганської області в жовтні — грудні 1941 р. — 7810 вагонів устаткування і матеріалів¹⁷; понад 3,5 тис. вагонів — з підприємств Запоріжжя; близько 400 великих підприємств та будівельних організацій — з Донбасу¹⁸. Харків'яни вивезли на схід 320 ешелонів заводського устаткування, в тому числі такі заводи-гіганти, як тракторний, турбогенераторний, електромеханічний, паровозобудівний та інші¹⁹. Всього у тил було перебазовано понад 500 великих промислових підприємств України²⁰.

В глибокий тил евакуювалось також майно радгоспів, МТС і колгоспів. У східних районах країни були збережені як самостійні господарські одиниці 100 МТС України. Евакуювалися цілі колгоспи. З районів Української РСР було евакуйовано в Поволжя понад 10 300 колгоспних сімей²¹. Колгоспники найстарішої артілі України імені Леніна Синельниківського району пройшли шлях в 3 тис. кілометрів — спочатку в Прикаспійські степи, а потім у Південно-Казахстанську область²².

Робітники і службовці, колгоспники і працівники МТС, евакуйовані до східних областей країни, в надзвичайно складних умовах зими 1941/42 рр. розгортали роботу фабрик і заводів, монтували устаткування й відразу ж починали виробництво продукції для фронту. Так, через два-три тижні після прибуття на нові місця почали видавати продукцію Харківський тракторний, київські заводи «Трансигнал» і верстатобудівний, Новокраматорський машинобудівний завод та ін.²³.

Гірники і металурги, машинобудівники й верстатобудівники України відразу влились у дружню сім'ю робітників братніх республік. Навчаючись передових методів праці у трудящих східних областей, вони разом з тим передавали їм свій багатий досвід. Шахтарі Донбасу допомагали гірникам Казахстану збільшувати видобуток вугілля, а криворізькі уральцям — оволодівати методами швидкісного буріння. Досвід металургів Уралу поєднувався з цінним досвідом новаторів України. Знатні українські доменщики Шумаков, Ломако, Лукашенко та інші

¹⁴ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1954, стор. 439.

¹⁵ Див. Трудящиеся Харьковской области в Великой Отечественной войне. Харьков, 1960, стор. 30.

¹⁶ К. Дубина. В годы тяжелых испытаний. К., 1962, стор. 24.

¹⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 176, арк. 4.

¹⁸ Н. И. Супруненко. Згад. праця, стор. 42; Г. Емченко. Годы суровых испытаний. Луганск, 1961, стор. 40.

¹⁹ ЦДАНГ СРСР, ф. 7963, оп. 1, спр. 558, арк. 17.

²⁰ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 281.

²¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 33, спр. 8, арк. 37.

²² К. П. Шовкопляс. Три тысячи километров в пути.— В кн.: Гвардия тыла. М., 1962, стор. 374—382.

²³ І. Іоненко. Розквіт народного господарства Радянської України. К., 1953, стор. 41; Народне господарство Радянської України. К., 1945, стор. 142; газ. «Радянська Україна», 14 листопада 1944 р.

очолили доменні цехи на металургійних заводах братніх республік. Відомі криворізькі гірники С. Завертайло, С. Яременко, працюючи на Уралі, давали 24—27 норм за зміну. Олексій Семиволос, який зробив справжню революцію у видобутку залізної руди, у 1942 р. встановив рекорд, виконавши за зміну 45 норм.

Українські колгоспники, подолавши великі труднощі евакуації, успішно розгорнули свою роботу на полях Поволжя, Казахстану та інших радянських республік. Українські МТС у східних районах країни сприяли зміцненню матеріально-технічної бази соціалістичного сільського господарства цих районів.

Школою передового досвіду для колгоспників східних областей була славнозвісна тракторна бригада Паші Ангеліної, що евакуювалась у 1941 р. з Старобешівської МТС Донецької області в аул Терента Казахської РСР. У тяжких умовах вона не знижувала виробітку, допомагала колгоспникам вирощувати нечуваний у цих місцях урожай. У своїй книзі «Люди колгоспних ланів» Паша Ангеліна відзначає, що в результаті застосування на полях Казахстану передових методів обробітку землі Казахстану почала давати в шість разів більше хліба, ніж до війни.

Колгоспники Радянської України, евакуювавшись углиб країни, внесли значний вклад у розв'язання відповідального завдання щодо постачання фронтів й країні продуктів сільськогосподарського виробництва.

У дні Вітчизняної війни ряди інтелігенції братніх республік поповнилися також новими творчими силами. До Казахстану, Узбекистану, Киргизії, Туркменії, Таджикистану та інших союзних і автономних республік з Москви, Ленінграда, України, Білорусії приїхали видатні вчені, академіки з світовими іменами, науковці дослідних інститутів, експедицій, лабораторій. Разом з евакуйованими в братні республіки промисловими підприємствами прибув великий прошарок виробничої інтелігенції — талановитих інженерів, техніків, конструкторів, передовиків промисловості. Це справило величезний дійовий вплив на піднесення всіх галузей народного господарства братніх республік. Завдяки евакуйованим промисловим підприємствам значно зріс промисловий потенціал братніх республік Сходу. Це яскраво видно на прикладі Узбекистану. За роки війни зусиллями братніх республік він перетворився в один із великих індустріально-технічних центрів Радянського Союзу. Якщо питома вага важкої промисловості в промисловості республіки становила в 1940 р. 14,3 процента, то в 1944 р. вона досягла 52,4 процента²⁴.

Організуючи переміщення промисловості вглиб країни, партія, уряд і народ прагнули не тільки вивести основні виробничі фонди із зони воєнних дій, але й якнайшвидше створити на сході потужні промислові центри для постачання Червоної Армії зброї і боєприпасів, закласити економічні основи розгрому німецько-фашистських загарбників.

Могутність Радянської багатонаціональної держави і сила дружби народів СРСР з особливою яскравістю проявилися на фронті. В найзапекліших битвах з ворогом знайшли яскравий вияв небачені і неможливі в умовах капіталізму єдність і згуртованість трудящих нашої країни.

Кинувши на Радянський Союз броньові орди, фашистські верховоди розраховували на національну ворожнечу і розбрат в сім'ї наших народів. Та вони глибоко прорахувалися, бо немає у світі такої сили, що могла б роз'єднати вільні радянські народи. Для синів і дочок нашої багатомовної Вітчизни була безмежно рідна радянська земля, і вони не шкодували життя, захищаючи її від ворога.

Вже в перших повідомленнях Радінформбюро сповіщалося про масовий героїзм воїнів різних національностей. Поруч з іменами відважних синів російського народу М. Г. Жукова, П. Г. Харитонова, С. І. Здорівцева називались імена українців С. П. Супруна і А. Шевчука, гру-

²⁴ Узбекистан в годы Великой Отечественной войны (1941—1945). Ташкент, 1946. стор. 41, 45.

зина Цурцумія, азербайджанця Камала Касимова, туркмена Карбана Дурди, вірменина А. Калунянца та багатьох інших.

Славні радянські прикордонники, першими прийнявши на себе навальний удар німецько-фашистських військ, виявили виняткову стійкість і мужність у захисті кордонів Батьківщини, відкрили себе невмирущою славою. Багато прикордонних застав було оточено переважаючими силами ворога, але їхні захисники продовжували чинити опір, завдаючи агресорам великих втрат. Бійці 13-ї прикордонної застави 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону під командуванням лейтенанта А. В. Лопатіна одинадцять діб мужньо билися з ворогом в с. Скоморохи в повному оточенні. Відважні прикордонники разом з лейтенантом Лопатіним героїчно загинули. Указом Президії Верховної Ради СРСР лейтенанту А. В. Лопатіну посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а прикордонній заставі — його ім'я.

Прикордонні міста, зокрема Рава-Руська, Любачів та інші, по декілька разів переходили з рук в руки. Жорстокі бої зав'язались біля Перемишля. Розраховуючи на раптовість нападу і легку перемогу, гітлерівці втратили тут понад 1000 солдатів і офіцерів. П'ять разів намагались фашисти переправитись через ріку Сан, але кожного разу натрапляли на рішучу відсіч і змушені були відкочуватись назад, зазнаючи великих втрат. Удень і вночі до 27 червня захисники Перемишля безперервно відбивали ворожі атаки.

З величезною силою проявилася бойова співдружність радянських народів у доблесних ділах синів усіх народів СРСР — захисників Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Севастополя, у відвазі і непохитній мужності бійців Сталінграда. Ті героїчні епопеї мали колосальне значення для всього ходу війни. Біля стін легендарних міст-героїв перемелювались великі сили гітлерівської армії.

Вимотавши німецьку армію в тяжких оборонних боях, у грудні 1941 р. радянські воїни відкинули гітлерівські полчища від стін столиці і погнали їх на захід. Величезне значення у Великій Вітчизняній війні мали подвиги воїнів багатонаціональної Червоної Армії у битві під Сталінградом. Тут пліч-о-пліч мужньо билися з ворогом сини російського, українського, узбецького та інших радянських народів. 300-тисячна армія противника, яка штурмувала місто і складалася з добірних гітлерівських військ, була оточена радянськими військами і розгромлена.

Незліченні прояви братерської дружби і взаємодопомоги радянських народів у боротьбі проти гітлерівських загарбників. Переконливим свідченням цього є історія боротьби за визволення Української РСР і відбудова її народного господарства в роки Великої Вітчизняної війни, яка ввійшла яскравою хвилюючою сторінкою у героїчний літопис радянських народів-братів.

Після розгрому гітлерівців на Волзі Червона Армія в своєму наступі в кінці 1942 р. підійшла до України. 25 грудня 1942 р. в день 25-річчя утворення Української РСР радянські війська вступили на територію республіки. Протягом січня — березня 1943 р. фашистських загарбників було вигнано з ряду районів Луганської, Донецької і Харківської областей. Величезна територія, важливі в економічному і військово-стратегічному відношенні центри, мільйони радянських людей були визволені з фашистської неволі. Масове вигнання фашистських військ з території Української РСР почалося після битви на Курській дузі. Визволивши Белгород, радянські війська 23 серпня очистили від фашистів Харків, у вересні за 6 днів був визволений увесь Донбас, а напередодні річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, 6 листопада 1943 р. — столиця Української РСР Київ.

Форсування Дніпра і звільнення Києва стало початком очищення від німецько-фашистських окупантів всієї Правобережної України. У лютому — березні 1944 р. Червона Армія, розгромивши велике угрупу-

вання ворога в районі Корсуня-Шевченківського, Кривого Рога і Нікополя, звільнила Херсон, Вінницю, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Одесу і вступила в передгір'я Карпат. 12 травня було завершено вигнання окупантів з Криму, а 27 липня звільнений старовинний Львів.

У першій половині жовтня 1944 р. територію України було повністю очищено від ворога. Сонце свободи знову зійшло над Україною. Український народ ніколи не забуде, що свободу йому принесла Червона Армія, що за його звільнення з-під фашистського ярма боролись представники всіх братніх народів Радянського Союзу.

У визволенні Радянської України від німецько-фашистських загарбників, яке стало можливим лише внаслідок перемог наших військ на всьому протязі радянсько-німецького фронту, брали участь сини багатьох націй і народностей нашої країни. Так, за даними на 1 червня 1943 р., серед воїнів тільки Воронезького фронту були представники 37 національностей. На початку 1944 р. в складі військ 2-го Українського фронту поряд з росіянами в боях за визволення української землі брали участь 66 352 українці, 4391 білорус, 3399 вірмен, 4650 узбеків, 4427 казахів, 5919 татар, 1189 грузинів та воїни інших національностей. Посланці братніх народів були в усіх видах і родах військ — стрілецьких і артилерійських, бронетанкових і кавалерійських, повітряних та інших частинах і з'єднаннях. Так, у складі 303-ї стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії боролися з ворогом воїни 33 національностей, 7-го артилерійського корпусу прориву РГК — 16, 5-го гвардійського кавалерійського корпусу — 33, 2-ї повітряної армії — 20 національностей і т. д.²⁵

У списку Героїв Радянського Союзу, які відзначилися в битві на Дніпрі, були представники багатьох радянських народів. Тільки в 5-й гвардійській армії в жовтні—грудні 1943 р. було нагороджено 1152 рядових, сержантів, офіцерів неросійської національності, а 20 воїнам за виняткову мужність і героїзм присвоєно звання Героя Радянського Союзу²⁶. У військах 1-го Українського фронту за подвиги під час форсування Дніпра і визволення Києва звання Героя Радянського Союзу були удостоєні представники 38 національностей²⁷.

Багатьма яскравими сторінками бойового патріотизму воїнів різних націй сповнена історія боротьби за визволення Правобережної України та західних областей республіки. Про це яскраво свідчать, наприклад, дані про національний склад Героїв Радянського Союзу 1-го Українського фронту. На 1 березня 1944 р. серед них було 586 росіян, 146 українців, 18 білорусів, 15 татар, 11 євреїв, 7 мордвинів, 6 узбеків, 6 казахів, 5 грузинів, 4 чуваші, 2 башкири, 2 марійці, 2 хакаси, 1 осетин, 1 азербайджанець, 1 киргиз, 1 таджик, 1 адигеець, 1 поляк²⁸.

Славними перемогами на українській землі обезсмертили свої знамена військові формування братніх радянських народів. Великий внесок у визволення України від німецько-фашистських загарбників зробили частини і з'єднання, створені трудящими Російської Федерації. Героїчний бойовий шлях пройшла 173-тя стрілецька дивізія, сформована з добровольців Київського району м. Москви. За мужність її бійців і командирів дивізія одержала почесне найменування «Чернігівська», а також нагороджена орденами Червоного Прапора і Суворова II ступеня²⁹. У визволенні України брали участь 1-ша дивізія народного ополчення Ленінградського району м. Москви (пізніше — 60-та стрілецька дивізія), 5-та дивізія народного ополчення Фрунзенського району м. Москви (пізніше — 113-та стрілецька дивізія), 4-та Московська стрі-

²⁵ Наукові праці з історії КПРС, вип. 24. К., 1968, стор. 81—82.

²⁶ Архів МО СРСР, ф. 240, оп. 2772, спр. 18, арк. 12.

²⁷ Комуніст України, 1958, № 10, стор. 125.

²⁸ Газ. «Правда», 16 березня 1944 р.

²⁹ К. Белов. По зову серця. М., 1964, стор. 138.

лецька дивізія та багато інших³⁰. Декілька військових частин і з'єднань, сформованих у Ставропольському краї, в складі 51-ї армії 4-го Українського фронту визволяли Донбас і південні райони республіки³¹, в боях за Одесу відзначилися воїни 4-го гвардійського Кубанського кавалерійського корпусу³². Невмирущою славою вкрили свої знамена в боях за визволення старовинного українського міста Львова воїни 10-го Уральського добровольчого танкового корпусу³³.

В загальному наступі Червоної Армії за визволення території Радянської України брали активну участь частини, сформовані і в інших братніх республіках. Славний героїчний шлях з боями пройшла по українській землі 73-тя гвардійська стрілецька дивізія, сформована з воїнів-казахів. Вона брала участь у боях за визволення Харкова, а 24 вересня 1943 р. вийшла до Дніпра. За відвагу і мужність при форсуванні ріки двадцятьом бійцям і офіцерам було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В наступних боях гвардійці-казахстанці звільнили від ворога 300 населених пунктів Правобережної України³⁴.

Переслідуючи гітлерівців, у серпні 1943 р. ступила на територію України 409-та вірменська стрілецька дивізія, яка визволяла міста Лозова, Зміїв, Харків та ін. Форсувавши Дніпро в районі Дніпродзержинська в складі 2-го Українського фронту, дивізія вела бої за визволення Правобережжя. 8 січня 1944 р. спільно з іншими частинами вона звільнила Кіровоград, за що була нагороджена орденом Б. Хмельницького та удостоєна найменування «Кіровоградської». 1700 бійців і офіцерів — визволителів Кіровограда і серед них 900 воїнів-вірмен були нагороджені орденами та медалями³⁵. У боях за визволення України відзначилися воїни 213-ї стрілецької дивізії, сформованої в 1941 р. в Узбецькій РСР³⁶. 416-та стрілецька дивізія, що складалася головним чином з азербайджанців, брала активну участь у визволенні Донбасу³⁷.

Цей перелік подвигів солдатів, сержантів та офіцерів багатонаціональної Радянської Армії, виявлених у боротьбі за визволення України від німецько-фашистських загарбників, далеко не повний і його можна було б значно розширити. Але й наведені факти переконливо свідчать про те, що в боях за соціалістичну Вітчизну сини всіх радянських народів гідно виконали свій патріотичний обов'язок. Радянська Україна була звільнена зусиллями всіх братніх народів нашої Батьківщини.

Пройти крізь грізні випробування і розтрошити фашистську воєнну машину можна було тільки завдяки існуванню могутнього союзу братніх республік, дружбі народів СРСР. З граничною ясністю ця думка висловлена в листі, з яким трудящі визволеного Києва звернулися до російського народу. Вони урочисто заявили: «Всенародно стверджуємо: свобода і щастя України — в непохитному союзі з російським народом і всіма радянськими народами-братами. Всенародно клянемося зміцнювати цей священний і благодіючий союз. І клятву свою заповідаємо нашим дітям, нашим нащадкам навіки віків»³⁸.

³⁰ К. Белов. Назв. праця, стор. 139—142.

³¹ Ставрополье в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Сборник документов и материалов. Ставрополь, 1962, стор. 285.

³² Документы отваги и героизма. Кубань в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Сборник документов и материалов. Краснодар, 1965, стор. 273.

³³ Подвиг трудового Урала. Свердловск, 1965, стор. 218.

³⁴ Казахстан в период Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг. Сборник документов и материалов, т. 1. Алма-Ата, 1964, стор. 12—13; Г. Абишев. Казахстан в Великой Отечественной войне 1941—1945. Алма-Ата, 1958, стор. 271—273.

³⁵ Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Сборник материалов научной сессии. Ереван, 1961, стор. 191—192.

³⁶ Узбекистан в годы Великой Отечественной войны (1941—1945), стор. 31.

³⁷ История Азербайджана, т. 3, ч. 2. Баку, 1963, стор. 115—116.

³⁸ Комуніст України, 1967, № 5, стор. 4.

ДОПОМОГА ПАРТИЗАНІВ РАДЯНСЬКИМ ВІЙСЬКАМ У БОЯХ ЗА ПОВНЕ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ

В братній сім'ї народів СРСР трудящі республіки урочисто відзначають 30-річчя визволення від німецько-фашистських загарбників. Славною сторінкою цього подвигу є допомога радянським військам партизанів України в період повного визволення республіки в 1944 р. Безпосередньо взаємодіючи з регулярними частинами наступаючих військ та виконуючи самостійні завдання важливого значення, радянські партизани внесли в 1944 р. істотний вклад у справу перемоги над ворогом. «Радянське командування,— відзначає Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков, характеризуючи операції 1944 р.,— у своїх планах і діях серйозно враховувало реальну силу партизанів і все зростаючи їх роль ще й тому, що в тактичному відношенні майстерність партизанських дій піднеслася на вищий рівень. Дії партизанських частин і з'єднань тепер в основному координувалися Військовими радами фронтів і керівництвом ЦК Компартії України і Білорусії»¹.

На обліку Українського штабу партизанського руху (УШПР) на початок зимового наступу радянських військ 1943/1944 рр. було 31 партизанське з'єднання і 81 самостійно діючий загін, у лавах яких боролися з ворогом 47 789 чоловік². Основна частина цих формувань була зосереджена в смузі 1 і 2-го Українських фронтів. Тут діяли партизанські з'єднання під командуванням Л. Я. Іванова, П. П. Вершигори, М. А. Рудича, Я. І. Мельника, О. Ф. Федорова, В. А. Бегми, П. С. Коротченка, І. І. Шитова, І. Є. Скубка, М. В. Таратуги, А. М. Грабчака, С. Ф. Маликова, М. І. Наумова, О. М. Сабурова, І. М. Даньшина, Ф. М. Макарова, В. П. Чепіги, І. П. Федорова, М. І. Шукаєва, О. В. Тканка, загони І. П. Савицького, І. М. Слюсарєва, партизанська бригада під командуванням А. П. Бринського. Крім того вели боротьбу загони спеціального призначення під командуванням Д. М. Медведєва, М. А. Прокопюка, В. О. Карасьова, Є. І. Мірковського.

Організуючою і керівною силою партизанського руху було партійне підпілля. На початок 1944 р. у ворожому тилу на Україні діяли 7 підпільних обкомів КП(б)У, міжрайонний і міжобласний центри, 39 міськкомів та райкомів партії, 4 обкоми і 16 райкомів комсомолу, понад 300 низових партійних, комсомольських та інших патріотичних організацій³. Розгалужена мережа радянського патріотичного підпілля діяла в західних областях України. Це, зокрема, підпільно-партизанська організація «Народна гвардія західних областей України», підпілля Ровно, Луцька, Чернівців та інших міст і сіл західних областей України. Вони діяли в складних умовах боротьби не лише проти німецько-фашистських загарбників, а й проти їх прислужників — українських буржуазних націоналістів. З самого початку окупації українські буржуазні націоналісти разом з гітлерівцями чинили розбій на загарбаній території, допомагали фашистам у зміцненні окупаційного режиму, полювали на радянських партизанів і підпільників.

Організуючи далі піднесення партизанської боротьби під час наступальних операцій Червоної Армії на Правобережній Україні, бойову взаємодію партизанів з Українськими фронтами, ЦК КПРС та ЦК

¹ Г. К. Жуков. Воспоминания и размышления. М., 1969, стор. 521—522.

² Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 71.

³ Там же, стор. 68.

Компартії України вжили всіх заходів, щоб дії партизанських формувань і підпільників були повністю підпорядковані інтересам наступаючих військ. Там, де лінія фронту наближалася до району дислокації партизанів, кожна їх операція мала бути просякнута воєнною доцільністю, зливатися з діями частин Радянської Армії на даній ділянці. Від партизанів вимагалось мінувати окремі дільниці, шляхи можливого відступу противника, захоплювати найважливіші у стратегічному відношенні пункти, міста, паралізувати залізничні шляхи з тим, щоб ворог не міг скористатися ними⁴.

У січні 1944 р. ЦК КП(б)У затвердив підготовлений УШПР план бойових дій партизанів України на січень — березень 1944 р., у якому велика увага приділялася сприянню Червоній Армії у визволенні ще окупованої території УРСР. 8 січня 1944 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про заходи по забезпеченню партизанів України озброєнням, боеприпасами та спеціалістами». У відповідності з цією постановою УШПР протягом 1944 р. підготував і переправив партизанам через лінію фронту літаками 301,6 т вантажів та вивіз з ворожого тилу 764 поранених партизани⁵; 345 т озброєння, боеприпасів і медикаментів було переправлено груповим транспортом через «Овруцький коридор», який утворився внаслідок успішного наступу правого крила 1-го Українського фронту та активних дій українських і білоруських партизанів між Овручем і Білорівчаними.

Здійснені ЦК КП(б)У і УШПР заходи активізували бойову діяльність партизанів України.

Про розмах партизанської боротьби в цей період свідчить той факт, що безпосередньо в районі дій 2-го Українського фронту 12—13 січня 1944 р. було знищено 879 солдатів і офіцерів противника, пущено під укіс 17 ворожих ешелонів, з 14 по 15 січня — 675 гітлерівців і 21 ешелон, з 13 по 25 січня — 485 окупантів, 16 ешелонів і бронепоезд⁶. Лише з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова за січень — квітень 1944 р. пустило під укіс 162 ворожих ешелони⁷. За цей же час близько 40 ешелонів було пущено під укіс з'єднанням С. Ф. Маликова⁸. 19 ешелонів знищило у січні з'єднання В. А. Бегми⁹. Була підірвана велика кількість залізничних мостів, кілька десятків кілометрів залізничної колії.

Підсумовуючи бойову діяльність партизанських загонів з 1 січня по 1 лютого 1944 р., ЦК КП(б)У вказував, що за цей час партизанами України знищено 9764 гітлерівських солдати і офіцери, розгромлено 4 ворожих штаби, пущено під укіс 200 ворожих ешелонів і 3 бронепоезди, знищено 191 паровоз, 20 танків і бронемашин, 177 автомашин, 5 літаків, розгромлено 12 великих ворожих гарнізонів в 11 районних центрах і на залізничних станціях. Були зайняті й утримувалися до приходу Червоної Армії райцентри у Рівенській області: Костопіль, Березне, Домбровиці, Острог, Рафалівка, у Волинській — Цумань, Камінь-Каширський, Колки. У лютому партизанські формування займали міста: Горохів, Ізяслав, Магерів, Ратне, Ляхівці, у яких були розгромлені ворожі гарнізони. З 1 січня по 1 березня 1944 р. партизани знищили в західних областях України 11 215 гітлерівців, підірвали 192 військових ешелони¹⁰.

Особливо відзначилися узгодженістю дій партизанів і частин Червоної Армії бої за визволення Ровно. До кінця січня 1944 р. против-

⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 145, арк. 65.

⁵ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні, стор. 74.

⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 194, арк. 70, 71, 119.

⁷ Там же, ф. 64, оп. 1, спр. 1, арк. 238.

⁸ Там же, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 192.

⁹ Там же, ф. 62, оп. 2, спр. 62, арк. 81.

¹⁰ Там же, ф. 57, оп. 4, спр. 189, арк. 177—179.

ник створив тут міцну систему оборонних рубежів і опорних пунктів. На потужні вузли оборони були перетворені також Здолбунів і Луцьк. На підступах до Ровно гітлерівське командування зосередило величезні сили. З району Столина і в оперативній глибині від Ковеля до Дубно їх підтримували значні резерви. Завдання розгромити це вороже угруповання покладалося на 13-ту армію під командуванням генерала М. П. Пухова. Допомогти їй у цьому мали партизани.

За вказівкою УШПР партизанські з'єднання Ровенської області повинні були швидким маршем вийти в район Цуманських лісів і вдарити з тилу по гітлерівцях, що засіли в Ровно, полегшивши радянським військам наступ у напрямі Володимирець — Рафалівка — Деражне — Цумань — Клевань. Вийшовши на південь під загальним керівництвом В. А. Бегми, ровенські партизанські формування зразу ж розпочали бойові операції проти ворога. 13 січня з'єднання І. П. Федорова, скориставшись панікою ворога, сміливим ударом вибило його з райцентру Ровенської області Рафалівки і взяло під охорону залізничні мости на річці Стир. 15—16 січня ворог двічі атакував партизанів, проте успіхів не домогся¹¹. 19 січня з'єднання В. А. Бегми і М. В. Таратуги зайняли населені пункти Городище і Сильне Ківерцівського району Волинської області. Вигнання фашистів з району Рафалівка — Сильне сприяло наступу 27 січня 1-го і 6-го гвардійських кавалерійських корпусів у напрямку на Ковель, які вже, «не маючи перед собою противника, просувалися до річки Стир»¹².

26 січня з'єднання В. А. Бегми підійшло до укріпленої оборонними спорудами Цумані, де гітлерівці зосредили 35-й поліцейський полк СС. Вперті бої тривали кілька днів. 30 січня до міста підійшов передовий загін 13-ї гвардійської кавалерійської дивізії під командуванням гвардії капітана Д. П. Васильєва. Ворог також перекинув сюди близько двох полків СС, 8 танків. Однак спільними зусиллями партизанів і гвардійців 3 лютого місто було визволене. Взяття Цумані сприяло дальшому просуванню наших військ на Луцьк і Ровно.

В ніч на 2 лютого 1-й гвардійський корпус під командуванням генерала В. К. Баранова за участю партизанів, розгромивши вороже угруповання, увірвався з ходу в Луцьк і, подолавши впертий опір гітлерівців, оволодів ним. «Друге найсильніше угруповання (німців) знищили в районі Ровно три наших корпуси і партизани з'єднань Ровенської області під командуванням В. А. Бегми і І. П. Федорова, — зазначають учасники боїв за визволення Луцька і Ровно. — Внаслідок погоджених ударів по ровенському гарнізону ворога з трьох боків війська армії до вечора 2 лютого визволили місто»¹³.

Яскравою сторінкою в історії партизанської війни були бої, проведені партизанами на підступах до важливого залізничного вузла Ковель. У другій половині лютого партизанське з'єднання під командуванням С. Ф. Маликова, продовжуючи виконання завдання ЦК КП(б)У і УШПР щодо руйнування фронтового тилу ворожих військ, вийшло в район Каменя-Каширського. Разом з формуванням О. Ф. Федорова воно мало повністю паралізувати діяльність Ковельського залізничного вузла оволодіти Ковелем, де були зосереджені великі сили гітлерівців, висадити в повітря залізничні споруди і комунікації в місті і ближніх селах. 23 лютого з'єднання стали на похідних позиціях, готуючись до бою. План удару по Ковельському вузлу передбачав два етапи. На першому передбачалося знищення ворожого гарнізону у с. Черемошне на підходах до Ковеля, після чого партизани закріплюються на узліссі за селом і привертають до себе увагу ворога. На дру-

¹¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 194, арк. 119.

¹² В пламени сражений. Боевой путь 13-й армии. М., 1973, стор. 185.

¹³ Там же, стор. 196.

тому етапі під шум бою в районі с. Черемошне створене з обох з'єднань угруповання обходить Ковель і вривається в місто.

О 2-й год. 15 хв. ночі почався бій за Черемошне. Партизани знали, що в селі є близько 600 гітлерівців і оволодіти ним з ходу було б важко. Тому група партизанських розвідників тихо зняла німецькі пости і підірвала ворожі танки та автомашини. У цей момент у село ввірвалися партизани. Фашисти, захоплені зненацька, були знищені. Партизани пробилися в обхід Ковеля. Тут довелося вести тяжкі бої за с. Скулин і ст. Несухойже і в районі сіл Кричевичі, Доротище, Білин. 23 лютого на шляху свого просування партизани змушені були вести бій з бандами українських буржуазних націоналістів, які виступили на допомогу гітлерівцям.

Лише о першій годині ночі 24 лютого двом батальйонам із з'єднання С. Ф. Маликова вдалось увірватися на західну околицю Ковеля. Однак момент раптовості був уже втрачений, гітлерівці встигли підтягнути значне підкріплення з есесівців, самохідних гармат типу «Фердинанд», угорської дивізії¹⁴. Бої тривали майже п'ять діб.

У боях під Ковелем було вбито 1264, поранено 369, взято в полон 30 окупантів, знищено 4 танки, 58 автомашин ворога, зірвано 7 складів з боеприпасами. Партизани захопили значні трофеї¹⁵.

Завершення наступальних операцій Червоної Армії на Правобережній Україні зумовило значні зміни у розстановці партизанських сил у західних областях України. Окремі партизанські з'єднання і загони внаслідок швидкого наступу Червоної Армії опинилися у неї в тилу і були розформовані, інші, переформувавшись і поповнившись зброєю, знову направлялись у ворожий тил. Перед ними ставились відповідальні завдання: всемірно розвивати і активізувати партизанський рух у нових районах дислокації, систематичними ударами по залізничних вузлах, аеродромах, лініях зв'язку, адміністративних та промислових центрах перешкоджати ворогові пограбувати народне добро, виганяти радянських людей на каторгу в Німеччину, не давати змоги гітлерівському командуванню проводити оборонні роботи, посилити боротьбу проти націоналістичних банд, усіма засобами допомагати Червоній Армії у визволенні краю¹⁶.

Великої шкоди ворожому тилу завдавали в цей час партизанські рейди з'єднань під командуванням Д. К. Ніколайчика, М. І. Шукаєва, Ф. М. Макарова, П. С. Коротченка, І. О. Артюхова, В. П. Чепіги, партизанські загони під командуванням І. П. Савицького, І. А. Ємалдінова, П. Є. Назарка, С. О. Санкова, В. М. Яремчука, І. С. Кулагіна та ін.

Немалої шкоди завдав ворогові, зокрема, рейд 1-ї партизанської дивізії імені С. А. Ковпака під командуванням П. П. Вершигори. З 5 січня по 1 квітня 1944 р. дивізія пройшла 2100 км, провела 139 боїв (з них 21 з бандами українських буржуазних націоналістів). У боях було вбито 5160 солдатів і офіцерів противника, 598 — взято в полон. Партизани пустили під укіс 24 ешелони, знищили 11 паровозів, 227 вагонів, 75 танків і бронемашин, 196 автомашин, 5 літаків, 30 дзотів та ін. Майже півтора місяці, з 9 лютого по 18 березня, дивізія діяла на території Польщі, де разом з польськими патріотами провела ряд важливих операцій, під час яких було висаджено в повітря 17 залізничних і шосейних мостів, військовий завод у населеному пункті Сталева Воля.

45 днів тривав рейд по західних областях України з'єднання кавалерійських партизанських загонів під командуванням М. І. Наумова. Вирушивши в похід 21 січня 1944 р., з'єднання пройшло з боями 35 ра-

¹⁴ Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 367, арк. 124.

¹⁵ Там же, арк. 125.

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 157, арк. 186.

йонів Ровенської, Волинської, Львівської, Дрогобицької областей і Люблінського воєводства, провело за цей час 20 бойових операцій. Було розгромлено німецькі гарнізони в населених пунктах Острожець, Торговиця, Горохів, Магерів, Оглядів, Топорів, Станіславчик, Б'єлице, Велькеочі, на станції Броди, знищено 4708 солдатів і офіцерів противника, 16 ворожих танків, 2 бронемашини, 102 автомашини, 1 літак, пущено під укіс 21 ешелон, підірвано 24 паровози, 15 платформ, 227 вагонів та ін.¹⁷

Надзвичайно важливою формою діяльності партизанів у тилу ворога була розвідка, яку вели для Червоної Армії всі без винятку загони і окремі партизани та підпільники. Основним завданням її було безперервне стеження за розташуванням ворожих військ, їх пересуванням, чисельністю і озброєнням. Партизанські розвідники виявляли розташування штабів, аеродромів, оборонних рубежів і т. ін. На підставі розвідувальної інформації, що надходила в УШПР від партизанів і підпільників, складалися розвідувальні зведення, які направлялися в ЦК КП(б)У, Головне розвідувальне управління Генштабу Червоної Армії, всім командуючим Українських і 1-го Білоруського фронтів. Лише за сім місяців 1944 р., коли радянські війська вели наступальні бої за повне визволення Радянської України, УШПР отримав від командування з'єднань і загонів та від розвідувальних груп 1157 повідомлень, зокрема про концентрацію військ противника — 61, про його перегруповання — 225, про розташування гарнізонів і штабів — 374, про аеродроми — 73, склади і бази — 35, про транспорт і мости — 91, про звірства і пограбування — 34, про українських націоналістів — 34, про укріплення ворога — 135 та багато повідомлень про політико-моральний стан ворога тощо¹⁸.

Про цінність розвідувальних даних партизанів, які надсилалися розвідувальним органам Червоної Армії, свідчить, зокрема, лист начальника розвідвідділу штабу 1-го Білоруського фронту полковника Лаврошука на ім'я начальника штабу УШПР Т. А. Строкача, у якому він зазначав, що «розвідувальні дані Українського штабу партизанського руху, що ми їх одержуємо, допомогли нашим розвідувальним органам у вивченні противника. Значна частина даних сприяла своєчасному виявленню перегруповань і намірів ворога».

Начальник Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної Армії генерал Іллічов писав 9 вересня 1944 р. Т. А. Строкачу: «Розвідувальні дані по арміях противника, які ми одержуємо від Вас, є цікавими. Здебільшого відомості достовірні, вони підтверджувалися наступним ходом подій. Одержання подібних даних і далі є дуже бажаним»¹⁹.

Прагнучи допомогти радянським військам якнайшвидше і з найменшими втратами визволити рідну Вітчизну, не малих зусиль для дальшого розвитку партизанського руху і руйнування ворожого тилу доклали обкоми партії західних областей України, на території яких ще велися бої з гітлерівцями. У межах своїх областей відновили діяльність Ровенський (у січні 1944 р.), Волинський, Станіславський (у лютому 1944 р.), Тернопільський, Чернівецький (у березні 1944 р.), Львівський (у квітні 1944 р.) і Дрогобицький (у червні 1944 р.) обкоми партії та обласні Ради депутатів трудящих. Поряд з відбудовчими роботами партійні та радянські органи спрямовували великі зусилля на підняття трудящих ще не визволених районів на всенародну боротьбу з фашистами.

Коли Червона Армія ще тільки-но вступала на західноукраїнські

¹⁷ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні..., т. 3, стор. 90.

¹⁸ І. І. Слин'ко. Підпілля і партизанський рух на Україні. К.; 1970, стор. 155.

¹⁹ Там же, стор. 156, 157.

землі, Ровенський обком партії розповсюдив звернення «Повстаньте, народи областей, тимчасово окупованих німцями!», в якому говорилося: «Ми закликаємо вас — повставайте повсюдно проти цих варварів, йдіть в ліси, допомагайте червоним партизанам шляхом повідомлення про розміщення німецьких військ, виявляйте провокаторів і всіх зрадників Батьківщини і видавайте їх в руки партизанів. Ховайте ваше майно, не давайте користуватись ним ворогу, Знищуйте все німецьке — як живу силу, так і техніку, руйнуйте шляхи і мости»²⁰.

У зверненні «До населення Волині» (лютий 1944 р.) Волинський обком партії звернувся до трудящих із закликом: «Не дамо жодному німцю втекти з нашої землі без розплати за всі знущання, наругу, за всю пролиту кров невинних радянських людей. Всі, хто має змогу тримати зброю, ідіть у загони радянських партизанів, допомагайте Червоній Армії швидше розгромити клятого ворога, очистити від гітлерівців нашу священну землю. Чим більше стане в збройні ряди народних месників, тим швидше настане час великого торжества — вільного незалежного життя в Радянській Україні»²¹.

Ряд звернень і листівок до трудящих окупованих районів Львівщини видали Львівський обком КП(б)У, облвиконком та обласний комітет комсомолу, в яких вони закликали робітників, селян, інтелігенцію, молодь посилити боротьбу з запеклим ворогом народу — німецьким фашизмом, допомагати Червоній Армії у її боротьбі за швидше визволення області, не допускати вивозу добра, верстатів, машин та ін., підніматись на повстання проти окупантів²².

Значну роботу по організації всенародної боротьби проти гітлерівців провів у цей час Станіславський обком Компартії України.

Для розпалення полум'я народного повстання обкоми партії посиляли своїх представників на окуповану територію. Партизанським загонам була дана вказівка виділити спеціальні агітаційні групи, які мали розповідати населенню правду про становище на фронтах, роз'яснювати, що настав час всім як один піднятися на боротьбу з фашистами.

Всюди, де з'являлися партизани-агітатори, швидко збирались місцеві жителі. Так, з часу виходу в рейд по західних областях України з'єднання під командуванням І. О. Артюхова провело 636 бесід, розповсюдило 2000 листівок, отриманих від обкомів партії²³. 119 найменувань листівок загальною кількістю 3680 примірників поширили партизани загону І. А. Ємалдінова. З'єднання під командуванням В. П. Чепіги організувало 13 мітингів, 27 зборів, 140 бесід з населенням, поширило понад 4 тис. листівок і газет, загін В. А. Яремчука провів 5 мітингів, 30 зборів і понад 100 бесід²⁴.

Часто після мітингів і бесід всі, хто міг тримати зброю, вливалися в партизанські загони, а старики, жінки і діти йшли в ліси. Так, з 683 до 3359 чол зросло з'єднання М. І. Шукаєва²⁵, з 315 до 3000 — формування І. А. Ємалдінова тощо.

Під час наступу радянських військ з новою силою запалали в західних областях УРСР гітлерівські казарми, склади з спорядженням і озброєнням, злітали в повітря мости і ворожі ешелони, руйнувалися залізниці, порушувався зв'язок, влаштовувались на дорогах завали. Всі ці дії мали повстанський характер, як і дії партизанів, що переросли за своєю активністю, масовою участю в них населення в повстанські.

²⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 56, оп. 1, спр. 833.

²¹ Там же, спр. 1164.

²² Там же, спр. 1163.

²³ Там же, ф. 62, оп. 28, спр. 1030, арк. 1а.

²⁴ Там же, спр. 1024, арк. 1а; спр. 1069, арк. 1в.

²⁵ Там же, спр. 1034, арк. 1в.

Саме завдяки цьому сотні тисяч радянських людей були врятовані від знищення і вигнання в Німеччину, фашистський прифронтовий тил був розладнаний, що значно сприяло переможному наступові Червоної Армії. Самовіддана боротьба проти окупантів стала яскравим свідченням того, що незважаючи на жахливий терор і всі потуги ідеологічної роботи, фашистам і українським буржуазним націоналістам не вдалося отруїти свідомість трудящих західних областей України антирадянською і буржуазно-націоналістичною пропагандою, відірвати їх від соціалістичної Батьківщини, від радянського народу.

Перегрупування партизанських сил, активізація рейдів партизанів по тилах ворога мали важливе значення в успішному проведенні наступальних операцій Червоної Армії в період остаточного визволення України. Підтримані місцевим населенням партизани завдали ворогові значних втрат, сприяли дальшому розгортанню партизанського руху в західних областях України.

Активна участь партизанів у завершальних операціях радянських військ по визволенню Радянської України показала їх бойову силу і зрослу військову майстерність. Відзначаючи це, командуючий 13-ю армією генерал М. П. Пухов писав: «На території українського Полісся ми наочно переконалися, якою грізною силою у боротьбі з окупантами стали партизани, яку стійкість і відвагу мали радянські люди, що відгукнулись на заклик Комуністичної партії бити ворога не тільки з фронту, а й з тилу». Там же він зазначає: «У нас встановились міцні зв'язки з такими видатними діячами партизанського руху, як Сабуров, Таратута, Федоров, Бегма. Партизанські штаби всебічно інформували нас про розташування противника, його укріплення, чисельність окремих німецьких частин»²⁶.

Про важливу роль народних месників у здійсненні військами 1-го Українського фронту наступальних операцій на Правобережній Україні говорив і командуючий фронтом генерал М. Ф. Ватутін: «Радянські воїни у своїх операціях відчували і відчують велику безпосередню допомогу партизанських з'єднань, які завдали гітлерівцям в тилу численних міцних ударів і чудово взаємодіють з нашими військами в боях за знищення великих вузлів оборони, за оволодіння містами, за розгром німців на їх укріплених рубежах... Це, насамперед, яскраве свідчення бойової сили партизанів, їх здібності і самостійно, і разом з частинами Червоної Армії здійснювати серйозні, складні і великі за масштабами воєнні операції»²⁷.

Високе визнання тих, кому допомогли радянські партизани здійснити ратний подвиг, якнайкраще характеризує успішне виконання партизанами вказівок партії про розгортання всенародної боротьби проти гітлерівців і їх прислужників на тимчасово окупованій території.

---

²⁶ Н. П. Пухов. Годы испытаний. М., 1959, стор. 45, 46.

²⁷ Газ. «Правда», 23 лютого 1944 р.

ІЗ ІСТОРІЇ БРАТЕРСЬКОЇ ДОПОМОГИ НАРОДІВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ У ВІДБУДОВІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР. 1943—1945 рр.

(Документи)

1944 р. приніс радість перемог усій багатонаціональній Радянській державі, в тому числі і українському народові. 14 жовтня 1944 р. вся Радянська Україна була звільнена від німецько-фашистських окупантів.

Гітлерівці залишили спалені міста і села, підірвані та затоплені шахти, розграбовані заводи і фабрики, зруйноване сільське господарство. Численні акти, що надходили з різних областей України до Української республіканської комісії по обліку збитків та злодіянь, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками, розповідали про наслідки фашистського господарювання на українській землі¹.

Ще диміли згарища руїн, ще гриміли бої, відкочуючись все далі на захід, а життя на спустошеній ворогом землі почало відроджуватись.

Український народ з перших днів визволення з небаченим трудовим піднесенням почав відбудову зруйнованого народного господарства, на кожному кроці відчувачи допомогу всієї країни.

Винятково велику увагу цьому приділяли Центральний Комітет ВКП (б) та Радянський уряд. Конкретну допомогу надавали визволеній Україні всі народи-брати Радянського Союзу.

Постанова Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП (б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації»² накреслила широку програму відбудови визволених районів країни, в тому числі й Української РСР.

Документи Ради Народних Комісарів УРСР, Народного Комісаріату земельних справ УРСР, Всеукраїнського державного об'єднання по заготівлі худоби при Народному комісаріаті постачання УРСР та інших фондів ЦДАЖР УРСР яскраво розповідають про те, як здійснювалася ця урядова постанова, як народи нашої багатонаціональної Радянської держави допомагали відбудовувати господарство визволених районів України. Відбудова України, як і її визволення, носила інтернаціональний характер.

Союзний уряд надавав Українській РСР велику матеріально-технічну допомогу в першу чергу для відбудови гідроелектростанцій, важкої промисловості, яка мала надзвичайно важливе значення як для відродження всього народного господарства республіки, так і для забезпечення Червоної Армії зброєю та боєприпасами.

Особлива увага приділялась відродженню промисловості Донбасу*, де німецькі загарбники зруйнували всі металургійні заводи, підірвали 22 доменні і 43 мартенівські печі, 37 прокатних станів³, висадили в повітря електростанції, знищили жилі будинки.

Починаючи з 1943 р. на територію Української РСР з усіх кінців нашої країни — РРФСР, Узбецької, Таджикиської, Карело-Фінської та інших братніх республік йшли ешелони з напасами: «Терміново. На Україну». Вони везли продовольчі товари, ліс, устаткування для заводів, фабрик і медичних установ, будівельні матеріали, товари широкого вжитку, книги та приладдя для школярів тощо.

Допомога народів-братів дала змогу уже в 1944 р. на зльоті пере-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3538.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III. К., 1954, стор. 411.

* Докладніше про відбудову Донбасу див. «Архіви України», 1973, № 4; 1974, № 1, 4.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 767, арк. 14.

2. Архіви України № 5.

довиків-металургів Донецької області, який відбувся 20 травня 1944 р., рапортувати, що за вісім місяців відбудовних робіт уведені в дію 4 домни і 12 мартенів, 8 прокатних станів, 36 коксових батарей, 2 бесемєрівських конвертери. Вже діяли перші черги Червоногорівського, Константинівського і Часово-Ярського заводів вогнетривів, відроджувалося енергетичне господарство. Відбудовані заводи дали країні понад 70 тис. т чавуну, 110 тис. т сталі, понад 300 тис. т. коксу⁴. Передовики-металурги на своєму зльоті заявили: «Ми обіцяємо дати країні стільки донецького металу, скільки буде потрібно, щоб остаточно добити пораненого німецького звіра в його власному лігві»⁵. Свого слова вони дотримали.

Для відновлення сільського господарства із братніх республік йшли ешелони з посівним зерном, худобою, тракторами. Робітничі колективи Сизранського⁶ і Людинівського локомобільних заводів виготовили для України сільськогосподарські машини.

Почало відроджуватись з перших же днів і культурне життя республіки. Незважаючи на руйнування, починали діяти школи, дитячі заклади, технікуми і вузи, медичні установи. Уже на липень 1944 р. у визволених районах України працювало понад 10 тис. шкіл, 38 вищих учбових закладів, близько 2500 клубів, понад 800 лікарень⁷. Але для остаточної відбудови цих установ потрібен був ліс, скло, залізо та інші будівельні матеріали, спеціальне обладнання для аптек і лікарень, книжки і зошити для навчання. І знову йшли ешелони з необхідним від трудящих Москви, Баку, Петрозаводська і т. д.

Всебічна допомога російського, узбецького, казахського та інших народів-братів дала змогу трудящим України в найкоротші строки підняти з руїн корпуси заводів і фабрик, відродити колгоспи і радгоспи, відбудувати транспорт, міста і села.

Про велику співдружність народів Радянського Союзу у відбудові народного господарства нашої республіки і розповідають документи, що публікуються нижче.

Н. М. ЧОЛОМБИТЬКО, Є. П. ШАТАЛІНА

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 767, арк. 15.

⁵ Там же, арк. 16.

⁶ Газ. «Правда України» № 98, 19 травня 1945 р.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 860, арк. 44.

№ 1

Розпорядження Наркомату торгівлі СРСР про виділення шкільного приладдя для шкіл визволених районів України

10 лютого 1943 р.

Наркомторг СССР обязан выделить для освобожденных районов Украины 1 вагон канцпринадлежностей из Москвы за счет фондов I квартала 1943 г. Отгрузку канцпринадлежностей для Украины будет производить всесоюзная контора «Оптипромторг» за счет фондов города по РСФСР. Отдел торговли промтоварами НКТорга просит:

1. Трест школьно-письменных принадлежностей — отпустить «Оптипромторгу»: 200 тыс. штук карандашей за счет фондов города [по] РСФСР и 200 коробок перьев стальных за счет резерва.

2. Главбумсбыт — дать указание своей Московской конторе об отпуске «Оптипромторгу» бумизделий на 20 тыс. руб. за счет фондов областей, обслуживаемых Московской конторой.

3. «Оптипромторг» — отпустить для указанной цели 20 тыс. штук

ручек ученических, чернил и других школьно-канцелярских товаров. НКТоргу РСФСР надлежит срочно сообщить Главбумсбыту и тресту школьно-письменных принадлежностей, за счет каких областей Вами произведено уменьшение.

Начальник отдела торговли промтоварами НКТорга СССР [підпис]
ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 742, арк. 41. Оригінал.

№ 2

Наказ Наркомату лісової промисловості СРСР про допомогу Українській РСР у відродженні лісового господарства

26 червня 1943 р.

Для оказания практической помощи по организации работ Наркомлеса СССР на территории, освобожденной от временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками, приказываю:

1. Начальнику Главлесоснаба Наркомлеса СССР выделить из фондов III квартала и обеспечить отгрузку Наркомлесу СССР в течение июля месяца с. г.:

- а) инструмент и техноматериалы согласно приложению № 1 *;
- б) запасные части для автомашин на сумму 10 тыс. рублей по представленной Наркомлесом СССР спецификации (приложение к приказу № 2) *;
- в) одну шпалорезку (из изготавливаемых в ЦНИИМЭ **).

2. Народному комиссару лесной промышленности РСФСР выделить и направить до 10 июля с. г. Наркомлесу СССР (г. Старобельск Ворошиловградской области) автомашин ЗИС-21 в количестве: из Пензолеса — 1, Куйбышевлеса — 1, Мослеспрома — 2, Рязлеспрома — 1, Ярославлеса — 1, Ивановлеса — 1, Горьклеса — 1, НКЛеса Башкирской АССР — 1, Удмуртской АССР — 1, Чувашской АССР — 1, Татарской АССР — 1. Итого: 12 машин.

Машины должны быть направлены вполне исправные, на ходу, с шофером на каждой машине, каковые подлежат откомандированию на постоянную работу в распоряжение Народного комиссариата лесной промышленности СССР.

Одновременно откомандировать НКЛесу СССР на постоянную работу из каждого из упомянутых трестов и Наркомлесов АССР по одному мастеру лесозаготовок, которых направить НКЛесу СССР в июле месяце с. г.

3. Начальнику ПЭО*** Наркомлеса СССР и начальнику Союзлеспродторга НКЛеса выделить и отгрузить УРСу Наркомлеса СССР на июль месяц и III квартал с. г. фонды на продовольственные и промышленные товары на контингент в 2000 человек рабочих и служащих и 1500 человек иждивенцев.

4. Начальнику финансового отдела Наркомлеса СССР немедленно выделить УРСу Наркомлеса СССР оборотные средства в размере 300 тыс. руб.

5. Начальнику отдела кадров Наркомлеса СССР для укомплектования аппарата леспромхоза Наркомлеса СССР направить в июне—июле с. г. 13 специалистов из числа бывших работников НКЛеса СССР.

6. Начальнику отдела капитального строительства Наркомлеса СССР выделить Наркомлесу СССР на III квартал лимит капвложений в размере 1 млн. руб. вместо выделенных и неиспользованных во II квартале.

* Не публикуется.

** Центральный науково-дослідний інститут механізації та енергетики лісової промисловості.

*** Планово-економічний відділ.

7. Контроль за выполнением настоящего приказа возлагаю на Главную инспекцию Наркомлеса СССР.

Народный комиссар лесной промышленности СССР [підпис]
ЦДАЖР УРСР, ф. 4488, оп. 1, спр. 5, арк. 7—8. Копія.

№ 3

Телеграма заступника Голови Раднаркому СРСР А. І. Мікояна Раднаркоміві УРСР про виділення господарствами РРФСР 100 тис. голів птиці для визволених районів України *

29 серпня 1943 р.

Высшая правительственная.
Харьковский Совнарком УССР

Во исполнение постановления Совнаркома СССР и ЦК ВКП(б) от 21 августа 1943 г. вам надлежит организовать приемку и завоз 100 тысяч голов птицы из следующих областей и хозяйств Наркомсовхозов РСФСР...** Обязываю под Вашу личную ответственность обеспечить приемку, перевозку, размещение птицы в соответствии с распоряжением Совнаркома СССР [от] 27 августа 1943 г. и графиком отгрузки, установленным каждому хозяйству, отгружающему птицу.
№ 405.

Зам. председателя Совнаркома СССР [підпис]
29/8. 1943 г.

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 597, арк. 37. Копія.

№ 4

Довідка Наркомату земельних справ УРСР Раднаркому УРСР про кількість завезеного насіння озимих культур для колгоспів України на виконання постанови партії і уряду

Не раніше 12 жовтня 1943 р.

В соответствии с постановлением СНК Союза и ЦК ВКП(б) от 21.VIII.1943 г. для колхозов и совхозов УССР Наркомзем должен был завезти 12 000. т.

По состоянию на 12 октября завезено:

Ворошиловградской области	— 7503 т
Харьковской »	— 1067 т
Всего завезено	— 8570 т
Получено колхозами для посева	— 8339 т

По данным, которыми располагает Наркомзем Украины, все посевное зерно отгружено.

Народный комиссар земледелия Украины [підпис]
ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 778, арк. 147. Оригінал.

* У телеграмі А. І. Мікояна від 6 жовтня 1943 р. на ім'я Раднаркому УРСР сповіщалося, що залізницям і військовим комендантам дано вказівку про першочергове просування ешелонів з птицею нарівні з військовими вантажами (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 597, арк. 67).

** Опущено перелік господарств Наркомрадгоспів РРФСР.

№ 5

Довідка Наркомату земельних справ України Раднаркому УРСР
про кількість завезених тракторів та сільськогосподарського реманенту
у визволені райони УРСР

Не раніше 15 жовтня 1943 р.

В соответствии с постановлением Совнаркома Союза и ЦК ВКП(б)
от 21 августа 1943 г. в освобожденные районы УССР должны завезти:

а) тракторов с МТС восточных областей 400 шт., завезено —
263 шт.

б) плугов тракторных 200 шт., завезено — 131 шт.

Кроме того подлежит заводу за счет изготовления промышлен-
ностью:

тракторных плугов 200 шт., завезено — 90 шт.

конных сенокосилок 300 шт., завезено — 156 шт.

сортровок 500 шт., завезено — 176 шт.

Народный комиссар земледелия УССР

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 778, арк. 148. Оригінал.

№ 6

Кореспонденція з газети «Известия» про допомогу таджицьких
колгоспників сільгоспартілі «Мадані» трудящим Києва та Київської
області

26 жовтня 1943 р.

Колхозники колхоза-миллионера «Мадани» Ура-Тюбинского райо-
на Ленинабадской области Таджикистана на общем собрании решили
усилить свою помощь Красной Армии и районам, освобожденным от
немецкой оккупации.

После выполнения всех своих обязательств перед государством по
поставкам сельхозпродуктов колхоз за короткое время собрал для
освобожденных районов Киевской области 10 коров, 11 коз и 100 пудов
зерна, а на восстановление столицы Украины 310 000 руб. деньгами.
Колхозник Хуссейнов внес в фонд восстановления Киева 100 000 руб.,
тракторист Урзаков — 10 000.

Газ. «Известия» № 279, 26 жовтня 1943 р.

№ 7

Телеграма заступника Голови Раднаркому Союзу РСР А. І. Мікояна
в ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР про додаткове виділення
Наркомзему УРСР нафтопродуктів

24 листопада 1943 р.

Высшая. Правительственная.

2 адреса: Киев, ЦК КП(б)У

Копия: Совнарком УССР

Обязать Главнефтеснаб при Совнарком СССР (т. Михайлова)
выделить Наркомзему УССР дополнительно на ноябрь и декабрь
1943 г. за счет ресурсов Главнефтеснаба керосина 6000 т, бензина
300 т и моторной нефти 600 т, отгрузив до 10 декабря не менее поло-
вины этого количества.

Зам. Предсовнаркома Союза

Микоян

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 597, арк. 131. Рукопис на телеграфному бланку.

**Телефонограма заступника Голови Раднаркому СРСР А. І. Мікояна
про передачу Наркомзему УРСР 1-м Українським фронтом великої
рогатої худоби та овець**

29 листопада 1943 р.

1-й Український фронт

Передать из имеющегося наличия Наркомзему УССР до 10.XII 1943 г. крупного рогатого скота 1140 голов, овец и коз 5300 голов в счет плана завоза скота на Украину. Передачу произвести по месту расположения скота.

Микоян

Принято по телефону.

29.XI 1943 г.

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 1271, арк. 13. Копія.

№ 9

**Довідка Раднаркому УРСР про завезення продовольчих товарів
у визволені райони УРСР з РРФСР, Азербайджану та Башкирської
АРСР**

Не раніше листопада 1943 р.

в тоннах						
Куда завозится	Откуда завозится	Наименование культур	Количество и сроки отгрузок		Всего	Всего завозится в обл.
			октябрь	ноябрь		
[В] Харьковскую область	[Из] Краснодар	Зерно	300	—	300	3500
	» Саратов	Мука	1000	—	1000	
	» Рязани	Мука	1800	—	1800	
	» Москвы	Рис	400	—	400	
» Ворошиловградскую область	» Краснодар	Зерно	385	2000	2385	5500
	» Ростова	Зерно	1115	2000	3115	
» Сталинскую область	» Краснодар	Зерно	3800	4000	7800	15000
	» Чкалова	Мука	1300	—	1300	
	» Тамбова	Мука	1000	—	1000	
	» Ростова	Зерно	—	3000	3000	
	» Рязани	*	—	600	600	
	» Куйбышева	*	500	800	3000	
» Полтавскую область	» Рязани	Мука	—	200	200	200
	» Башкирской АССР	Мука	—	1000	1000	1000
» Черниговскую область	» Азербайджанской ССР	Мука	—	200	200	500
			—	300	300	
» Киевскую область		Крупа	—	—	—	

Итого к завозу 25 700

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 740, арк. 13. Копія.

* Пропуск у тексті.

№ 10

Кореспонденція з газети «Радянська Україна» про відправку
із Башкирської АРСР скла для відбудови Києва

1 грудня 1943 р.

Уфа. На честь визволення рідної столиці Радянської України — стародавнього Києва башкирці відправили киянам п'ять вагонів скла в кількості 507 ящиків. Цими днями башкирці відвантажать ще п'ять вагонів.

Секретар Башкирського обкому ВКП(б)

[підпис]

Газ. «Радянська Україна» № 216, 1 грудня 1943 р.

№ 11

План-рознарядка відправки тракторів на Україну з РРФСР,
Узбецької РСР та Чуваської АРСР

1943 р.

Наименование респуб- лик и областей, из которых завозятся тракторы	Количество завезенных тракторов	Тракторы отгружены на станцию	Тракторы подлежат заво- зу в области	Станции	
				Переброски	Назначения
Новосибирский край	760	Солидарная 200 Лантратовка 200	Сумскую 200 » 200	Валуйки »	
Куйбышевская обл.	650	Красный Ли- ман 360 Белоку- ракино 200 Сватово 250 Кондрашев- ская 200	Сталинскую 360 Харьковскую 200 » 250 » 200	» » » Лиски	Красный Лиман
Узбекская ССР	350	Великий Бур- лук 350	» 350		Великий Бурлук
Чувашская АССР	55	Солидарная 55	Сумскую 55	Валуйки	
Ивановская обл.	25	Солидарная 25	» 25	»	
Саратовская обл.	1284	Купянск-Узло- вая 500 Кондрашев- ская 784	Харьковскую 500 Ворошилов- градскую 495 Сумскую 199 Харьковскую 90	Лиски »	Купянск Кондра- шевская
Воронежская обл.	537	Белокуракино 46 Преддонбас. 496	Сумскую 46 Харьковскую 166	Валуйки	Преддон- бас.
Пензенская обл.	250	Двуречная 250	Сумскую 325	Валуйки	Двуреч- ная
Сталинград- ская обл.	209	Изюм 209	Харьковскую 250 » 209		Изюм
НКО	580	Новоайдар 140 Белокуракино 140	Ворошилов- градскую 140 » 140		Новоай- дар
		Старобельск 300	» 300		Белоку- ракино
НКВМФ	300	Кондрашевская 75 Сватово 75 Купянск- Узловая 150	Харьковскую 75 » 75 » 150	Лиски Валуйки	Старо- бельск
[Итого]	5000		Харьковскую 2515 Ворошилов- градскую 1075 Сумскую 1050 Сталинскую 360		

ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 18, спр. 6, арк. 11. Копія.

№ 12

Телеграма голови Раднаркому Білоруської РСР в Раднарком України про перевиконання плану вивозу кріпильного лісу з Білорусії для відбудови Донбасу

13 квітня 1944 р.

[Из] Белицы

Правительственная,
Киев, Совнаркому Украины

Крепезный лес для Донбасса [по] плану заготовки I квартала выполнен [на] 142,7%, план вывозки к железной дороге [на] 100,2%.

Председатель Совнаркома БССР

Пономаренко

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 903, арк. 11. Телеграфна стрічка.

№ 13

Телеграма Маріупольського металургійного заводу імені Ілліча до Раднаркому УРСР про дострокову відбудову трубного виробництва

25 травня 1944 р.

Из Мариуполя
25.V

Правительственная
Киев, Совет Народных
Комиссаров Украины

Рады сообщить, что коллектив Мариупольского завода [им.] Ильича Наркомстанкопрома добился новой производственной победы, [в] рекордно короткий срок восстановил разрушенное немецкими оккупантами единственное [в] Союзе трубное производство, изготовил первые 60 т высококачественных труб [для] нефтяной промышленности.

Механизмы работают отлично. Заверяем, что коллектив приложит все силы [к] досрочному выполнению выпуска труб, тем самым поможем Красной Армии быстрее разгромить ненавистного врага.

Директор

[підпис]

Секретарь горкома

[підпис]

Парторг

[підпис]

Пред. завкома

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 766, арк. 97. Копія.

№ 14

Наказ наркома танкової промисловості СРСР про допомогу Маріупольському металургійному заводу ім. Ілліча у відбудові доменних печей

26 травня 1944 р.

Для обеспечения пуска доменной печи № 1 Мариупольского завода им. Ильича приказываю:

1. Обязать директора Уралмашзавода:

а) изготовить корпус воздухоудвки для завода им. Ильича по чертежам Мариупольского завода со сроком окончания изготовления 1 октября 1944 г.;

б) изготовить корпус дезинтегратора «Тейзен» производительностью 60000 м²/час для газоочистки завода им. Ильича к 1 октября 1944 г.

2. Директору завода им. Ильича:

а) к 10/VI 1944 г. передать Уралмашзаводу рабочие чертежи и

технические условия для изготовления корпуса воздуходувки, корпуса дезинтегратора «Тейзен» и деталей к ним;

б) обеспечить силами завода выполнение работ по восстановлению доменной печи № 1 и изготовить детали и узлы к 1/X 1944 г.;

литых деталей с механической обработкой весом 850 т в том числе:

а) чугунного литья . .	750 т
б) стального литья . .	80 »
в) цветного литья . .	20 »
г) поковок	50 »

3. Начальнику финансово-бухгалтерского отдела выделить в распоряжение директоров заводов и начальников цехов, производящих изготовление деталей воздуходувки и дезинтегратора, премиальный фонд в размере по 100 тыс. руб.

Выплату премий производить в соответствии с утвержденным мною премиальным положением (приложение № 1) *.

4. Моему заместителю выделить промтоваров в распоряжение директора Уралмашзавода на сумму 15 000 руб. и для директора завода им. Ильича на сумму 25 000 руб. для поощрения за досрочное выполнение работ по восстановлению воздуходувки и дезинтегратора.

5. Контроль за выполнением настоящего приказа возложить на начальника 3-го Главного управления и начальника отдела главного механика и энергетика.

Народный комиссар танковой промышленности СССР

В. Малышев

ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 434, арк. 158. Друкарський відбиток.

№ 15

Кореспонденція з газети «Радянська Україна» про допомогу медичних установ м. Баку медикаментами і обладнанням для аптек визволених міст України

2 червня 1944 р.

Баку. (Наш. кор.). Для аптек у визволених районах України з Баку відправлено велику партію медикаментів, речей догляду за хворими, обладнання.

До Києва й Харкова відвантажено 1 т хімічно чистого йоду, 22 тис. ампул рідкого желатину для впорскування, 600 кг йодистого калію, 100 кг карболону, пепсин, бромистий калій, гематоген у таблетках, сперемін у порошку, лимоннокислий натрій для консервування крові. Всі ці препарати — бакинського виробництва, більшість з них освоєно під час війни лабораторіями аптекоуправління Наркомздоров'я Азербайджану, науково-дослідними інститутами та м'ясокомбінатами.

На Україну, крім того, надіслано повне устаткування для 15 аптек — скляний і фарфоровий посуд, терези, ступки тощо.

Газ. «Радянська Україна» № 106, 2 червня 1944 р.

* Не публікується.

Телеграма Октябрьського райкому партії і райвиконкому м. Сизрані та Батрацького асфальтового заводу Куйбишевської області до Раднаркому УРСР з повідомленням про відправлення асфальту для відбудови Києва

6 червня 1944 р.

Из Батраков
6.VI

Правительственная. Киев,
Председателю Совнаркома Украины

Воодушевленные победами Красной Армии трудящиеся Октябрьска совместно с коллективом рабочих асфальтового завода отправили Киеву [в] мае месяце 40 вагонов асфальта для восстановления цветущей столицы Украины и для восстановления Киевской ТЭЦ — 150 т. Желаем Вам скорейшего восстановления столицы, разрушенной проклятым врагом человечества.

Секретарь Октябрьского райкома партии города Сызрани [підпис]
Председатель Октябрьского [исполнительного] комитета райсовета [підпис]

Директор Батрацкого асфальтового завода [підпис]
ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 767, арк. 11—12. Телеграфна стрічка.

№ 17

Повідомлення представника Наркомату м'ясної і молочної промисловості СРСР про кількість худоби, відправленої на Україну із братніх республік

Не раніше 20 червня 1944 р.

Пользуясь случаем, сообщая просимые В[ами] сведения по отправке скота освобожденным районам УССР.

По состоянию на 20. VI. [1944 г.] отправлено:

Наименование областей, краев и республик	Всего гуртов	В том числе голов	
		крупного скота	овец
Уфа			
Башкирская АССР	65	7215	8172
Куйбышевская область	26	2260	4905
Мордовская АССР	11	450	4722
Марийская АССР	7	750	1300
Пензенская область	8	614	1500
Рязанская область	18	1436	1819
Саратовская область	24	1877	4889
Сталинградская область	8	1050	—
Тамбовская область			
([в] Черниговскую)	21	2021	3571
Татарская АССР	16	2225	—
Ульяновская область	28	4200	—
Чувашская АССР	1	174	—
Чкаловская область	36	4914	3510
Узбекская ССР	5	—	6646
Туркменская ССР	4	—	6088
Казахская ССР	106	13906	8150
Итого	387	43092	55272

В том числе по областям Казахской ССР:

Актюбинская область	6	600	100
Гурьевская область	15	1300	282
Джамбульская область	3	162	120
Западно-Казахстанская область	12	1070	305
Кустанайская область	76	10774	—

Диспетчер по заводу скота в УССР НКМиМП СССР

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 3075, оп. 3, спр. 395, арк. 53. Оригінал.

№ 18

3 наказу наркома танкової промисловості СРСР про відзначення колективу Маріупольського металургійного заводу імені Ілліча за успішну відбудову заводу і випуск першої продукції *

г. Москва

26 червня 1944 р.

За 8-месячный период с момента освобождения от немецких захватчиков коллектив Мариупольского завода имени Ильича НКТП успешно провел работы по восстановлению первой очереди. За этот же период выплавлено 32 тыс. тонн и сдано проката 30 тыс. тонн.

Отмечая большую работу, проведенную заводом по восстановлению в условиях разрушенного захватчиками заводского хозяйства и трудностей, связанных с отсутствием достаточного количества оборудования и материалов, а также помощь, оказанную 3-м Главным управлением НКТП,— п р и к а з ы в а ю:

1. Объявить благодарность, премировать двухмесячным окладом и наградить именными часами **...

2. Выражаю твердую уверенность, что коллектив Мариупольского завода им. Ильича закрепит достигнутые успехи и даст фронту еще больше стали и проката.

Народный комиссар танковой промышленности СССР В. Малышев
Верно

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 434, арк. 13, 146. Ротаторний прим.

№ 19

Повідомлення з газети «Радянська Україна» про шефську допомогу Московського вечірнього металургійного інституту Макіївському та Дніпропетровському учбовим закладам

1 серпня 1944 р.

Москва, 1. (Кор. «Радянської України»). Московський вечірній металургійний інститут шефствує над Макіївським металургійним технікумом і Дніпропетровським металургійним інститутом. Шефи відправили цим учбовим закладам багато наукової літератури, навчальних приладів, комплекти обладнань для фізичних і хімічних лабораторій.

Газ. «Радянська Україна» № 150, 2 серпня 1944 р.

* 12 вересня 1944 р. наказом № 768 понад 200 працівників заводу було відзначено в зв'язку з річницею визволення Маріуполя від німецько-фашистських загарбників і відбудовою заводу (ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 435, арк. 76—80).

** Далі перелічується 77 прізвищ нагороджених.

З постанови ВЦПС про допомогу у відновленні будинків відпочинку та санаторіїв у визволених районах Української РСР *

22 серпня 1944 р.

Заслушав доклад начальника Управления госпиталями ВЦПС т. Ефимова И. Ф. «О мероприятиях по восстановлению домов отдыха и санаториев в освобожденных от оккупации районах Украинской ССР», Секретариат ВЦПС устанавливает, что немецко-фашистские захватчики подвергли варварскому разрушению дома отдыха, санатории и подсобные сельские хозяйства профсоюзов, разграбили весь мягкий и твердый инвентарь, сельскохозяйственные машины, транспорт, уничтожили все скотопоголовье.

25 домов отдыха и санаториев с количеством коек 5259 требуют заново полного восстановления, 31 дом отдыха и санаторий с количеством коек 6681 требуют капитального восстановительного ремонта и 75 домов отдыха и санаториев с количеством коек 7167 требуют капитального ремонта.

Все дома отдыха и санатории требуют полного оснащения мягким и твердым инвентарем и обеспечения транспортом.

С первых дней освобождения Красной Армией Украинской ССР от немецко-фашистских захватчиков Управлением госпиталями ВЦПС, несмотря на трудности по производству ремонтно-восстановительных работ, приняты меры к восстановлению домов отдыха и санаториев, в результате чего к июлю 1944 г. организовано 12 эвакуогоспиталей. В г. Харькове организованы мастерские по ремонту кроватей и мебели.

Управлением госпиталей ВЦПС направлено из других подсобных хозяйств (из Новосибирской, Челябинской, Ивановской, Московской областей и Казахской ССР) на Украину в хозяйства ВЦПС 110 голов крупного рогатого скота, 32 лошади, 341 центнер семенного зерна и 5 вагонов семенного картофеля.

В результате этих мероприятий весной 1944 г. было засеяно в подсобных хозяйствах ВЦПС на Украине 437 гектаров зерновых культур, 103 гектара картофеля, 80 гектаров овощей и созданы молочные фермы в Змиевском хозяйстве Харьковской области и Мотовиловском хозяйстве Киевской области **...

Председатель ВЦПС

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 430, арк. 49. Друкарський відбиток.

№ 21

Вказівка заступника Голови РНК СРСР про виділення коштів для відбудови Корсунь-Шевченківської ГЕС

25 серпня 1944 р.

1. Разрешить Наркомзему СССР израсходовать в III квартале 1944 г. на восстановление Корсунь-Шевченковской гидроэлектростанции Наркомзема УССР — 1200 тыс. рублей дополнительно к ранее отпущенной для этой цели сумме 800 тыс. рублей.

* Постановою ВЦПС від 15 грудня 1943 р. № 603 намічалися заходи з цього питання, зокрема обстеження стану будівель, розмір збитків, план відбудовних робіт, відкомандирування бригад для складання актів, організація у м. Харкові майстерні по ремонту меблів, посуду, ліжок тощо, поставка з Уралу, Алтаю, Івановської, Горьківської та інших областей 32 коней, 100 голів великої рогатої худоби і інші заходи. Публікований документ розповідає про успішне виконання намічених заходів (ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 239, арк. 16).

** Опущено текст про план подальших відбудовних робіт.

2. Разрешить Сельскохозяйственному банку профинансировать указанные в п. 1 затраты на восстановление Корсунь-Шевченковской гидроэлектростанции за счет средств, не использованных на 1 июля 1944 г. по плану капитальных работ Наркомзема СССР.

3. Поручить Наркомзему СССР рассмотреть стоимость восстановительных работ Корсунь-Шевченковской гидроэлектростанции и свои предложения внести в Совнарком СССР к 15 сентября 1944 г.

Зам. Председателя Совета Народных Комиссаров Союза ССР

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 17, спр. 31, арк. 24. Копія.

№ 22

Повідомлення з газети «Радянська Україна» про отримання дніпропетровськими будівельниками лісу, заготовленого лісорубами Карело-Фінської РСР

2 вересня 1944 р.

Трудащі Карело-Фінської РСР — Дніпропетровщині

Дніпропетровськ. 2. (Кор. «Радянської України»). Цими днями сюди прибув ешелон будівельного лісу — подарунок трудящих Карело-Фінської РСР. Цей ліс заготовили для Дніпропетровщини у вихідні дні лісоруби Кемського лісокомбінату, а дружини фронтовиків навантажили його у вагони. Подарунок буде використаний для відбудови дитячих садків, ясел і лікарень, а також для виготовлення шкільних парт.

Делегати, які привезли ліс, побували в колгоспах Солонянського району, який тримає перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони. Трудащі Дніпропетровщини щиро дякували гостям за цінний подарунок.

Газ. «Радянська Україна» № 173, 3 вересня 1944 р.

№ 23

Повідомлення РАТАУ про відправку до УРСР худоби, придбаної на пільгових умовах у братніх республіках СРСР

8 жовтня 1944 р.

24 трасами на Україну йде тепер понад 300 000 голів великої рогатої худоби, овець, свиней, коней. Коло 175 000 тварин прибули вже до місця призначення. Майже всю цю худобу придбано на пільгових умовах в колгоспах і радгоспах РРФСР, Казахстану, Азербайджану, Грузії та інших братніх республік. Повертається багато худоби в порядку реевакуації.

Колгоспи Харківської області одержали понад 20 000 голів худоби, Запорізької області — 17 000, Чернігівської — 16 000, Ворошиловградської — 14 000, Київської і Кіровоградської — по 12 000.

Худоба прибуває на місця в доброму стані. Їй готується тепла і сита зимівля.

(РАТАУ)

Газ. «Радянська Україна» № 198, 8 жовтня 1944 р.

№ 24

Повідомлення з газети «Правда» про братерську допомогу уральських залізничників у відбудові Вінницької залізниці

3 лютого 1945 р.

Київ, 3. (Корр. «Правды»). В Винницу приехала делегация уральских железнодорожников, доставившая вагон с оборудованием в подарок железнодорожникам Винницкой дороги. Делегация привезла также письмо, в котором уральские железнодорожники пишут: «Наш коллектив надеется, что эта скромная помощь послужит стимулом к скорейшему восстановлению путевого хозяйства Винницкой дороги и явится вкладом в наше общее дело победы над врагом».

Газ. «Правда» № 30, 4 лютого 1945 р.

№ 25

Наказ наркома місцевої промисловості РРФСР про поставку вентиляторів для шахт місцевої вугільної промисловості УРСР

г. Москва

№ 658

14 квітня 1945 р.

Начальнику Главстанкоинструментпрома изготовить, а начальнику Главместпромсбыта поставить Совнаркому УССР для шахт местной угольной промышленности 10 шт. вентиляторов «Сирокко» № 5, в том числе во II квартале с. г. 5 шт. и в III квартале — 5 шт.

Народный комиссар местной промышленности РСФСР
Верно:

[підпис]
[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 2316, арк. 28. Копія.

№ 26

Довідка Раднаркому УРСР про розміри братерської допомоги народів СРСР у відбудові зруйнованого сільського господарства України протягом 1943—1945 рр.

Не раніше 21 вересня 1945 р.

Получено:

Тракторов	9962
Плугов тракторных	3870
Комбайнов	678
Крупного рогатого скота	155300
Овец	255700
Свиней	5400
Лошадей	12400
Кроме этого получено в 1945 г. от 1-го Украинского фронта:	
Рогатого скота	62200
Овец	20500

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 1773, арк. 51. Копія.

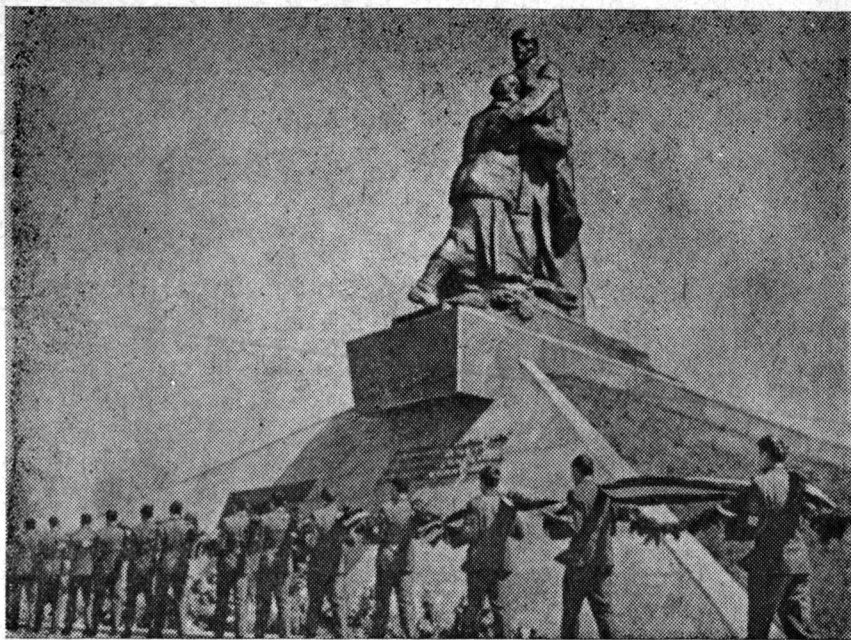

ДОКУМЕНТИ ЦДАКФФД УРСР ПРО ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

М. М. БАЗАНОВА

18 грудня 1942 р. воїни 1-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту звільнили село Півнівку Міловського району Ворошиловградської області. Цим було покладено початок визволенню української землі від німецько-фашистських окупантів по всьому фронту. На честь цієї знаменної події у 1972 р. відкрито монумент у смт. Міловому. На величезному кургані у зворушливому пориві дві постаті: Україна-мати припадає до грудей свого сина-визволителя — радянського воїна.

З величезною радістю і вдячністю зустрічали бійців Червоної Армії трудящі міст і сіл України. А по селах залишилися тільки діти, діди та бабусі. Не було в них нічого, чим би пригостити найдорожчих гостей, хіба що вареною картоплею та щирою душею. Саме такий факт

Монумент на честь початку визволення України. Мілове Ворошиловградської обл., травень 1972 р., фотохроніка РАТАУ.

і зафіксував фронтовий фотокореспондент К. Лишко. Ні з чим незрівнянна проста непідробність цієї сцени.

Руїни, пограбовані міста і села, гори трупів закатованих фашистами радянських людей і страшенні злидні тих, кому пощастило залишитися в живих, — такою постала перед очима радянських солдатів сплюндрована гітлерівцями українська земля. Ось простий радянський солдат особисто вибив фашистів із рідного села і визволив від наглої смерті своїх матер, дружину і дитину. Від села залишилося саме згарище.

А визволена земля оживала, поверталася до поки що бідного, але мирного життя. Ще на кожному кроці залишки страхітливої війни, голі

Селяни с. Бондарі Сумської області пригощають своїх визволителів.
1943 р. (од. зб. 2-100782).

Зустріч з сім'єю. Харківський напрям. 1943 р. (од. зб. 2-100788).

На визволеній українській землі. 1944 р. (од. зб. 2-100781).

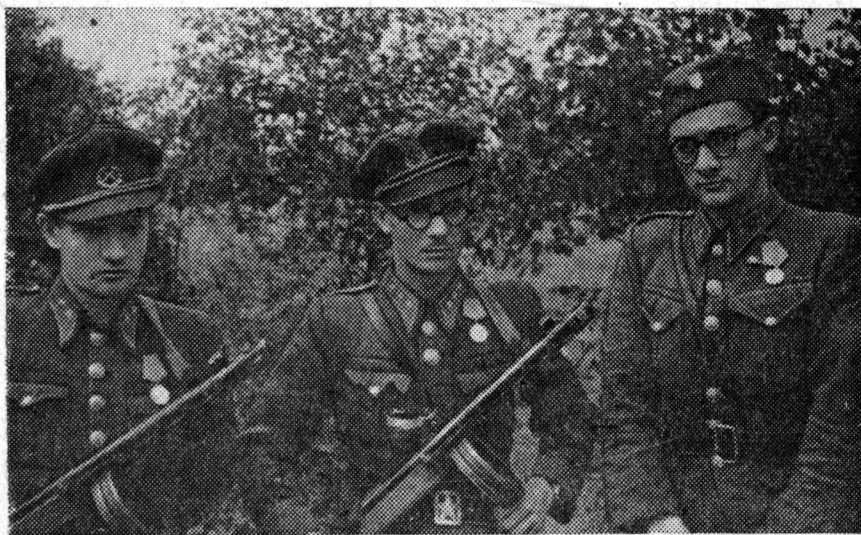

Командир 1-ї Української партизанської дивізії П. П. Вершигора і командир стрілкового полку дивізії Д. І. Бакрадзе. Полісся, червень 1944 р. (од. зб. 0-43849).

Командир 1-ї Чехословацької окремої бригади в СРСР полковник Людовік Свобода. Київ, 1944 р. (од. зб. 0-43849).

Словаки-антифашисти, які воювали в складі партизанського з'єднання під командуванням О. М. Сабурова. Зліва направо: Імрих Лисак, Ян Налепка, посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу, і Міхель Катін. 1943 р. (од. зб. 0-43948).

й обдерті дітлахи-пастушки примостилися на розбитому німецькому стерж'ятнику, та буде вже спокій на оновленій землі.

Український народ самовіддано боровся за всю Радянську Батьківщину, і вся Батьківщина боролася за Україну. Представники 40 національностей здобули звання Героя Радянського Союзу за мужність і відвагу, проявлені на полях України. Ніколи не забудеться також інтернаціональна єдність трудящих усіх країн у боротьбі проти фашистських поневолювачів. Численні архівні знімки свідчать про велику дружбу радянських народів-братів під час Великої Вітчизняної війни і боротьбу антифашистів зарубіжних країн, які пліч-о-пліч з радянськими людьми воювали за свободу своїх народів на тимчасово окупованій території України. У лісах України як нерозлучні побратими громили фашистів відважні партизанські командири українець П. П. Вершигора і грузин Д. І. Бакрадзе. На знімку поряд троє словацьких офіцерів. Вони ще в німецькій уніформі. При першій же нагоді ці сміливці перейшли до українських партизанів і не раз вкрили себе славою у запеклих боях з фашистами. Всьому світові нині відоме ім'я сина чехословацького народу Людвіка Свободи. Це під його керівництвом тисячі чехів і словаків об'єдналися для боротьби з ненависним ворогом в рядах 1-ї Чехословацької окремої бригади в СРСР.

Колишній військовий кінооператор В. І. Орлянкін нещодавно передав архіву ряд негативів унікальних фотографій тих років. На одній з них — народний артист СРСР І. С. Козловський серед бійців Червоної Армії під Харковом напередодні визволення міста від окупантів. Десятки концертних бригад виступали в частинах Червоної Армії, перед пораненими бійцями в госпіталях. Свідченням таких епізодів служать численні фотодокументи. Дуже популярним серед воїнів був ансамбль пісні і танцю під керівництвом Лідії Чернишової.

Український народ з любов'ю і повагою вимовляє імена прославлених героїв Великої Вітчизняної війни, які, не шкодуючи сил і навіть

І. С. Козловський і Л. Д. Чернишова (керівник ансамблю пісні і танцю) серед бійців Червоної Армії. Район Харкова, 1943 р.

самого життя, билися за свободу і незалежність Батьківщини. Усій країні відоме ім'я тричі Героя Радянського Союзу І. М. Кожедуба. Він здійснив 350 бойових вильотів, у 120 повітряних боях особисто збив 62 ворожих літаки. Численні червоні зірки на фюзеляжі його бойової машини свідчать про неймовірний героїзм та відвагу простого українського селянина з Сумщини. І тут же один з тисяч типових для того часу епізодів: генерал-полковник В. І. Чуйков вітає з присвоєнням звання Героя Радянського Союзу гвардії капітана В. Беляєва. Це завдяки їм, героям кровопролитних боїв за рідну Батьківщину — представникам усіх братніх народів Радянського Союзу, Україна в 30-й раз святкує своє визволення.

В архіві зберігається чимало унікальних кіно- і фотодокументів з зображенням прославлених радянських полководців і воєначальників Великої Вітчизняної війни. На одному із знімків, вміщених у цьому номері,— Маршали Радянського Союзу К. Є. Ворошилов і О. М. Василевський у штабі командуючого 4-м Українським фронтом генерала армії Ф. І. Толбухіна під час визволення Криму. На другому відбита нарада у штабі 38-ї армії, на якій присутні командуючий 38-ю армією Герой Радянського Союзу генерал-полковник К. С. Москаленко, командуючий 3-ю гвардійською танковою армією генерал-полковник П. С. Рибалко, член Військової ради армії генерал-майор О. О. Єпішев. Тут, у штабах, зароджувалися й розроблялися, а на полях великих битв звершувалися ті блискавичні й невідпорні операції, завдяки яким крок за кроком вся Україна від своєї крайньої східної точки до західних кордонів була очищена від німецько-фашистських загарбників.

Ще, здається, зовсім недавно бійці і командири слухали бандуриста біля підніжжя пам'ятника великому Кобзареві у визволеному Харкові,

Тричі Герой Радянського Союзу льотчик І. М. Кожедуб серед бойових друзів біля свого літака. 1944 р. (од. зб. 2-46538).

Генерал-полковник В. І. Чуйков вітає гвардії капітана В. Беляєва з присвоєнням йому звання Героя Радянського Союзу. 3-й Український фронт, 1944 р. (од. зб. 2-100785).

Маршали Радянського Союзу К. Є. Ворошилов і О. М. Василевський у штабі командуючого 4-м Українським фронтом генерала армії Ф. І. Толбухіна. С. Чистеньке (Крим), 1944 р. (од. зб. 2-100456).

У штабі 38-ї армії. Сидять (зправа наліво): командуючий 3-ю гвардійською танковою армією генерал-полковник П. С. Рибалко, командуючий 38-ю армією генерал-полковник К. С. Москаленко, член Військової ради генерал-майор О. О. Єпішев. 1944 р.

У визволеному Харкові. 1943 р. (од. зб. 2-100787).

У визволеній Одесі. 1944 р. (од. зб. 2-100784).

і ось уже вся Одеса на вулицях зустрічає героїв-визволителів, а з каткомб вийшли нескорені партизани, а там уже на свій перший мітинг зібралися всі трудящі промислового Борислава.

Вихід Радянської Армії на західні кордони України наблизив день остаточної перемоги над гітлерівською Німеччиною і ліквідацію фашистського режиму в країнах Європи. Український народ торжествував своє визволення. Але свято і радість були ще не повними. Неповними тому, що частина радянської землі ще залишалась під окупантами, неповними тому, що в фашистській неволі ще томилися тисячі наших братів і сестер, синів і дочок, які чекали свого рятуння від фашистського рабства, неповними тому, що ворога було ще недобито.

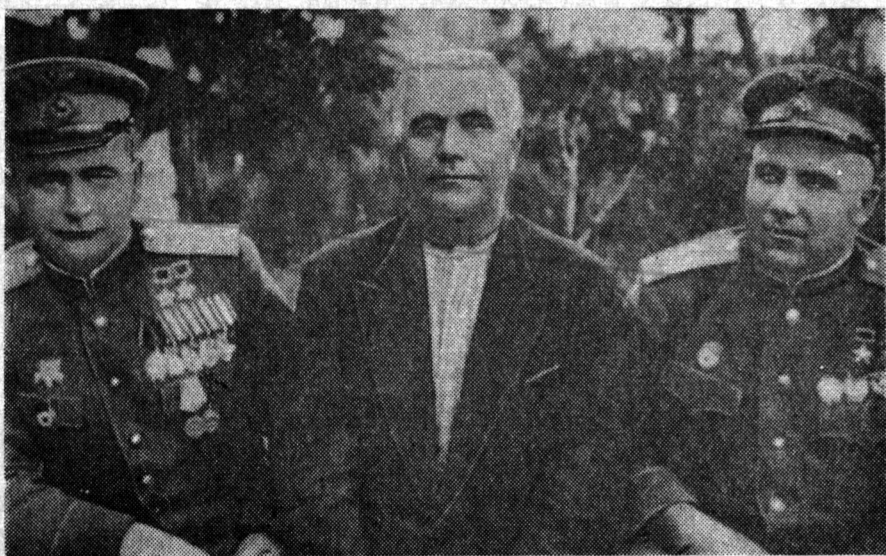
«Вільна українська земля! Вільне наше українське небо! Могутньою армadoю летять повітряні кораблі на захід, до лігва звіра, якого

Мітинг одеських партизанів, які вийшли з катакомб після визволення міста. Одеса, 1944 р. (од. зб. 2-100783).

Мітинг у Бориславі з нагоди визволення України від німецько-фашистських окупантів. Жовтень 1944 р. (од. об. 185).

Двічі герой Радянського Союзу льотчик Дмитро Глинка (зліва) і Герой Радянського Союзу льотчик Борис Глинка зі своїм батьком Борисом Пилиповичем. Кривий Ріг, серпень 1946 р. (од. зб. 0-7398).

Прикордонний стовп на кордоні з Румунією. Березень 1944 р. (од. зб. 0-2927).

Біля пам'ятника «Україна — визволителям» на кордоні між СРСР і ЧССР. Ужгород, 1974 р. Фотохроніка РАТАУ.

потрібно добити, який скоро буде добитий остаточно», — писав у ті дні двічі Герой Радянського Союзу льотчик-винищувач Д. Б. Глинка¹. Він зробив понад 300 бойових вильотів і збив 50 ворожих літаків.

Поставлено навечно і непорушно прикордонний стовп, а вдячний український народ високо шанує світлу пам'ять тих, хто віддав своє життя за свободу і незалежність Батьківщини. Численні монументи, пам'ятники, обеліски, меморіальні дошки по всій українській землі нагадують про героїзм Червоної Армії, про звиягу самовідданих синів нашої багатонаціональної Батьківщини.

¹ Газ. «Правда Украины», 15 жовтня 1944 р.

МЕДАЛІ, ПРИСВЯЧЕНІ ЮВІЛЕЮ ВИЗВОЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ю. А. БАРШТЕЙН

На відзнаку 30-річчя з дня визволення України від німецько-фашистських загарбників випущені пам'ятні ювілейні медалі.

Одну з них, пам'ятну (рис. 1, бронза, 60 мм), викарбував Ленінградський монетний двір. Автори медалі — художник Ю. І. Яроменок та скульптор О. П. Олійник на лицевому боці медалі відтворили епізод переможного наступу Червоної Армії. На передньому плані праворуч залишки колючого дроту і два танки Т-34, що стрімко мчать в атаку;

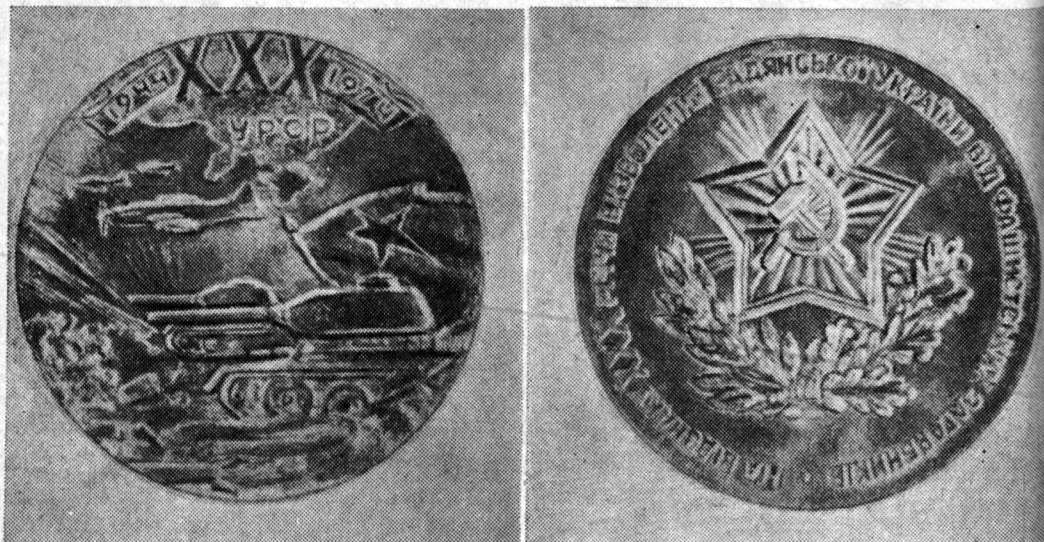

Рис. 1.

Рис. 2.

на одному з них розвівається прапор з п'ятикутною зіркою. Ліворуч — зруйнована ворожа гармата. На задньому плані залп «Катюші» та вибух авіабомби, скинутої штурмовиками, що бомблять ворожі війська. Зверху на фоні карти України напис: «УРСР», вище по центру римська цифра «XXX», а по боках її на стрічках ювілейні дати «1944—1974». Знизу, дещо праворуч на обрізі зображення, по колу підписи авторів: «Яроменок Ю., Олійник О.».

У центрі зворотного боку медалі п'ятикутна зірка з серпом і молотом, від якої розходяться промені. Під зіркою дубова та лаврова гілки, перевиті стрічкою медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». По колу напис: «На відзнаку XXX-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників».

Рис. 3.

Другу медаль, сувенірну (рис. 2, алюміній, 62 мм), викарбувано в Києві, її автор — художник І. М. Гаран, гравер — В. Л. Аврутіс. У центрі лицевого боку медалі на фоні карти України відтворений пам'ятник «Україна — визволителям» (скульптори І. Зноба і В. Зноба, архітектор О. Стукалов), споруджений у місті Ужгороді в 1970 р. По боках пам'ятника ювілейні дати «1944—1974». На обрізі зображення (постамент) підписи авторів медалі: «І. Гаран, В. Аврутіс». У центрі зворотного боку медалі шестирядковий напис: «XXX років визволення Радянської України від фашистських загарбників». Під написом — лаврова гілка.

Третю однобічну сувенірну прямокутну медаль-плакетку (рис. 3, алюміній, 50×72,5 мм; гравер В. Л. Аврутіс) викарбувано на Київському експериментальному заводі металогалантереї. Вона закривається кришкою з пластику, що водночас служить і футляром і підставкою. У центрі плакетки зображений той же пам'ятник «Україна — визволителям», по периметру напис, виконаний стилізованим шрифтом: «30 років визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників». У нижній частині плакетки на підвищенні рельєфні цифри — ювілейні дати «1944—1974».

З ЛІТОПISУ БОРОТЬБИ ТРУДЯЩИХ ДАРНИЦЬКОГО РАЙОНУ м. КИЄВА ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

М. О. РИБАКОВ

В літопису героїчної оборони Києва і київського підпілля в роки Великої Вітчизняної війни значне місце займають звитяжні дії трудящих Дарницького району м. Києва.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Дарниця була великим індустриальним районом Києва, в якому проживало 75 тис. чол.¹. За роки довоєнних п'ятирічок у районі збудовано 23 промислових підприємства і великий залізничний вузол. З ростом промисловості зростали районні партійна та комсомольська організації. Перед війною тут нараховувалося 2000 комуністів і понад 3200 комсомольців².

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни міськком і райком партії, згідно з вказівками ЦК ВКП(б), перебудували свою роботу на воєнний лад. Уже 22 червня були обговорені питання партійної роботи в нових умовах.

Завдяки чіткій роботі партійних та військових органів Дарниця дала Червоній Армії за короткий час майже 10 тис. воїнів. Виконуючи директиви ЦК ВКП(б), райком послав на фронт 450 комуністів, 500 комсомольців і в десантні групи — 80 комуністів і комсомольців³. В районі було створено 25 загонів чисельністю 1300 чоловік (в тому числі 700 комуністів і комсомольців), що входили до складу винищувального батальйону, і загони народного ополчення з 3200 чоловік. На заклик партії вже 30 червня на будівництві оборонних рубежів навколо Києва працювало 50 тис., а через три дні 160 тис. киян і серед них 15 тис. дарничан⁴⁻⁵. На околицях Дарниці споруджувалася укріплена смуга з розрахунком вести, в разі необхідності, кругову оборону міста.

Партійні організації району очолили добровільний патріотичний рух трудящих за створення фонду оборони. Так, збори колективу Дарницького вагоноремонтного заводу ухвалили щомісяця відраховувати одноденний заробіток у фонд оборони і звернулись з проханням до Радянського уряду припинити на час війни проведення тиражів вигравів по державних позиках, а кошти передати у фонд оборони країни⁶.

Величезних зусиль від партійних організацій та трудящих вимагала евакуація населення, підприємств і матеріально-культурних цінностей. За півтора місяця з Києва вивезено на схід 197 великих підприємств. З Дарниці разом з підприємствами виїхали близько 4200 чол., крім того понад 10 тис. чол. неорганізованого населення⁷.

Важливу роль в обороні міста відіграли збудовані й укомплектовані робітниками Києва три ополченських бронепоезди. Одні з них — «Дарничанин» збудували робітники ДВРЗ і депо за допомогою робітників заводу «Більшовик»⁸. Командою з 57 чол. керували комуністи: командир бронепоезду М. П. Богданов, комісар М. І. Титков, помічник командира А. А. Плисученко, начальник штабу М. Романов, парторг П. Л. Пржевальський. Бронепоезд громив ворога на залізничних дільницях Київ — Ніжин і Київ — Яготин, знищив багато ворожих солда-

¹ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 328, оп. 1, спр. 413, арк. 5. За іншими даними — 85 тис. (див. там же, арк. 38).

² Там же, ф. 1, оп. 1/2, спр. 45, арк. 7; ф. 328, оп. 1, спр. 10, арк. 13.

³ Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. К., 1963, стор. 46.

⁴⁻⁵ Там же, стор. 46—47, 75.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Київ: К., 1968, стор. 393.

⁷ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 328, оп. 1, спр. 413, арк. 40, 48, 49, 51, 55, 58зв.

⁸ Там же, ф. 5, оп. 2/6, спр. 179, арк. 54.

тів, офіцерів і військової техніки. 25 вересня 1941 р. на 69-му кілометрі залізниці Київ — Яготин команда підірвала бронепоезд, а сама пішла до партизанів⁹.

Два роки окупанти знущалися з дарничан. Вони знищували радянських людей, житло, підприємства. Вже восени 1941 р. багато залізничників та інших робітників були замордовані і розстріляні. За час окупації тільки в Дарницькому концтаборі було знищено майже 70 тис. військовополонених. Щоб запобігти відправці на каторжні роботи до Німеччини, кияни ховалися в підвалах, каналізаційних трубах, калічили себе. Так, на толевому заводі в Дарниці молодь, щоб не поїхати в Німеччину, обпалювала собі руки і ноги смолою¹⁰.

Ніщо не зламало волю радянських людей до опору. На окупованій території розгорнулася всенародна боротьба проти фашистів, натхненником і керівником якої були комуністи. Перша підпільна організація в районі виникла в листопаді 1941 р.¹¹ Засновником групи був Зіновій Дорофійович Петухов, колишній механік рембазы № 7, який втік з полону, повернувся в Дарницю і влаштувався на роботу в Дарницьку контору райспоживспілки. У 1942 р. група виросла до 26 чоловік (4 комуністи, 7 комсомольців, 15 безпартійних). Вона випускала листівки і розповсюджувала їх серед населення, залучала радянських людей до підпільної боротьби, відправляла до партизанів людей, зброю, медикаменти, німецькі документи. Через зв'язкового А. Буряка було встановлено зв'язок з партизанським загonom «За Батьківщину!», а в березні 1942 р. зв'язок з загonom встановив і сам керівник групи З. Д. Петухов¹².

Поступово підпільники набували досвіду боротьби та конспірації. Ефективність їх діяльності зростала, налагоджувалися зв'язки з іншими підпільними організаціями. М. І. Каленченко підтримував зв'язок з київськими підпільниками, Г. Білоіван і А. Єленцова — з підпіллям ДВРЗ, М. А. Писоцький — з Дарницьким фанерним заводом, С. Компанець — з станцією Бобрик, В. Мироненко — з керівником підпілля депо В. Д. Казьком, Є. Мельниченко та робітники депо М. Сикало і С. Бабенко здійснювали зв'язки підпільної групи з партизанським загonom, передавали патрони, гранати, пістолети, бікфордів шнур, бланки документів¹³. Підпільники турбувалися про підготовку резервів для партизанських загонів. Так, у квітні 1942 р. З. Д. Петухов і М. І. Каленченко відправили до загону групу з 53 чол. і з ними 2 кулемети, 9 дисків, 20 гранат, 3 тис. патронів. Згодом була відправлена друга група з 16 чол. і з ними 10 гвинтівок, 3000 патронів, 3 пістолети, медикаменти, а потім і третя група з 6 чол.¹⁴.

Поруч з підпільниками-комуністами активно боролися з фашистськими окупантами їх вірні помічники — комсомольці. 18-річний М. І. Каленченко був зв'язківцем загону «За Батьківщину!» з підпільною організацією Г. С. Кочубея «Смерть німецьким окупантам!», брав активну участь у відправленні людей з Києва і Дарниці в загін, разом з товаришами вилучив зброю з німецької казарми в селі Княжичі, привозив і розповсюджував листівки, за допомогою своєї сестри Тетяни, яка пра-

⁹ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 238, арк. 2. У документі Партархіву, ф. 5, оп. 2/6, спр. 179, арк. 54 та в книзі Я. Пашка «Місто-герой на Дніпрі» (К., 1969, стор. 65) неточно вказано, що дарничани збудували бронепоезд «Дарницький партизан». Назву «Дарничанин» підтверджує у своїх спогадах (Київський облдержархів, ф. 5366, оп. 1, спр. 18, арк. 62—65) колишній комісар бронепоезда М. І. Титков (якого в книзі Я. Пашка помилково названо В. П. Титков), а також секретар парторганізації бронепоезда П. Л. Пржевальський.

¹⁰ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 328, оп. 1, спр. 418, арк. 48зв.

¹¹ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 120, арк. 17.

¹² Там же, арк. 18.

¹³ Там же, арк. 18, 20.

¹⁴ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 120, арк. 19.

цювала в аптеці, організував відправлення медикаментів до партизанів. У липні 1943 р. М. І. Каленченко загинув. Комсомолка В. Ф. Рокало виносила з ДВРЗ документи, боеприпаси, медикаменти, комсомолец Є. О. Мельниченко був зв'язківцем з партизанським загonom.

Героїчними ділами прославилися юні підпільники — 14-річні піонери брати Віктор та Володимир Онищенки, які добували зброю, боеприпаси, медикаменти для партизанів, розповсюджували серед населення листівки і зведення Радінформбюро, діставали німецькі документи і передавали їх у загін, були зв'язківцями явочних квартир, здійснювали зв'язок групи з партизанами і всередині групи¹⁵.

Підпільна організація розширювала свої зв'язки з масами і залучала все нових радянських патріотів до самовідданої боротьби з ворогом. Велику допомогу підпільникам надавали прості радянські люди, жителі Дарниці: Є. А. Диль, яка переховувала партизанів, давала їм гроші, одяг; І. К. Кудренко — швець, господар конспіративної квартири; У. А. Білоіван, на квартирі якої збиралися підпільники, та багато інших¹⁶.

Підпільники рятували молодь від німецької каторги, розповсюджували листівки, псували телефонний зв'язок, випускали пальне з цистерн, підбирали відданих людей і відправляли їх, а також зброю, боеприпаси, медикаменти до партизанів, здійснювали диверсії. Так, група під керівництвом І. Г. Міщенка зруйнувала електропідстанцію, трансформаторну будку, спалила будинок пожежної охорони на Микільській Слобідці разом з окупантами і поліцаями, на м'ясокомбінаті заливала смолою і вапном вагони з м'ясом, не давала можливості окупантам вивозити худобу до Німеччини. А коли гестапо натрапило на слід групи, всі підпільники пішли в ліс і в складі партизанського з'єднання «За Батьківщину!» продовжували боротьбу з ворогом.

Незважаючи на розправи фашистів з підпільниками групи З. Д. Петухова (розстріляні М. Каленченко, Д. Филоненко, загинули А. Єленцова і Володимир Онищенко), підпільна група не припинила своєї діяльності і, вдосконалюючи конспірацію, продовжувала нещадну боротьбу з окупантами.

Навесні 1942 р. Г. Х. Білоіван та інші підпільники влаштувалися працювати на Дарницький вагоноремонтний завод, де, не розкриваючи своєї групи, зв'язалися з підпільниками ДВРЗ. Після визволення Дарниці керівник групи З. Д. Петухов вступив до лав Червоної Армії і загинув на чеській землі під час визволення міста Моравська Острава. Радянський уряд високо оцінив героїчну боротьбу підпільників і нагородив їх орденами і медалями.

В Дарницькому залізничному депо в 1942—1943 рр. діяла інша підпільна група під керівництвом О. М. Тимошука і В. Д. Казька. О. М. Тимошук на початку 1942 р. створив тут підпільну групу з восьми залізничників, якою безпосередньо керував машиніст В. Д. Казько. Члени групи особливо активізували свою діяльність в дні Сталінградської битви. В жовтні 1942 р. вони замінували залізничне полотно на перегоні Дарниця—Бровари і пустили під укіс військовий ешелон. При цьому було вбито і поранено понад 800 есесівців¹⁷. В. Д. Казько і Г. Й. Лебедь розповсюджували на залізниці, в депо, в кімнатах відпочинку кондукторських і паровозних бригад листівки, зведення Радінформбюро, інформували населення про справжнє становище на фронтах, викривали фашистську брехню, закликали робітників до саботажу¹⁸. Машиністи та їх помічники навмисно виводили з ладу інжекто-

¹⁵ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1/2, спр. 44, арк. 19, 161.

¹⁶ Там же, спр. 120, арк. 20, 59, 61, 63, 68.

¹⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Київ. К., 1968, стор. 414.

¹⁸ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 2/6, спр. 179, арк. 366; спр. 190, арк. 83.

ри, псували інші частини паровозів, випускали воду, зупинялись на перегонах, руйнували стрілки, створювали умови для аварій, пускали поїзди під укіс. Завдяки діяльності підпільної організації було виведено з ладу 17 паровозів¹⁹.

Велику мужність проявив член підпільної організації Г. Й. Лебедь. Він викрав з вагона два ящики мін і передав їх у загін «За Батьківщину!», систематично перевозив зв'язкових партизанського загону, пустив під укіс 8 ешелонів з німецькими солдатами, технікою і продовольством, внаслідок чого було розбито понад 100 вагонів і знищено майже 300 ворожих солдатів та офіцерів²⁰. Виконуючи завдання підпільної організації, колишній завідувач залізничною поліклінікою лікар-комуніст Пульян та колишній завідувачий райлікарнею А. Г. Федоров видавали робітникам довідки про непрацездатність²¹.

Гестапівці докладали всіх зусиль, щоб знешкодити підпільні організації на транспорті. Їм вдалося заслати в групу О. М. Тимощука провокатора. В травні 1943 р. загинули О. М. Тимошук і В. Д. Казько, а Г. Й. Лебедь був відправлений у концтабір. П. Казько*, М. Тацков і Б. Лук'янов утекли на станцію Гайворон, де вступили в місцеву підпільну організацію «Україна». Всіх членів групи (деяких посмертно) нагороджено орденами і медалями.

Підпільна група Л. М. Матвеева на Дарницькому регенератно-гумовому заводі (січень — грудень 1942 р.) була ланкою великої підпільної організації «Смерть німецьким окупантам!», якою керував комуніст Г. С. Кочубей. Саме за його порадою Л. М. Матвеев, втікши з полону, в січні 1942 р. влаштувався на регенератно-гумовий завод²². Тут він створив підпільну організацію, до якої ввійшли робітники та службовці заводу²³. Члену групи І. Ю. Поживілову пощастило знайти у руїнах Броварського клубу друкарський шрифт. Його доставили в Київ, де на Чорній горі почала працювати підпільна друкарня²⁴. Багато листівок розповсюджували підпільники групи Л. М. Матвеева на заводі, серед жителів Дарниці і навіть за межами Києва. Л. М. Матвеев випускав недоброякісні креслення, чим зривав плани відбудови заводу. Підпільники діставали зброю, патрони, документи та бланки заводу і передавали їх у Кобижчанський партизанський загін, встановлювали зв'язки з іншими підпільними групами²⁵, допомагали направляти людей до партизанів²⁶.

У грудні 1942 р. окупанти схопили підпільників. У січні 1943 р. героїв розстріляли в Бабиному Яру. З групи залишилися в живих лише

¹⁹ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 2/6, спр. 179, арк. 443; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 256.

²⁰ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 2/6, спр. 179, арк. 374. У документі цього ж архіву (ф. 5, оп. 2/6, спр. 190, арк. 91) вказано, що підпільника Г. Й. Лебеда фашисти замордували. Це невірно. Після арешту в травні 1943 р. він був відправлений до концтабору в Німеччину, звідки його в 1945 р. визволили наші війська, і він повернувся на Батьківщину (див. Київський облдержархів, ф. 5366, оп. 1, спр. 18, арк. 6). Г. Й. Лебедя часто плутають з іншим підпільником цієї ж організації О. Г. Лебедевим, хоч у звіті про діяльність підпільників депо мова йде окремо про кожного з них (див. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 254—256).

²¹ Україна, 1948, № 1, стор. 32.

* Брат загиблого.

²² Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 65, арк. 36.

²³ Склад організації встановлено автором за матеріалами того ж архіву (ф. 1, оп. 1/2, спр. 45, арк. 18; спр. 66, арк. 16, 23; оп. 2, спр. 65, арк. 36; спр. 103, арк. 87, 117; ф. 328, оп. 1, спр. 413, арк. 11, 58зв. (Див. також Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 267).

²⁴ Докладніше про це див. С. Я. Черняк. Луч во тьме. М., 1965.

²⁵ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1/2, спр. 102, арк. 438; спр. 45, арк. 18; Киевщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 268.

²⁶ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1/2, спр. 45, арк. 18.

кілька підпільників. В. Земляков і С. Лобок після визволення Дарниці вступили до лав Червоної Армії і загинули, захищаючи Вітчизну.

Найбільша в районі підпільна організація була створена на початку 1942 р. на Дарницькому вагоноремонтному заводі. Ініціатором і організатором її був комуніст-підпільник Я. М. Кузнець, залишений для підпільної роботи в Києві. Його однокурсник по Саратовському університету, радянський офіцер з добрим знанням німецької мови Л. М. Воробйов втік з полону, прийшов у Київ. Я. М. Кузнець, зустрівшись з ним, порадив йому влаштуватися працювати перекладачем при німецькому директорі ДВРЗ. Згодом він став фактичним керівником групи на заводі.

З перших днів діяльності підпільна організація розгорнула агітаційну роботу серед робітників заводу, населення селищ і залізничних станцій. Регулярно розповсюджувалися зведення Радінформбюро і радянські листівки, одержувані з Києва від Я. М. Кузнеця та М. І. Ратушняка. Підпільники організували слухання зведень Радінформбюро з Москви на території заводу, використовуючи для цього німецькі радіоприймачі. Багато агітаційної літератури привозили в Дарницю з загону «За Батьківщину!» І. Кочерга, В. Калиниченко, В. Г. Сибірка (Науменко) та інші. В робітничих бараках проводив бесіди з робітниками комісар підпільної організації І. М. Купінський, який передавав зведення з «Великої землі»²⁷.

Великих розмірів на заводі набрав саботаж. Цьому сприяло те, що обліковці свідомо заплутували облік і документацію, а лікарі-підпільники звільняли робітників від роботи. Завод фактично майже не працював. Вагони ремонтували так, щоб вони виходили з ладу. Підпільники кладали під дах вагону карбід кальцію, а в покрівлі пробиwali дірку. Як тільки сюди потрапляла вода, виділявся ацетилен і від іскри паровоза вагон загорався. Або ж випускали вагони з металевою стружкою в буксах. В дорозі такі вагони виходили з ладу²⁸.

У квітні 1942 р. підпільники заводу висадили в повітря військовий склад²⁹. Директор заводу Кольбе шаленів, намагаючись розшукати диверсантів, а незабаром спалахнула заводська котельня. Не встигли гітлерівці отямитись, як група робітників під керівництвом І. С. Бородаєва вивела з ладу підйомний кран. Успіхи надихали патріотів на нові бойові діла. Невдовзі інженери заводу пошкодили верстати, привезені з Німеччини³⁰. Одного разу на завод прибув досить пошарпаний бронепоезд, який на диво швидко відремонтувала бригада М. А. Костилюва. Але через кілька днів поїзд вийшов з ладу — на ньому було встановлено неякісну сталь.

У своїх спогадах Л. М. Воробйов розповів, як підпільники залучали до своєї роботи німців-антифашистів. Так, німець Карл Осісек (чи Осісіек) у розмовах з робітниками розповідав про рабську працю в Німеччині, допоміг виявити кількох провокаторів і передав підпільникам вкрай необхідні німецькі документи. Антифашист Щирба («Ганс»), робітник канцелярії, дістав німецькі документи і допоміг влаштувати на завод групу жінок з дітьми, які втекли від карателів і ховалися в лісі, та забезпечив їх житлом. Антифашисти передавали підпільникам таємні накази³¹.

У листопаді 1942 р. підпільники встановили зв'язок з партизана-

²⁷ Докладніше див. газ. «Дарницький вагоноремонтник», 6, 13, 20, 27 березня, 10 квітня, 8, 15 травня 1965 р.

²⁸ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 328, оп. 1, спр. 410, арк. 77—80, 82.

²⁹ Там же, арк. 79; Київський облдержархів, ф. 5366, оп. 1, спр. 18, арк. 18.

³⁰ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1/2, спр. 44, арк. 28—29.

³¹ Там же, арк. 67—68; ф. 328, оп. 1, спр. 410, арк. 39, 40, 42.

ми³². Відтоді одним з головних завдань підпільників стало забезпечення народних месників зброєю, боеприпасами, медикаментами, документами, направлення до загону переслідуваних окупантами патріотів. Підпільна організація ДВРЗ підготувала і відправила в партизанський загін 213 робітників з підприємств Дарницького району. Багато з них показали зразки мужності й відваги в боротьбі з окупантами і вирости з рядових бійців до командирів. Так, Музиченка було призначено начальником штабу партизанського з'єднання «За Батьківщину!», Ткаченко став командиром батальйону, Черняев — командиром батареї, Тінеєв — командиром диверсійної групи³³. Підпільник В. Юрченко, ризикуючи життям, викрадав зброю в приміщенні охорони заводу, де він працював, а В. Г. Сибіркина (Науменко), І. Ф. Кочерга та інші збирали зброю й патрони в лісах. Тільки за три місяці 1943 р. підпільники передали до загону 2 кулемети, 150 гвинтівок, 20 автоматів, 180 гранат, 17 тисяч патронів, 100 кілограмів медикаментів, 25 кілограмів гіпсу, медичні інструменти³⁴. Мужні підпільниці Г. Білоіван і А. Єленцова, ризикуючи життям, викрали з канцелярії 50 німецьких посвідчень «аусвайсів» і передали їх партизанам.

У лютому 1943 р., рятуючись від гестапо, до партизанів відправились 15 членів підпільної організації, а 15 березня фашисти заарештували О. Калганова, В. Трифонова, П. Піддубного, В. Юрченка та П. В. Левкова. Всі вони загинули. Але підпілля не припинило своєї діяльності. Підпільники, що залишилися на заводі, під керівництвом Г. Х. Білоіван продовжували боротьбу з ворогом до приходу радянських військ. Мужні герої (деякі посмертно) нагороджені орденами і медалями СРСР.

Вчитель Дарницької школи Д. Д. Вишневський, опинившись в окупованій Дарниці, шукав і знайшов зв'язок з партизанами. За їх дорученням він створив у 1943 р. підпільну патріотичну групу з 6 чоловік. Всі вони з почуттям патріотичного обов'язку підписали «Присягу», яку особисто склав Д. Д. Вишневський. Група організовувала диверсії та саботаж, розповсюджувала листівки, газети, зведення Радінформбюро, готувала людей для переходу до партизанів, виводила з ладу устаткування на заводі ГЕМ (головні електромеханічні майстерні), зволікала строки ремонту, розповсюджувала серед робітників листівки³⁵.

Отже, підсумовуючи діяльність підпільних організацій Дарниці, слід відзначити такі форми їх самовідданої боротьби: розгортання масово-агітаційної роботи серед робітників підприємств і населення селищ; інформування населення про успіхи Червоної Армії; організація саботажу і диверсій; виявлення ворожої агентури і профашистських осіб; виявлення антифашистів серед німців і залучення їх до боротьби з окупантами; сприяння зміцненню партизанських загонів шляхом надсилання людей, зброї, медикаментів, документів; врятування радянських людей та військовополонених з таборів смерті.

28 вересня 1943 р. ворог був змушений залишити Дарницю, Микільську та Передмістну Слобідки і відійти на правий берег Дніпра. 6 листопада 1943 р. радянські війська визволили столицю України — Київ, а в жовтні 1944 р. вся територія України була очищена від німецько-фашистських окупантів. Радянські війська продовжували свій переможний наступ.

³² Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1/2, спр. 44, арк. 32.

³³ История Киева, т. 2. К., 1964, стор. 475.

³⁴ К. Дубина. В годы тяжелых испытаний. К., 1963, стор. 235.

³⁵ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 119, арк. 1, 2, 4, 5, 7, 14—16, 33.

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 30-РІЧЧЮ ВИЗВОЛЕННЯ ЛЬВОВА ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

28 червня 1974 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові відбулася наукова конференція, присвячена 30-річчю визволення Львова від німецько-фашистських загарбників. У конференції взяли участь архівісти Львова і області, Києва, Ровно, Тернополя, науковці Інституту суспільних наук АН УРСР, вищих учбових закладів, наукових бібліотек.

Учасники конференції заслухали доповідь директора ЦДІА УРСР у м. Львові Н. Ф. Врадій «Славне тридцятиріччя». Доповідач відзначила, що 1944 рік увійшов в історію визволення радянських земель від гітлерівських загарбників як рік триумфальних перемог героїчної Червоної Армії, рік, в якому були оточені і знищені величезні угруповання гітлерівських військ під Корсунем-Шевченківським, Вітебськом, Бобруйськом, Мінськом, Бродами, Кишиневом. Успіхи Червоної Армії в 1944 р. забезпечили кінцеву перемогу над ворогом у травні 1945 р. Н. Ф. Врадій розповіла про героїзм радянських воїнів, інтернаціональну єдність народів СРСР у боротьбі за звільнення області від німецько-фашистських загарбників, про становище львівських архівів в період Великої Вітчизняної війни.

На закінчення доповіді Н. Ф. Врадій розповіла про досягнення соціалістичного будівництва на Львівщині за тридцять повоєнних років.

У повідомленні «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистської окупації за документальними матеріалами Львівського обласного державного архіву» директор облархіву Л. М. Мінаєва проаналізувала документи архіву, які висвітлюють події Великої Вітчизняної війни на території Львівської області.

Начальник військового кабінету Львівського обласного Будинку офіцерів підполковник запасу С. Ю. Тимошенко виступив на конференції з повідомленням «Визволення Львова від німецько-фашистської окупації за матеріалами Музею історії військ Прикарпатського військового округу». Напередодні 30-річчя звільнення Львова, повідомив промовець, Музей історії військ ПриКВО відкрив експозицію в новому будинку музею, що розміщується в шести залах, кожен з яких присвячений певному періоду історії радянських військ і співдружності армій країн — учасниць Варшавського договору.

Документи експозиції доповнює діорама «На Львівському напрямі» площею 180 кв. м, виконана військовими художниками студії імені Грекова, заслуженим художником РРФСР П. І. Жигимонтом та художником М. А. Ананьєвим.

Цікавим було повідомлення завідуючого партархівом Львівського обкому Компартії України М. П. Тесленка «Документальні джерела партійного архіву про перші заходи партійних і радянських органів по ліквідації наслідків німецько-фашистської окупації на Львівщині».

Пам'ятники Великої Вітчизняної війни на Львівщині були темою повідомлення завідуючої відділом Львівського історичного музею кандидата історичних наук Н. К. Кривонос.

Учасники конференції ознайомилися з виставкою документів і матеріалів, присвяченою 30-річчю визволення міста від німецько-фашистської окупації. В експозиції документи про перші кроки Радянської влади у Львові і області в 1939—1941 рр., зокрема постанови Тимчасового управління м. Львова від 28 вересня 1939 р. про реорганізацію міліції в Робітничу гвардію; від 5 жовтня цього ж року про нормалізацію торгівлі і налагодження постачання населення предметами першої необхідності. Увагу привертають матеріали про вибори депутатів до Народних Зборів Західної України у жовтні 1939 р.

Експонуються документи фашистського окупаційного режиму, серед яких попередження шефа поліції і СС про покарання карою смерті кожного, хто буде допомагати парашутистам, підпільникам, партизанам. Однак залякування окупантів не досягли мети: 15 лютого 1944 р. староста Львівського повіту доносив генерал-губернаторству про появу великих партизанських загонів у районі Великих Мостів і Судової Вишні. Експонуються також фотокопії газет, які видавалися у Львові народногвардійцями в 1942—1944 рр. Цікаві фотодокументи про бойові дії радянських військ за звільнення міста, зустріч трудящими Львова своїх визволителів.

Група документів відбиває перші місяці мирного життя на Львівщині, відбудову зруйнованої економіки. Це постанови обласного комітету партії та облвиконкому про відбудову вугледобувної промисловості, збір насіння зернових і овочевих культур на допомогу потерпілим господарствам, а також коштів для фронту. Завершують експозицію матеріали про вшанування пам'яті героїв війни в наш час.

Нижче публікуються короткі виклади доповідей і повідомлень, виголошених на конференції.

ДОКУМЕНТИ ЛЬВІВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ ПРО БОРОТЬБУ ТРУДЯЩИХ ОБЛАСТІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Л. М. МИНАЄВА

Численні документи Львівського обласного державного архіву всебічно висвітлюють події воєнних років на території області. За своїм походженням вони поділяються на дві великі групи; I — документи і матеріали органів Радянської влади, установ, організацій, підприємств; II — документи окупаційних властей за 1941—1944 рр.

Документи окупаційних установ, що відклалися в Львівському облдержархіві, викривають загарбницькі цілі фашистів, їх звирячу расову ідеологію. Вони наочно підтверджують, що війна фашистської Німеччини проти СРСР була яскраво вираженою формою антикомунізму і антисовєтизму. Починаючи війну, нацисти ставили собі за мету не лише загарбання радянських територій, «розв'язуючи» в такий спосіб проблему «життєвого простору», — вони прагнули ліквідувати соціалістичний лад, знищити всі його інститути і, насамперед, більшовицьку партію. Це положення можна проілюструвати документами. Одним із перших розпоряджень генерал-губернатора Франка від 5 липня 1941 р. оголошувалося: «Діючі до цього часу закони і права втрачають свою силу, оскільки вони суперечать адміністрації німецького управління...».

Які ж закони і порядки вводили окупанти, які «права» давали населенню, видно з таких розпоряджень і оголошень:

1. «За найменшу спробу насильства і ворожі виступи проти всіх, хто належить до німецької армії, будуть покарані смертю...».

2. «Євреї, які без наказу влади залишать свій квартал, будуть покарані смертю. Така ж кара спіткає людей, які подадуть їм притулок...».

3. «...На підставі розпорядження про управління Галичиною з 1 серпня 1941 р. державною мовою повинна стати німецька мова...».

4. «...З 26 листопада 1941 р. будуть курсувати спеціальні вагони тільки для німців...».

5. «Подаю для відома список кінофільмів, які дозволяється демонструвати для поляків і українців, а також тих кінофільмів, які можна демонструвати тільки для німців...».

6. «Кримінальна поліція у Львові вже давно організувала публічний дім по вул. Городецькій...».

Можна навести десятки постанов і розпоряджень окупантів, що починались або закінчувались словами: «карається смертю»¹.

Фашистська Німеччина поставила на службу своїм загарбницьким цілям промисловість і воєнний потенціал багатьох європейських країн. З окупованої радянської території загарбники вивозили все, що змогли захопити. З угоди між генерал-губернатором і господарською інспекцією «Південь» від 31.XII.1941 р. видно, що з території Галичини нацисти мали намір вивезти 200 тис. т зерна, 25 тис. т м'яса, 15 тис. т цукру. До 27 листопада 1941 р. з дистрикту Галичини було вивезено на роботи до рейху 60 709 чол.²

Документи нацистських властей містять відомості про розгортання з перших днів окупації боротьби трудящих області проти гітлерівців. Це відомості про появу антифашистських листівок та написів у Львові і населених пунктах області, вбивства німецьких солдатів і офіцерів, рейди партизанських з'єднань Ковпака і Наумова, про діяльність легендарного розвідника М. І. Кузнецова³.

Документи установ українських буржуазних націоналістів тих років — української поліції, українських допоміжних комітетів яскраво викривають їх зрадницьку роль щодо свого народу.

Оцінюючи цю групу документів, необхідно ще раз підкреслити, що вони є переконливим і викривальним доказом злочинів окупантів на території Львівської області, які не можна спростувати ніякою демагогією.

Документи органів Радянської влади, установ, організацій і підприємств містять повну і всебічну інформацію про події воєнних років на території області. До них належать у першу чергу документи і матеріали комісій по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників і обліку збитків, заподіяних ними народному господарству і населенню⁴.

У фондах виконавчих комітетів обласної, районних, міських і сільських Рад депутатів трудящих зберігаються матеріали, що розповідають про самовідданість трудящих Львівщини в роки війни, які віддавали все для фронту, все для перемоги над ненависним ворогом; про збір коштів на танкову колону і ескадрилью літаків, про

¹ Львівський облдержархів, ф. Р-35, оп. 5, спр. 13, арк. 10; оп. 6, спр. 392, арк. 2; спр. 7, арк. 2; спр. 122, арк. 52; оп. 4, спр. 8, арк. 513; газетний фонд, інв. № 8, арк. 64.

² Ф. Р-35, оп. 2, спр. 215, арк. 1.

³ Ф. Р-36, оп. 1, спр. 14, арк. 9, 19, 37; спр. 15, арк. 12; спр. 42, арк. 70; ф. Р-35, оп. 6, спр. 128, арк. 20; спр. 228, арк. 24.

⁴ Ф. Р-221, оп. 2, опр. 30—104; спр. 161, арк. 73.

підписку на Державну воєнну позику, про здачу зерна, м'яса, овочів у фонд Червоної Армії, про відправку подарунків фронтовикам⁶.

В облдержархіві зберігаються документи перших сесій районних та міських Рад, протоколи засідань сільських Рад депутатів трудящих за 1944—1945 рр., на яких обговорювалися такі питання, як завдання Рад по ліквідації наслідків хазяйнування німецьких окупантів, всебічну допомогу Червоній Армії в остаточному розгромі ворога. Цінним свідченням патріотизму є протоколи загальних зборів селян про допомогу Червоній Армії і родинам фронтовиків⁶.

Ще в роки війни партія і уряд вживали всіх заходів до якнайшвидшої відбудови народного господарства. Рада Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У прийняли ряд рішень про індустріалізацію області і м. Львова, про забезпечення робочою силою будівельних організацій, про відбудову електричної мережі, газового господарства м. Львова, про розвиток республіканської і місцевої промисловості. І хоч фронт вимагав величезних коштів, приймалися постанови про розвиток мережі культурно-освітніх закладів, організацію лісотехнічного інституту, відбудову оперного театру. Комплекс цих документів є яскравим свідченням турботи Комуністичної партії і Радянського уряду про благо народу.

Як видно з документів обласних і районних установ та організацій, вже в 1944—1945 рр. відновили свою роботу заводи і фабрики, транспорт і зв'язок, оперний театр і філармонія, музеї і бібліотеки, відбудовувалися колгоспи⁷.

Про участь трудящих Львівщини у відбудові народного господарства республіки і всієї країни говорять доповідні записки, зведення, інформації про виконання виробничих планів промислових підприємств, про виконання планів лісозаготівель для шахт Донбасу⁸.

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у доповіді, присвяченій 50-річчю Жовтня, говорив: «Наші заводи дали Радянській Армії зброю, за допомогою якої була розтрощена воєнна машина гітлерівського фашизму, що спиралася на промислову міць майже всієї Європи. Наші колгоспи і радгоспи, незважаючи на гостру нестачу робочих рук і сільськогосподарських машин, незважаючи на різке скорочення посівних площ, дали країні хліб для перемоги. Це був громадянський, патріотичний подвиг народу. Це був подвиг людей, які бачили в праці в ім'я перемоги смисл свого життя»⁹.

В цьому подвигу була і доля праці робітників, селян і інтелігенції Львівської області.

Відбудова господарства області ускладнювалася боротьбою з бандами націоналістів. Протоколи зборів робітників, селян, інтелігенції за 1944—1945 рр. свідчать про розгортання масової боротьби з націоналістами, викривають їх зрадницьку роль.

Своєрідними обвинувальними документами насильств і звірств окупантів є опитні листи громадян, які повернулися з німецької каторги. Ці прості, але хвилюючі документи відбивають всю ту гіркоту приниження, нещадну експлуатацію і знущання над людською гідністю, яких довелося зазнати радянським людям.

Багатий документальний матеріал доповнюється пресою, що зберігається в бібліотеці архіву. Це — газети, союзні і республіканські, а також обласна «Вільна Україна», частина районних. У них вміщені зведення Радінформбюро і накази Верховного Головнокомандуючого про хід бойових дій, матеріали про діяльність підпільних організацій і партизанів, про злодіяння фашистів, відбудову народного господарства і організацію допомоги фронту. Шпальти газет тих років насичені конкретними фактами, цифрами, численними знімками, тому їх значення важко переоцінити.

Нову для нашого архіву, але дуже цікаву групу документів являють собою кінофотодокументи. Кіносюжети Львівської телестудії, прийняті недавно на зберігання, своєрідно відображають події героїчних років війни і безсмертя її героїв. В архіві є кінострічки і фотоматеріали про Ковпака, Кузнецова, про відзначення Дня Перемоги в нашій країні, про зустрічі з учасниками війни, зустріч в'язнів Рава-Руського концетраційного табору, про відкриття пам'ятників героям війни, численні фотографії учасників війни, їх зустрічі з трудящими на підприємствах, у колгоспах, з молоддю.

Значний інтерес для дослідників становлять спогади учасників підпілля і партизанського руху, що зберігаються в архіві. Незважаючи на певний суб'єктивізм, вони важливі для нас як безпосередні документи сучасників, що описують такі деталі і факти, які не завжди можуть бути відображені в інших документах.

Готуючись до відзначення 30-річчя визволення області, наукові співробітники архіву зібрали ряд нових цікавих матеріалів з історії Великої Вітчизняної війни. На державне зберігання надійшли фотографії про хід бойових дій по визволенню області, про збитки, заподіяні окупантами населеним пунктам, фотографії учасників підпіль-

⁶ Львівський облдержархів, ф. Р-221, оп. 2, спр. 105, арк. 9; ф. Р-285, оп. 1, спр. 10, арк. 13; ф. Р-702, оп. 1, спр. 3, арк. 3; спр. 4, арк. 163—164, 194.

⁶ Ф. Р-484, оп. 1, спр. 17, арк. 1; ф. Р-702, оп. 1, спр. 24, 25, 27; ф. Р-898, оп. 1, спр. 1.

⁷ Ф. Р-221, оп. 2, спр. 105; ф. Р-660, оп. 1, спр. 2, арк. 26; ф. Р-702, оп. 1, спр. 4, арк. 6.

⁸ Ф. Р-221, оп. 2, спр. 10, арк. 1—3, 6—13; спр. 19, арк. 125; спр. 24, арк. 77.

⁹ Л. І. Брежнев в Ленінському курсом, т. 2. К., 1971, стор. 87.

ної боротьби. Ми встановили тісні дружні зв'язки з музеєм Холма Слави, який також поділився з нами своїми документами.

Документальні матеріали з історії Великої Вітчизняної війни широко використовуються науковцями, пропагандистами й агітаторами, працівниками музеїв. У 1949 р. архів видав збірник документів: «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників». Пізніше наші матеріали використовувались при підготовці таких документальних видань, як «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні», «Львівщина у Великій Вітчизняній війні», «Радянський Львів» і багато інших.

До ювілею архів підготував виставку, на якій експонується близько 200 документів з наших фондів.

Відійшли в минуле роки війни. Але звернення радянських людей в ті героїчні дні — не просто історія, відбита в численних документах. Це конкретне надбання нових поколінь, яке не старіє, ніколи не втрачає свого неоціненного значення.

Як дорогоцінні реліквії бойових і трудових подвигів народу зберігаємо ми документи з історії Великої Вітчизняної війни.

ПЕРШІ ЗАХОДИ ПАРТІЙНИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ПО ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (За документами партархіву Львівського обкому Компартії України)

М. П. ТЕСЛЕНКО

Німецько-фашистський окупаційний режим на Львівщині тривав три роки, а точніше 1123 дні. За цей час фашисти заподіяли багато лиха, завдали нечуваних збитків народному господарству Львівщини. Відомий український письменник Ярослав Галан, виступаючи з промовою на зборах інтелігенції Львова після визволення Львівської області, говорив: «Гітлерівські окупанти залишили сліди такі криваві, такі ганебні, що й сотні років не вирвуть з наших душ ненависті й презирства до «культуртрегерів» з-над річки Шпрее»¹.

Акти надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів, заподіяних німецько-фашистськими окупантами, що зберігаються в партійному архіві Львівського обкому Компартії України, засвідчують, що загальні збитки, завдані окупантами народному господарству лише у Львівській і колишній Дрогобицькій областях, становлять понад 9 млн. крб. (у старому масштабі цін)². Фашисти демонтували і вивезли до Німеччини цінне устаткування підприємств Львова. Всі колгоспи і МТС також були повністю зруйновані. Гітлерівські варвари спалили і зруйнували 25 тис. селянських будівель, 38 населених пунктів області повністю знищили. У своїй лютій злобі до радянської культури фашистські вандали зруйнували і спалили 300 шкіл, понад 600 культурно-освітніх закладів, пограбували художні цінності музеїв»³.

Для ліквідації наслідків окупації необхідно було докласти багато зусиль, мобілізувати всі внутрішні ресурси на відбудову зруйнованого господарства. Цю роботу з перших днів визволення області очолила партійна організація. Керуючись відомою постановою Раднарккому СРСР та ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації», місцеві партійні організації провели велику організаторську роботу по мобілізації трудящих мас на відбудову народного господарства звільнених районів.

Перед партійними організаціями західних областей стояло подвійне завдання: з одного боку, мобілізувати трудящих на відбудову зруйнованого народного господарства і, з другого, — продовжити процес соціалістичної перебудови краю, розпочатий в передвоєнні роки, домогтись втілення в життя накреслених партією принципів національного відродження раніше поневоленого народу.

Розв'язання першого завдання почалося вже в ході звільнення західних областей. Ще в березні 1944 р. ЦК КП(б)У відновив роботу Львівського обкому партії, який тимчасово, до визволення Львівщини, знаходився в м. Кременці Тернопільської області. Уже тут обком партії розпочав необхідну підготовчу роботу: добирав партійні, радянські і господарські кадри, комплектував районні партійні і радянські органи, які б відразу ж після визволення, не гаючи часу, приступили до відновлення Радянської влади, відбудови народного господарства.

На своєму першому засіданні 23 квітня 1944 р. бюро обкому партії затвердило

¹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 22, арк. 11. (Далі пошукові дані цього ж архіву подаються без зазначення його назви).

² Ф. 3, оп. 3, арк. 25; ф. 5001, оп. 6, спр. 181, арк. 1.

³ Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). Збірник документів і матеріалів. Львів, 1968, стор. 122.

склад оперативних груп обкому і облвиконкому для проведення масово-політичної роботи у прифронтових районах Ровенської, Волинської і Тернопільської областей. На засіданні було розглянуто і затверджено план першочергових заходів партійних, радянських і господарських органів на перші 5—7 днів після визволення області⁴. Планом передбачалося в першу чергу відбудувати електростанцію, водопровід, млини, пекарні, підприємства комунально-побутового призначення, організувати медичне обслуговування.

Разом з передовими військовими підрозділами обком партії та облвиконком прибули до Львова 27 липня 1944 р. і відразу розгорнули наполегливу роботу по здійсненню намічених заходів. Уже на другий день обком партії та облвиконком прийняли ряд спільних постанов, в яких намічалися першочергові заходи по забезпеченню електроенергією основних об'єктів, по забезпеченню м. Львова водою, відновленню роботи засобів зв'язку в області, по збиранню врожаю на безгосподарних площах⁵.

Становище ускладнювалось тим, що у визволених районах області активно діяли озброєні буржуазно-націоналістичні банди, залишені фашистськими загарбниками. Вони намагались перешкоджати відновленню органів Радянської влади, зривали заходи по налагодженню мирного життя. Партійні організації вживали рішучих заходів до боротьби з ними. В області створювались винищувальні батальйони, групи самоохорони. Ще до завершення повного визволення Львівщини в області діяв 31 винищувальний батальйон, загальною чисельністю 3370 чоловік місцевого активу. На допомогу батальйонам у селах створювались групи сприяння, в яких нараховувалось понад 5 тис. активістів⁶.

Партійний архів зберігає чимало документів, які засвідчують активну бойову діяльність винищувальних батальйонів, містять багато прикладів мужності, проявленої бійцями батальйонів і груп сприяння у боротьбі з бандами націоналістів. Стійко боролася група самозахисту села Великі Підліски Новояричівського району на чолі з головою сільради Леонтієм Головачем. В одному з боїв Головач був поранений, але після видужання знову очолив групу самооборони села. Бандити вирішили будь-що порухатися з Головачем. В ніч з 15 на 16 листопада 1944 р. банда в кількості 60 чол. напала на село. Головач з групою 17 чол. мужньо відбивався. І тільки після того, як у його групі п'ять бійців було поранено, а одного вбито, Головач відступив. У бою була поранена дружина Головача, бандити спалили його оселю.

На пропозицію радянських органів переселитися в районний центр Головач заявив: «Ні, цього не буде, на кого ж я залишу село? Не переселятися в райцентр я прошу, а дати набоїв та зброю, і я буду бити бандитів аж доки не знищу до одного»⁷. І він продовжував боротися. Таких прикладів можна навести багато.

Переборюючи всі труднощі, партійна організація області наполегливо піднімає маси на відбудову. Хоч на перших порах вона була малочисельною (в серпні 1944 р.— дещо більше 1000 комуністів), її організуюча сила відчувалася всюди, вона примножувалась енергією безпартійного активу, робітників, селян, підтримкою широких трудящих мас.

Перш за все партійні і радянські органи спрямовують зусилля на відбудову промисловості й транспорту. Цього вимагала воєнна обстановка. Адже ворог ще не був повністю розгромлений, і фронт потребував зброї, одягу, продуктів харчування. 14 серпня 1944 р. обком КП(б)У й облвиконком приймають постанову про першочергові завдання по відбудові промисловості будівельних матеріалів, підприємств машинобудування, автомобільного транспорту, легкої і харчової промисловості. 13 серпня відбулась обласна нарада партійних, радянських і господарських працівників, на якій були поставлені конкретні завдання по відбудові промисловості, комунального господарства, культури. 19 серпня обком і Львівський міськком провели нараду керівників підприємств і трестів м. Львова, яка закликала комуністів очолити трудящі маси в боротьбі за відбудову народного господарства області.

Очолювані комуністами робітники, службовці, інженерно-технічні працівники з величезним піднесенням взялися за роботу. З рапортів, що надходили з підприємств до обкому партії, можна бачити, як самовіддано, часто по 16 годин на добу, без вихідних днів працювали робітники на підприємствах. Завдяки їх зусиллям місто на 20-й день після визволення одержало газ. На заклик Залізничного райкому КП(б)У тисячі громадян Львова й області прийшли на відбудову залізниці. Героїчна праця залізничників забезпечила пуск першого ешелону через станцію Львів на 10-й день після визволення⁸.

Самовіддано працювали робітники на зруйнованих фашистами дільницях депо Львів — Схід і Львів — Захід, один за одним вводилися в дію цехи паровозо-вагоноремонтного заводу.

⁴ Ф. 3, оп. 3, спр. 3, арк. 18—24.

⁵ Ф. 3, оп. 3, спр. 4, арк. 12—18.

⁶ Ф. 3, оп. 3, спр. 25, арк. 247.

⁷ Ф. 3, оп. 3, спр. 25, арк. 246.

⁸ Визволення Львівщини. Львів, 1945, стор. 34.

Кипіла робота і на інших промислових підприємствах. Всього за 12 днів був відбудований і пущений у дію Львівський арматурний завод. Львівська взуттєва фабрика (нині фірма «Прогрес») була повністю зруйнована окупантами. Її робітники кілька днів очищали територію підприємства від руїн, швидко відбудували основний виробничий корпус і вже на початку вересня 1944 р. приступили до ремонту взуття для військових частин.

У відбудову народного господарства області активно включились домогосподарки. За прикладом домогосподарок Сталінграда, Харкова, Києва, Донбасу домогосподарки Залізничного району Львова створили бригади і ланки. За п'ять днів вони упорядкували кілька вулиць, парк імені Ів. Франка, а потім енергійно включились у відбудову фабрик і заводів. Обласна газета «Вільна Україна» 19 серпня 1944 р. надрукувала їх звернення, в якому вони закликали всіх домогосподарок Львова негайно включитись у відбудову народного господарства. Обком партії схвалив цю ініціативу і зобов'язав всі міськкоми і райкоми партії широко обговорити звернення, створити при будинково-управліннях бригади й ланки по очищенню міста та відбудові підприємств і установ області⁹.

Завдяки ентузіазмові трудящих лише за серпень 1944 р. було відбудовано і введено в дію 36 підприємств місцевої промисловості, почали давати продукцію 39 промислових артілей області. До кінця 1944 р. у Львові було введено в експлуатацію 116 промислових підприємств і підготовлено до пуску 41, працювало 108 промислових артілей¹⁰.

Усвідомлюючи велику потребу пального для фронту, партійні організації тогочасної Дрогобицької області спрямовують зусилля на якнайшвидшу відбудову бориславських нафтопромислів та дрогобицьких нафтопереробних заводів. З інформацій, довідок, які надходили в Дрогобицький обком партії, в ЦК КП(б)У, можна день за днем простежити, як самовіддано працювали на відбудові цих важливих об'єктів нафтовики Прикарпаття. Уже на 16-й день після звільнення Дрогобищини було введено в дію 1113 нафтових свердловин¹¹, а до кінця вересня були повністю відбудовані всі нафтопромисли області. На 10-й день після визволення Дрогобича (м. Дрогобич звільнено 6 серпня 1944 р.) почав працювати нафтопереробний завод № 2, а ще через 10 днів став до ладу нафтопереробний завод № 1. До кінця вересня вони переробили 18 423 т нафти і дали для фронту 4994 т бензину, 1775 т гасу, 2555 т дизельного палива¹².

Величезне значення для посилення мобілізації широких мас трудящих на відбудову народного господарства мала ідейно-політична діяльність партійних організацій. Справа в тому, що в роки німецько-фашистської окупації підручні Геббельса — українські буржуазні націоналісти, католицькі та уніатські попи — чимало попрацювали для одурманення свідомості трудящих мас. Немало місцевих людей потрапили на гачок ворожої пропаганди, пішли в організації ОУН, у загони УПА.

Виконуючи постанову ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», роз'яснюючи звернення Президії Верховної Ради УРСР, Ради Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У до населення західних областей України від 24 листопада 1944 р., партійні організації ширше розгорнули масово-політичну та агітаційно-пропагандистську діяльність серед усіх верств населення. Проведена робота забезпечила ідейний розгром українських буржуазних націоналістів. Багато учасників оунівських банд, обмануті буржуазними націоналістами, поверталися з лісів у села, включалися в трудове життя.

В партархіві зберігається стенограма зборів обласного партійного активу від 11 жовтня 1944 р., на яких було підведено перші успіхи діяльності партійної організації по ідейно-політичному вихованню трудящих, відбудові народного господарства і культури Львівщини. Документи наради свідчать, що на 1 жовтня 1944 р., тобто через два місяці після визволення області від фашистських загарбників, трудящі відбудували 290 промислових підприємств з 427, що діяли до війни, було впорядковано і відкрито 923 школи, 6 вузів, 12 районних будинків культури, 34 бібліотеки, 334 сільських клуби і хати-читальні¹³. В сільському господарстві було відбудовано 28 машинно-тракторних станцій з 32, що діяли до війни. Селяни області, підхопивши лозунг «Все для фронту, все для перемоги над ворогом!», своєчасно виконали державний план хлібоздачі — здали у фонд Червоної Армії 100 тис. ц хліба і 170 тис. т картоплі¹⁴, внесли на будівництво танкової колони «Радянська Львівщина» та авіаескадрильї «Радянський Львів» понад 20 млн. крб., 15 млн. крб. внесли трудящі тодішньої Дрогобицької області на будівництво авіаескадрильї «Вільна Дрогобищина»¹⁵.

Відбудова народного господарства прискорювалась тим, що на допомогу львів'янам, як і всім західним областям України, прийшли трудящі всієї нашої ба-

⁹ Ф. 3, оп. 3, спр. 4, арк. 129.

¹⁰ Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Львів, 1969, стор. 174.

¹¹ Ф. 5001, оп. 2, спр. 83, арк. 11.

¹² Радянська Дрогобищина. Дрогобич, 1957, стор. 79.

¹³ Ф. 3, оп. 3, спр. 27, арк. 6.

¹⁴ Визволення Львівщини, стор. 32.

¹⁵ Ф. 3, оп. 3, спр. 112, арк. 16.

гаторонаціональної соціалістичної Батьківщини. В партійному архіві є чимало документів, які свідчать про безкорисливу допомогу нашій області з боку всіх республік Радянської країни. Завдяки цій допомозі трудящі області вже протягом першого року після визволення добилися значних успіхів у відбудові народного господарства.

До кінця 1945 р. в області стали до ладу 417 промислових підприємств з 427, що працювали до війни, валова продукція промисловості Львова становила 85 процентів рівня 1940 р.¹⁶ У сільському господарстві були відбудовані всі 32 машинно-тракторні станції, почали відновлюватися колгоспи.

Були створені всі передумови для дальшого розвитку народного господарства. Закріплюючи перші успіхи, досягнуті у відбудові народного господарства і культури молоді на той час радянської області, розвиваючи творчу і трудову активність робітників, селян, трудової інтелігенції, службовців та переборюючи всі труднощі, обласна партійна організація очолила боротьбу за дальший розвиток промисловості, здійснення соціалістичних перетворень у сільському господарстві, завершення культурної революції. Всі ці завдання були здійснені в четвертій (першій післявоєнній) та наступних п'ятирічках.

Нині ми є свідками, як за 30 післявоєнних років Львівщина перетворилась на одну з передових індустріально-колгоспних областей нашої країни. Трудящі області вносять вагомий вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

Обсяг промислового виробництва порівняно з 1946 р. зріс більше як у 30 разів. Місто Львів тепер за один тиждень дає стільки продукції, скільки її було випущено за весь 1946 рік.

Продукція багатьох львівських підприємств випускається на рівні світових стандартів, вона йде в усі кінці Радянського Союзу, експортується до понад 60 країн світу.

Всіма цими досягненнями трудящі області завдячують у першу чергу своїм визволителям, які 30 років тому, не шкодуючи ні крові, ні життя, боролись з озвірілим фашизмом в ім'я визволення Батьківщини.

¹⁶ Нариси історії Львівської обласної партійної організації, стор. 183.

ДО ІСТОРІЇ ЛЬВІВСЬКИХ АРХІВІВ У 1939—1944 рр.

Н. Ф. ВРАДІЙ

За період окупації німецькі загарбники зруйнували промисловість, сільське господарство Львівщини, пограбували неоціненні матеріальні й культурні цінності. Збитки, завдані окупантами Львівській і колишній Дрогобицькій областям, становили понад 9 млн. крб. Із 157 промислових підприємств, що діяли у Львові до війни, 33 було знищено і пограбовано повністю, 41 — частково¹. Фашистські варвари по-звірячому вбили і замучили на Львівщині і Дрогобиччині 759 910 чоловік², а 114 539 вивезли у німецьке рабство³.

Загальна картина руйнувань і насильств, заподіяних німецько-фашистськими окупантами на території Львівської області, буде неповною, якщо не згадати про пограбування і вивезення до Німеччини величезних культурних надбань народу. Окупанти грабували музеї, бібліотеки. Неабияку зацікавленість становили для них львівські архівні збірки.

Після возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській соціалістичній державі у вересні 1939 р. у Львівському державному обласному історичному архіві, архівосховища якого розташовувалися в тимчасово обладнаних 10 окремих будинках, було сконцентровано, крім давніх архівних фондів, майже всі документальні матеріали ліквідованих буржуазних установ та організацій колишньої Польської держави, що діяли на території Західної України. Вже до 10 грудня 1939 р. було виявлено та взято на облік 250 відомчих архівів⁴, які згодом були зосереджені в приміщеннях архіву. У 1941 р. архів нараховував 496 фондів, що становили близько 180 000 томів актових книг та 11 тонн матеріалів у стані розсипу⁴. Поряд з давніми фондами феодального періоду та періоду австрійського панування були фонди Львівського воєводського уряду, державної поліції, повітових старост, судових органів та прокуратури, фінансових та інших економічних установ, військових частин, а також буржуазно-націоналістичних партій, промислових об'єднань, наукових, учбових та культурних закладів.

Майже всі вони протягом 1940 — першої половини 1941 р. були взяті на облік. Ціною великих зусиль архівісти зробили важливі документальні матеріали доступними для широких досліджень. Уже в 1940 р. Львівський облдержплан, Управління львівської залізниці, Геологічне управління, міське проектне бюро та інші радянські

¹ В боях за Львовщину. Львов, 1968, стор. 28.

² Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). Збірник документів і матеріалів. Львів, 1968, стор. 6.

³ Львівський облдержархів, ф. Р-368, оп. 1, спр. 48, арк. 3.

⁴ Там же, спр. 50, арк. 8.

державні установи мали змогу використовувати архівні джерела при складанні на-
родногосподарських планів.

Документи архіву вже тоді почали використовуватися з науковою та агітаційно-
пропагандистською метою. У 1940 р. за допомогою вчених Львова архівісти видали
перший радянський збірник документів і матеріалів «Двадцять років під ярмом
польських панів». У читальному залі архіву наприкінці 1940 р. і в першій половині
1941 р. працювало понад 100 дослідників⁵.

Партія і Радянський уряд проявляли велике піклування про архівне будівництво
в західних областях України: ще в 1939 р. Держплан УРСР виділив 100 000 крб. на
ремонт архівних приміщень та обладнання архівосховищ у Львові. Не менші грошові
суми виділялися на ті ж цілі і в 1940—1941 рр.⁶

Розвиток архівного будівництва у Львові перервала війна. Окупація міста вже
30 червня 1941 р. не дала змоги евакуювати хоч би найцінніші архівні фонди. Наста-
ла чорна пора фашистського поневолення.

Німецькі окупанти розпочали своє «господарювання» в архівах Львова 4 серпня
1941 р., коли при губернаторі дистрикту Галичина було створено спеціальний «ар-
хівний уряд», який у 1943 р. було підпорядковано відділові внутрішньої адміністрації.

Цікаво, що німецькі архівні спеціалісти не могли не віддати належне радян-
ській архівній системі. «Обласні архіви,— писав у 1941 р. один з керівників архівної
служби на окупованій території,— теоретично реалізували в чудовий спосіб думку
гнучкої централізації, яка була чужою для польського архівного керівництва»⁷.
В той же час німецька окупаційна машина робила все для того, щоб зруйнувати
здобутки радянського архівного будівництва.

«Архівний уряд» розпочав свою діяльність з деконцентрації архівних фондів.
Ряд відомчих архівів, що надійшли до Львівського державного обласного історичного
архіву у 1940—1941 рр., було передано назад тим буржуазним адміністративним і еко-
номічним органам, які відновили свою діяльність в окупаційний період.

Протягом 1941—1943 рр. було завдано непоправної шкоди багатьом архівним
фондам. Фашисти проводили так зване бракування документів (своєрідну експертизу
цінності) та їх передачу спеціальній фірмі Вольфа, що займалася переробкою «ста-
рого» паперу⁸. Навіть самі тогочасні керівники архівної системи не змогли приховати
того, що «бракування» призводило до знищення цінних документальних матеріалів⁹.
В такий спосіб було знищено основну масу матеріалів радянських установ 1939—
1941 рр. Інша частина надзвичайно цінних архівних матеріалів стала жертвою підлого
пограбування. Зі Львова до рейху в 1941—1943 рр. були вивезені фонди австрійських
та польських військових формувань, частин і установ, які вже ніколи не повернулися
до радянських архівів.

Німецькі військові архівісти захопили фонди командування Львівського військо-
вого округу, архіви дивізій, військових судів, військових навчальних закладів, буді-
вельних установ, науково-дослідних інститутів. Таким чином пропали, зокрема, дуже
цінні матеріали до історії першої світової та громадянської воєн (зокрема матеріали
1917—1920 рр., що відбивали піднесення революційного руху під впливом Великого
Жовтня в Східній Галичині), а також до передісторії другої світової війни. Ці мате-
ріали, обсяг яких визначався вагонами і тоннами, було перевезено головним чином
до філіалу військового архіву в Данцінгу-Оліві.

Зрештою, «архівний уряд» окупантів у Львові цілком відверто ставив перед
собою завдання «підтримувати наукові дослідження, що відповідають німецьким ін-
тересам. Давати довідки німецьким службовим установам і дослідницьким інститу-
там генерального губернаторства і рейху»¹⁰. На практиці така «підтримка наукових
досліджень» полягала в тому, що в 1941 р. органам гестапо було видано частину
фондів радянських судів, а також актів польської державної поліції. Органи німецької
військової розвідки отримали для своїх центральних картотек (об'єднаного військово-
довідкового бюро у Відні) відповідні військові матеріали.

Псевдонаукова робота виконувалася за завданням таких установ, як Інститут для
німецької праці на Сході (у Кракові, філіал у Львові), Інститут для Східної Європи
(у Бреславі). Ці «архівні дослідження» були спрямовані на те, щоб довести «куль-
туртрегерську» роль німців у минулому на «диких» просторах Сходу. З цією метою,
наприклад, підшукувалися матеріали для таких тем, як «Німецька культура у Львові
в XVI—XVIII ст.», «Історія німецьких поселень у Галичині», «Вплив німецького мис-
тецтва на Україну» тощо.

Передчуваючи швидкий крах свого панування на українських землях, німецькі
окупанти намагалися вивезти найцінніші матеріали з львівських архівів. Протягом січ-
ня—травня 1944 р. зі Львова на захід (до монастиря в Тинці біля Кракова) залізницею
та автотранспортом було відправлено сім партій найважливіших архівних матеріалів
(всього 8,5 залізничних вагонів та 2 автомашини). Окупанти пограбували всі перга-

⁵ Львівський облдержархів, ф. Р-368, оп. 1, спр. 48, арк. 6.

⁶ Там же, спр. 119, арк. 14.

⁷ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 755, оп. 1, спр. 32, арк. 42.

⁸ Там же, арк. 11, 23.

⁹ Там же, спр. 38, арк. 3.

¹⁰ Там же, спр. 22, арк. 1.

ментні грамоти архіву, вивезли основну масу актових книг (міські, гродські й земські книги XIV—XVIII ст.), покажчиків до них, Йосифінську і Францисканську метрики, найважливіші частини актів австрійських адміністративних установ — Галицької губернії і намісництва, документи Ставропігійського інституту, картографічну колекцію. За неповними підрахунками, було вивезено понад 1300 пергаментних документів, понад 5500 актових книг і близько 900 томів покажчиків (індексів) до них, а також весь науково-довідковий апарат архіву (інвентарі, картотеки, покажчики) та архівну бібліотеку з великою кількістю стародруків.

До рук окупантів потрапили (і вже більше не повернулися до Львова) такі надзвичайно важливі матеріали, як генеральна довідкова картотека архіву, покажчики з коротким змістом (регестами) документів і нотаток, вміщених в актових книгах ряду фондів (галицьких, сяноцьких, львівських гродських і земських книгах), каталоги Йосифінської і Францисканської метрик та кадастрів Галичини.

27 липня 1944 р. доблесні радянські війська визволили Львів. Завдяки швидкому просуванню Радянської Армії на захід значна частина згаданих документів була відбита у ворога і вже в 1944—1945 рр. повернулася до львівських архівів. З перших днів радянські архівісти відновили свою роботу. На допомогу місцевим архівним працівникам Управління державними архівами УРСР направило до Львова спеціальну оперативну групу архівістів у складі 10 осіб, що прибула до міста відразу ж на другий день після його звільнення.

Відновили роботу обласний архівний відділ та обласний державний архів (замість довоєнного Львівського державного історичного архіву) з архівом давніх актів міста Львова (на правах окремого відділу). Перш за все необхідно було сконцентрувати всі ті матеріали, що залишилися значною мірою у вигляді куп паперу, зібрати розкидані по всьому місту архівні документи та встановити, куди і в якій кількості вивезені фонди львівських архівів.

Внаслідок цієї роботи у 1945 р. до Львова були повернені згадані вже вище архівні матеріали, вивезені окупантами на початку 1944 р.

Поступово львівські архівні фонди знову розкрили свої багатства, а архівні установи поставили всі свої цінності на службу відбудові народного господарства та радянської історичної науки.

ПАМ'ЯТНИКИ ВИЗВОЛИТЕЛЯМ ЛЬВІВЩИНИ

Н. К. КРИВОНОС

На території Львівської області чимало історичних пам'яток. Але особливе значення серед них мають пам'ятники і пам'ятні місця Великої Вітчизняної війни. Вони є історичною цінністю особливої ваги і діючим засобом виховання людей у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, відданості справі Комуністичної партії і радянському народові.

Пам'ятники Великої Вітчизняної війни — це не тільки монументи, обеліски, скульптури, а й дороги воєнних походів, місця партизанських стоянок і звияжних боїв, меморіальні будинки, в яких розміщувалися штаби армій і дивізій, дзоти, біля яких було проявлено героїзм, військові кладовища і братські могили, погруддя Героїв Радянського Союзу, пам'ятники радянській бойовій техніці.

Як пам'ятники історії під державну охорону на території області взято 45 братських військових кладовищ і дільниць, 140 братських і 20 індивідуальних могил, 2 будинки, в яких розташовувались штаби дивізій, 1 дзот, 12 пам'яток визволителям, близько 300 пам'яток односельчанам.

З плином років на вулицях і майданах наших міст і сіл все більше з'являється пам'яток — обелісків, бюстів, з яких, мов живі, дивляться на нас висічені з граніту чи викарбувані в бронзі обличчя воїнів, що в грізний час ішли вогненними дорогами війни, визволяючи міста і села, не шкодуючи заради перемоги найдорожчого — життя.

Перші удари фашистів на Львівщині прийняли на себе і в багатьох пунктах відбили радянські прикордонники разом з громадянами прикордонної смуги. У перші дні війни бійці 92-го зведеного батальйону прикордонників мужньо захищали нашу Вітчизну за селом Великий Любін. Вони нанесли перший на Львівщині контрудар по ворогу. Пагорб на цьому місці нині називають «Холмом вічної слави». У червні 1973 р. в с. Лопушанка Турківського району побудовано і відкрито пам'ятник радянському прикордоннику капітану І. М. Середі. Скульптор П. А. Мазур і архітектор В. Д. Кузубов у бронзі передали образ Героя Радянського Союзу. А там, де була перед війною 17-та прикордонна застава, сьогодні здійснюється пам'ятник-obelisk на честь командира застави Героя Радянського Союзу лейтенанта Ф. В. Моріна. Це під його керівництвом у перший день війни до 9-ї години ранку прикордонники відбили п'ять атак озброєного ворога, а коли залишилися без боєприпасів, звелися на весь зріст і з співом «Інтернаціоналу» пішли в рукопашний бій.

На місці колишньої 13-ї Скомороської застави створено меморіальний комплекс, який увіковічне героїчну оборону застави протягом 11 днів під командуванням лейтенанта О. В. Лопатіна. Стоїть там обеліск, а біля нього скульптура воїна. Поряд

музей, експозиція якого розповідає про початок війни і велику перемогу нашого народу.

На окупованій ворогом Львівщині діяла підпільна організація «Народна гвардія імені Івана Франка». Пам'ятником історії став будинок № 16 по вулиці 16 Квітня, в якому на третьому поверсі працювала друкарня народногвардійців. По вулиці Лесі Українки в будинку № 11 студент Львівського торгово-економічного інституту Андрій Гапа мав радіоприймач, слухав передачі з Москви, сам писав і розмножував на ротаторі листівки та поширював їх серед населення. Як пам'ятник історії оберігається на Личаківському кладовищі братська могила народногвардійців М. Березіна, М. Путька і В. Кмита.

Через територію Львівської області пройшли партизанські з'єднання С. Ковпака, М. Наумова та ін. В селі Гута Буського району під державну охорону взято історичне місце, де в 1943 р. розташовувався штаб С. Ковпака, а в с. Мальнівська Воля Мостицького району охороняється будинок, в якому розміщувався штаб кавалерійського загону партизанського з'єднання М. Наумова.

На Львівщині увічнено подвиги Героя Радянського Союзу М. І. Кузнецова: 27 липня 1962 р. у Львові на його честь урочисто відкрито монумент, який створили скульптори В. Подольський, М. Рукавишников і Ф. Власов; при шосе Львів — Броди проти села Боратин встановлено погруддя героя, а на місці його початкового захоронення студенти будівельного загону Львівського політехнічного інституту встановили плиту з меморіальним написом.

У березні 1944 р. радянські війська вступили на територію Львівщини. З метою гідного увічнення подвигів радянських воїнів у Бродівській битві Львівська обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури спільно з обласними організаціями Спілки художників та Спілки архітекторів України оголосили конкурс на створення кращого ескізу монумента героям, які розгромили в «бродівському котлі» 50-тисячне угруповання ворога.

Відступаючи, гітлерівці заклали у Львові 50 тис. мін, щоб підірвати все місто. Але навальний наступ Радянської Армії врятував Львів. Особливо відзначилась 63-тя гвардійська танкова бригада під командуванням гвардії полковника танкових військ М. Г. Фомичова. Після визволення Львова перший пам'ятник, який споруджено за ініціативою воїнів львівського гарнізону, було присвячено воїнам-танкістам. Він створений за проектом архітектора В. А. Афанасьєва. По вул. Леніна у Львові в зеленому сквері серед квітника на високому, обвитому лавровим вінком постаменті навечно зупинився легендарний танк — один із тих, на яких воїни Радянської Армії визволили місто. На постаменті викарбувано 26 імен найбільш прославлених воїнів-танкістів.

На увіковічення воїнів 1-го Українського фронту у Львові на одній з кращих вулиць — проспекті Ленінського комсомолу в 1945—1958 рр. споруджено меморіальний комплекс «Холм Слави». Автори проекту пам'ятника — В. Натальченко, А. Швецько-Вінецький, І. Персіков. Вхід на Холм Слави оформлений у вигляді пілонів високого рішення, які завершуються в'язкою прапорів. Поряд ордени Вітчизняної війни I і II ступеня, а нижче схилени багряні прапори. В 1958 р. при вході на Холм Слави встановлена ваза, яку відлито в Ленінграді. З неї пломеніє вогонь безсмертя. Запалили вогонь 23 лютого 1958 р. старий більшовик Д. І. Іванов, перший військовий комісар Львівської області, учасник визвольного походу в Західну Україну 1920 р. полковник Ф. А. Кольцов та учасник визволення Львова генерал-майор А. Зиков.

У комплексі меморіалу є пам'ятник під назвою «Воїн з прапором». Автор пам'ятника — В. Форостецький. Воїн, зображений у бронзі, поранений, але не випускає з рук прапора. В правому дальньому куті пам'ятник «Мати-Батьківщина», виконаний за ескізами заслуженого діяча мистецтв, професора скульптури М. Г. Лисенка. Він же автор пам'ятника «Клятва», розташованого в правому ближньому куті. В центрі Холма Слави — алея Героїв Радянського Союзу. Назавжди запам'ятовуються імена синів російського народу двічі Героя Радянського Союзу Ф. О. Клубова, Героя Радянського Союзу М. І. Кузнецова, сина бурятського народу гвардії полковника В. Борсоєва та інші. В нішах огорожі вмонтовано радіоточки, з яких урочисто звучать траурні мелодії П. Чайковського і Д. Кабалевського.

Ряд пам'ятників на Львівщині увічнюють подвиги Героїв Радянського Союзу: в м. Бібрка — М. Бенешу, в м. Самборі — Є. Жиліну, в м. Старий Самбір — В. Козакову, в смт. Краковець Яворівського району — Г. Карюкіну та ін.

Пишається місто нафтовиків Дрогобич славою свого земляка Григорія Геврика, Героя Радянського Союзу, який солдатськими кроками зміряв фронтові дороги з кулеметом у руках, визволяючи Прикарпаття, а потім і Чехословаччину. Відзначаючи 25-річчя визволення Дрогобича, трудящі спорудили монумент на честь Григорія Геврика на площі його імені. Автори проекту пам'ятника — В. Борисенко і В. Подольський. Відлитий у бронзі стоїть на постаменті герой. На голові шапка-вушанка, на плечах тілогрійка, а в руках той незмінний кулемет, з яким Григорій ходив в атаки.

У знаменні дні, коли вся наша країна відзначала 25-річчя перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною, у Львові по вул. Стрийській відкрито монумент Слави Радянській Армії. Пам'ятник побудований за проектами заслужених діячів мистецтв УРСР Д. Кравича, Е. Миська, скульпторів Я. Мотики і А. Пирожкова, архітекторів М. Вендзиловича і А. Ограновича.

Пам'ятник займає просторову композицію: стела довжиною 32 м зведена з

лабрадориту. На ній шість сюжетних горельєфів, що відбивають основні етапи історії Збройних Сил СРСР та героїчну боротьбу Радянської Армії і народу в роки Великої Вітчизняної війни. А збоку стоїть обеліск висотою 30 м, облицьований червоним гранітом. Вертикаль обеліска, виконана в сучасних архітектурних формах, символізує єдність усіх родів військ Радянської Армії. Центральний компонент монумента — двофігурна група «Батьківщина-мати» і «Воїн — син Вітчизни». Алегорична скульптурна група відображає єдність народу і армії. Побудова цього величного монумента — високе визнання заслуг Радянської Армії, символ глибокої поваги і вічної вдячності тим, хто мужньо і стійко боровся за нашу Радянську Вітчизну в роки громадянської війни, визволив наш край у 1939 р. і в 1944 р., хто здобув велику перемогу над фашизмом і врятував народи Європи від поневолення. Цей пам'ятник близький і рідний кожній людині, він став відомим далеко за межами Львова.

Характерною особливістю спорудження пам'ятників на честь радянських воїнів-визволителів і односельчан нині є те, що вони створюються у вигляді просторових і водночас компактних комплексів (Львів, Стрий, Трускавець, Гніздичів, Червоноград). Ідейним змістом і своїм призначенням вони відповідають сучасним вимогам дійсності. Таке рішення дає можливість проводити біля пам'ятників театралізовані виступи, урочисті мітинги, зустрічі трьох поколінь, творчі зустрічі тощо.

Щоб відобразити героїчну боротьбу радянських людей за свободу і перемогу нашої Батьківщини, львівські митці вишукують нові форми архітектурних деталей і скульптур, поєднуючи в пам'ятнику монументальність і урочистість, в лаконічних художньо виконаних написах виражають великий зміст історичних подвигів нашого народу.

Пам'ятники на честь радянських воїнів Великої Вітчизняної війни створені кращими митцями Львова: заслуженими діячами мистецтв УРСР Д. Кравичем, Е. Миськом, Я. Чайкою, скульпторами В. Борисенком, В. Подольським, О. Пилевим, архітекторами А. Шуляром, Я. Новаківським та іншими.

Ці пам'ятники викликають у людей благоговіння перед героїчними подвигами кращих синів і дочок нашої Батьківщини, підносять дух, викликають гордість, кличуть на нові трудові подвиги в ім'я радянського народу.

ПИТАННЯ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

Наукова організація праці за останні роки все ширше входить у практичну діяльність установ, у тому числі й архівних. Основною її метою є підвищення продуктивності праці. Вона передбачає розв'язання цілого комплексу питань, основними з яких є наукове обґрунтоване планування, впровадження механізації й автоматизації, найефективніших форм виробничих процесів, вивчення й узагальнення передових методів праці, підвищення ділової кваліфікації співробітників та їх трудової дисципліни, створення сприятливого «психологічного клімату» в колективі, поліпшення організації робочих місць, естетичних і санітарно-гігієнічних умов праці тощо.

У Чернівецькому облдержархіві науковій організації праці приділяється значна увага. В архіві здійснюється перспективне і поточне планування на основі реального стану архівної справи. Великого значення надається перевірці виконання планів, використанню виробничих резервів, економічному аналізу, ретельному вивченню особливостей виконаної роботи, обліку і звітності. Все це є обов'язковими елементами наукової організації праці.

В архіві систематично підбиваються підсумки роботи за півріччя і за рік. При цьому глибоко аналізуються досягнуті результати, особливо ж уважно вивчаються причини, що заважають ритмічному виконанню планів. Дирекція, начальники відділів архіву націлюють увагу співробітників на необхідність самоаналізу виконуваної ними роботи, що спонукає виконавців вдумливіше ставитися до своїх обов'язків, критично аналізувати наслідки своєї праці.

Одним із елементів наукової організації праці є застосування комплексних методів у роботі, поєднання трудових процесів. У Чернівецькому облдержархіві протягом останніх десяти років ведеться велика і копітка робота щодо удосконалення науково-довідкового апарату і науково-технічного опрацювання фондів першої категорії, упорядкованих колись за так званим «скороченим циклом».

Пристаюючи до цієї роботи, в архіві перш за все визначили її методику, виробили відповідні методичні посібники (робочі інструкції, пам'ятки та ін.). Найдоцільнішим був визнаний комплексний метод роботи по удосконаленню науково-технічного опрацювання документів та створенню науково-довідкового апарату. Над фондом одночасно проводиться весь комплекс робіт: перевірка правильності фондування документів, експертиза їх цінності, редагування і часткове перескладання заголовків, систематизація документів всередині справ з попутним уточненням крайніх дат і перевіркою правильності формування справ, поодиначна і подокументна каталогізація документів, складання допоміжного довідкового апарату.

Редагування і перескладання заголовків здійснюється на картках. При редагуванні науковий співробітник виправляє заголовок на обкладинці і вкладає в справу чисту картку, елементи якої заповнює архіва-

ріус. При перескладанні заголовка науковець сам заповнює картку, що дає змогу уникнути дублювання в роботі. Знайомлячись із змістом справи при редагуванні або перескладанні заголовка, науковий співробітник вирішує, за якою ознакою мають систематизуватися документи всередині справ. Попутно з систематизацією документів уточнюються крайні дати, а також визначається необхідність перегляду даної справи для подокументної каталогізації.

Комплексна робота над фондом завершується передруком описів з карток і складанням до них необхідного довідкового апарату — передмов, змісту, відповідних показників, списку скорочень тощо. Після наукового опрацювання відповідальний охоронець передає документи на ремонт, реставрацію, мікрофільмування, підшивку і оправу.

На наш погляд, такий метод удосконалення наукового опрацювання документальних матеріалів — найефективніший технологічний процес, в ньому передбачені раціональні форми розподілу й поєднання праці, взаємодія в роботі наукових співробітників, охоронців фондів, архіваріусів, лаборантів, палітурника й операторів. На цьому процесі в нашому архіві зайнято 11 наукових співробітників, шість архіваріусів і охоронців фондів, чотири лаборанти, палітурник, оператор і старший технік по мікрофільмуванню.

Питанням наукової організації праці приділяється увага і в роботі госпрозрахункового відділу архіву. Специфіка роботи цієї ланки полягає в тому, що науковий співробітник відділу виконує, як правило, більший комплекс робіт, ніж науковий співробітник архіву, зайнятий удосконаленням науково-технічного опрацювання документів. У госпрозрахунковому відділі науковий співробітник і архіваріус здійснюють над документами установи, організації весь комплекс робіт:

- 1) відбір справ на державне зберігання і до знищення;
- 2) в разі потреби — переформування справ, неправильно сформованих у діловодстві, з пересистематизацією документів всередині справи;
- 3) складання заголовків справ на тематичних картках з винесенням крайніх дат;
- 4) складання і вичитування описів;
- 5) складання історичної довідки;
- 6) складання номенклатури справ;
- 7) передачу справ замовнику.

У зв'язку з цим у нашому госпрозрахунковому відділі запроваджена галузева спеціалізація наукових співробітників: один із них, наприклад, займається упорядкуванням фондів профспілкових організацій, другий — спортивних, третій — підприємств певної галузі. Послідовна робота над групою однорідних за змістом фондів поряд із заняттями з архівної справи, що проводяться в архіві, сприяють поліпшенню якості роботи і підвищенню продуктивності праці. Крім того, кожний новий працівник свою роботу в госпрозрахунковому відділі починає під керівництвом досвідченого наукового співробітника. Нині кожний науковий співробітник госпрозрахункового відділу може виконувати роботу по упорядкуванню будь-якої установи, незалежно від обсягу і змісту документів.

Дуже важливо для чіткої організації роботи у відділі встановити правильне співвідношення кількості наукових і архівотехнічних працівників. Зараз у нас п'ять наукових співробітників і п'ять архівотехнічних. У майбутньому ми вважаємо за найдоцільніше мати п'ять наукових, чотири архівотехнічних працівники і одного палітурника. Однак остаточне розв'язання цього питання потребує ще належного аналізу.

Важливе місце в системі наукової організації праці посідає підготовка і підвищення фахової кваліфікації кадрів. В архіві проводяться заняття науково-теоретичного семінару. Конкретні семінарські за-

няття тісно пов'язані з роботою, що ведеться в даний час в архіві: удосконалення науково-технічного опрацювання документальних матеріалів, створення науково-довідкового апарату, каталогізація і т. д. В роботі семінару беруть участь науковці Чернівецького державного університету, відділу Інституту історії АН УРСР.

Лекції з історії нашого краю читали професор, доктор історичних наук М. М. Кравець («Селянський рух на Буковині наприкінці XIX — на початку XX ст.»), кандидати історичних наук Б. О. Тимошук («Буковина — земля слов'янська») і В. М. Ботушанський («Економічне становище в Північній Буковині наприкінці XIX і на початку XX ст.») та інші.

Дуже важливою формою підвищення кваліфікації архівістів є заочне навчання в Московському державному історико-архівному інституті та на курсах удосконалення керівних і наукових працівників при МДІАІ. Ми вважаємо, що всі наукові співробітники, які не мають спеціальної історико-архівної освіти, повинні закінчити курси або інститут. З сучасного особового складу нашого архіву двоє закінчили курси, чотири навчаються цього року і дев'ять закінчили МДІАІ заочно.

Великого значення надаємо ми прищепленню практичних навичок молодим кадрам у процесі роботи. За останні роки до архіву прийшли дев'ять молодих наукових співробітників, випускників Чернівецького державного університету. Головну роль у навчанні їх архівній справі відіграли і відіграють зараз наші наставники, старі кадри, ветерани архіву з великим досвідом архівної роботи. Це — В. А. Шустакова, Н. І. Халимонова, Ю. П. Ляпунов, Т. П. Штернберг, Є. Л. Яблокова, М. Ю. Ерліх. Вони не шкодують сил і часу, передають свій досвід, знання, прищеплюють молодим кадрам любов до архівної справи.

Вивчення, узагальнення і впровадження передових методів роботи є одним з елементів у системі наукової організації праці. Ми уважно стежимо за літературою, обмінюємося з іншими архівами методичними посібниками, застосовуємо у себе все краще і раціональне, що є в архівних установах країни.

Працівники архіву оволодівають суміжними спеціальностями. Так, у зональній лабораторії, реставраційній майстерні це дає змогу в будь-який час замінити одного працівника іншим. Так, оператор Н. О. Ніколаєнко, займаючись мікрофільмуванням, опанувала фотографування, проявлення й обробку мікроплівки; старший лаборант Д. М. Хмара — всі види реставрації та ремонту документів і палітурну справу; старший лаборант Н. А. Матуць — усі види реставрації і ремонту, палітурну справу, а також роботу на електрографічних апаратах; старший технік М. В. Макогонов, працюючи на копіювальному апараті, проявній машині, оволодів палітурною справою і роботою на електрографічних апаратах; фотограф В. В. Третьяков, крім своєї спеціальності, опанував роботу на апараті для відновлення документів із затухаючим текстом і мікрофільмує документи на апараті УДМ-2. Троє молодих працівників опановують реставрацію і ремонт, а після цього вивчатимуть палітурну справу.

Створення сприятливих умов праці, поліпшення організації робочих місць, їх оснащення, створення належних естетичних і санітарно-гігієнічних умов праці мають важливе значення в системі наукової організації праці. Цим питанням ми приділяємо в архіві чимало уваги. Для робочих кімнат і читального залу придбані повністю нові меблі: столи, шафи для одягу співробітників, для каталогів, картотек і описів, книжкові стелажі для зручності роботи. В робочих кімнатах установлені світильники денного освітлення, настільні вентилятори; тут завжди чисто прибрано. В архіві встановлено десять телефонів, а також селекторний зв'язок на десять точок. Вантажі до архівосховищ піднімаються електropідйомником. Усе це настрює людей на працю і не може не

впливати на підвищення її продуктивності, що сприяє успішному виконанню виробничого плану.

Для наукової організації праці першорядне значення має оснащення архіву новою технікою. За останні п'ять-шість років архів придбав апарати для мікрофотокопіювання, електрографічні апарати, малогабаритну проявну машину, зклеювальний апарат, паперорізальну машину та інше обладнання.

За допомогою цієї техніки в архіві створюється страховий фонд документів, виконуються замовлення дослідників, виготовляються електрографічні і фотокопії документів на замовлення установ, підприємств, учбових закладів, а також копії з документів для громадян, що звертаються до архіву за довідками.

При оправі і реставрації документів використовуються удосконалені свердлильні верстати, паперорізальна машина. Електрографічні апарати дають змогу виготовляти копії документів на простому папері, завдяки чому поступово витісняється фотокопіювання документів. Адже електрографічні копії значно дешевші і виготовляються набагато швидше.

Крім придбання нової техніки, в архіві чимало робиться для удосконалення і раціонального використання наявної. Так, старший технік В. В. Матуць поліпшив конструкцію свердлильних верстатів, пристосувавши їх до роботи в архіві, виготовив прес для пресування великоформатних газет після їх оправлення, точильний верстат для гостріння інструментів і ножів картонорізальної машини, виготовив валки на шарикопідшипниках для прокатування відреставрованих документів, зконструював рухомі сушилки, приладнані над реставраційними столами. Раніше вони стояли осторонь, займаючи стільки ж місця, як і самі столи. Протягом робочого дня лаборанти робили від столів до сушилок не одну сотню кроків. Нині ж відреставрований аркуш можна покласти на рамку, не встаючи з робочого місця.

Наш умілець придумав і ще цілий ряд дрібниць, які значно полегшують різні види роботи, наприклад, зробив стіл з пристосуванням для роботи над позитивною мікроплівкою при розкладанні її одиниць по коробочках і маркуванні; рухомі підставки на робочі столи наукових працівників для систематизації документів, систематизації і розкладання каталожних карток; зконструював апарат для відновлення затухаючих текстів документів. Відбулося випробування апарату, результати перших знімків задовільні.

Старший технік М. В. Макогонов для описання негативів виготовив барабан з двома електролампами всередині. На барабані розміщуються до двохсот негативів, завдяки чому значно полегшується пошук матеріалів для описання негативів: відкривається сторінка газети з фотознімком і по ньому розшукується на барабані негатив цього знімка. У такий спосіб процес пошуку прискорився в декілька разів.

Архіваріус М. С. Шеламов встановив на мікрокопіювальному апараті МКП-1 тумблер, що дає змогу відкривати передню кришку, не зупиняючи роботи апарата, у малогабаритній проявній машині 60П-4 проклав поролон для знімання крапель з проявлюваної плівки.

Усі ці пропозиції щодо раціоналізації праці та їх реалізація принесли немало користь у роботі нашого колективу.

Один із елементів наукової організації праці — раціональне розміщення документів в архівосховищах. Три роки тому в архіві почалося вивчення найекономнішого розміщення документів на стелажах, що сприяло б пошуку потрібної документації і їх збереженості. Це питання було вивчене й обговорене на бюро економічного аналізу. Прийняли рішення реконструювати стелажі на другому поверсі сховища — зменшити віддалі між полицями з 40 до 33 см, за рахунок чого на кожному стелажі збільшилась кількість полиць з семи до дев'яти.

Крім того, ми ущільнили розстановку стелажів, а на вивільненій площі поставили додаткові. Там же, де неможливо було здійснити реконструкцію стелажів, змінили висоту коробок (виготовили нові — 38—39 см висотою) і тим самим забезпечили ущільнення розміщення документів на стелажах. Таким чином ми збільшили протяжність стелажів більше ніж на тисячу метрів і створили умови для комплектування архіву документами орієнтовно ще принаймні на найближчі 10 років.

На засіданні бюро економічного аналізу було обговорене й питання про картонування документів. Прийняли рішення організувати виготовлення коробок власними силами відповідно до стелажів наших архівосховищ. Протягом п'яти останніх років архів виготовив 17 тис. коробок і 5 тис. на наше замовлення виготовив один з виробничих комбінатів. У 1973 р. в архіві документи були повністю закартоновані, чим створені сприятливі умови для їх збереженості і використання. Досвід роботи показав, що при видачі і підкладанні справ, що зберігаються в коробках, досягається економія часу в півтора рази порівняно з зберіганням у в'язках.

Немаловажне значення для наукової організації праці в архіві має також створення сприятливого «психологічного клімату» в колективі, стосунки дружби, товариської взаємодопомоги, розвитку творчої активності у працівників, зміцнення свідомої трудової дисципліни. Ці насущні питання життя колективу стояли і стоять у центрі уваги адміністрації архіву, партійної та комсомольської організацій і місцевого комітету профспілки.

Важливе значення у розв'язанні завдань, що стоять перед колективом, має організація соціалістичного змагання, підвищення активності праці, її ефективності. Колектив архіву взяв соціалістичне зобов'язання на 1974 рік виконати річний план до 25 грудня і добитися звання архіву високої культури. У липні підбиті перші підсумки виконання взятих зобов'язань. При цьому ми окремо враховували ставлення кожного працівника до виконання своїх обов'язків, особистих зобов'язань, заохочуючи ініціативних працівників, що душею болять за доручену справу.

Головним напрямом діяльності Чернівецького обласного державного архіву на найближчі роки є: поліпшення умов довготривалої збереженості документів, активізація методичної роботи, удосконалення науково-технічного упорядкування документів, створення й удосконалення науково-довідкового апарату, всебічне використання архівних документів, удосконалення методів і прийомів роботи шляхом впровадження елементів наукової організації праці.

Д. П. СКУРЛАТОВ

ПІДСУМКИ АНАЛІЗУ СИСТЕМИ НАУКОВО-ДОВІДКОВОГО АПАРАТУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

Одним із найважливіших завдань, що стоять перед чернігівськими архівістами, є розкриття складу і змісту документів облдержархіву та забезпечення широкого доступу до них з метою всебічного використання. Розуміючи, що розв'язати це завдання можливо лише шляхом створення якісного науково-довідкового апарату (НДА) до документів, працівники облдержархіву постійно займаються створенням і удосконаленням усіх груп довідників: облікових, пошукових, інформаційних. І в цьому ми вже маємо певні успіхи.

З метою підведення підсумків і визначення перспектив на майбутнє ми в 1973 р. проаналізували стан нашого НДА. У процесі аналізу НДА розглядався як система взаємопов'язаних і взаємодоповню-

ючих довідників по кожному фонду окремо і в цілому по архіву. Усі фонди архіву ми розписали в журналі, де передбачалися графи про обсяг фонду і кількість описів, їх стан і потребу переробки та удосконалення, про стан і необхідність каталогізації, наявність покажчиків, оглядів, проведення експертизи тощо. Фонди вносилися в журнал за періодами — радянським і дорадянським, а також за галузевим принципом; потім — за масштабом діяльності фондоутворювачів.

За категоріями наші фонди були умовно розподілені ще в кінці 60-х років, після виходу методичного листа Головархіву СРСР «Про єдину систему науково-довідкового апарату» (1965 р.). Проте цей розподіл потребував уточнення. Керуючись примірними списками установ, документи яких підлягають передачі на державне зберігання, доповненнями до них, методичними рекомендаціями Головархіву СРСР, Головархіву УРСР та ВНДІДАС про диференційований підхід до описання документів, а також аналізуючи склад і обсяг фондів, ми розподілили їх на чотири категорії.

До першої категорії були віднесені фонди губернських, окружних і обласних установ, діяльність яких відзначається багатоплановістю, а також охоплює окремі галузі господарства, охорони здоров'я і культури. Це — фонди виконкомів, їх відділів і управлінь. Крім них сюди ж були віднесені всі фонди ревкомів, від губернської до сільської ланки. Виявилося, що до цієї категорії потрапила майже половина всіх матеріалів архіву (46 процентів).

До другої категорії ми віднесли в основному документи установ повітової та районної ланки, вищі учбові заклади, великі підприємства тощо (26 процентів).

До третьої категорії увійшли документи установ волосної і сільської ланок, колгоспів, радгоспів, МТС тощо (25 процентів).

Всього 3 проценти становлять фонди четвертої категорії (380 фондів, 24 481 справа радянського періоду). Це, в основному, «сліди фондів» і фонди низових установ і підприємств, що надійшли до архіву в довоєнний період і в перші повоєнні роки до перебудови роботи з комплектування (камери народних судів, судовиконавці, народні і судові слідчі, дільничні прокуратури і юридичні консультації; магазини, відділи робітничого постачання, заготпункти і райзаготконтори споживчої кооперації, об'єднання «Заготзерно», «Плодосвоч», склади, сплавконтори, лісництва і їх дільничні контори, паровозні депо, поштово-телеграфні контори і відділення, артілі, ошадні каси, райсанепідстанції тощо).

З урахуванням категорій по кожному фонду окремо і в цілому по архіву аналізувалися й оцінювалися всі групи довідників: облікові — справи фондів, аркуші фондів, описи; інформаційно-пошукові — путівник, описи, покажчики, каталоги, огляди документів.

У першу чергу, і мабуть з найбільшою пристрасією, ми аналізували й оцінювали описи — цей основний в архіві вид довідника, що поєднує в собі функції облікового і пошукового довідника. На підставі аналізу якості заголовків, наявності необхідного науково-довідкового апарату до самих описів намічалися шляхи та методи удосконалення кожного з них: перескладання заголовків або їх редагування, передрук, складання довідкового апарату (передмов, змісту, перевідних таблиць тощо), опрацювання. Оцінюючи описи, в окремих випадках визначали приблизний обсяг справ, які потрібно переглянути поаркушно з метою експертизи.

Аналіз показав, що поліпшення фізичного стану потребує приблизно п'ята частина описів, а переробки й удосконалення — описи до 56 процентів всіх матеріалів архіву, повної переробки — 2 проценти.

Особливу увагу звертали, звичайно, на фонди першої і другої категорій. До речі, виявилося, що описи першої категорії переробки не потребують. Велику роботу належить провести нам щодо удоскона-

лення описів до фондів радянського періоду шляхом редагування і дорадянського — шляхом передруку. Не передбачається переробка описів фондів третьої категорії (за винятком незначної кількості документів дорадянського періоду). Фонди четвертої категорії потребують передусім експертизи цінності.

Поряд з аналізом стану описів, перевірялася наявність такого виду пошукових довідників до них, як покажчики. Аналіз показав, що в архіві складено лише 37 покажчиків (предметних, географічних та іменних).

Оцінюючи підсумки проведеної роботи, ми прийшли до висновку про гостру необхідність складання предметних, географічних та іменних покажчиків до описів великих за обсягом та багатопланових за змістом документів фондів та груп фондів. Вони допоможуть здійснювати пошук у межах фонду або групи фондів, тоді як каталоги виконуватимуть цю функцію в межах всього архіву.

Широка система іменних покажчиків служитиме основою для створення досконалого іменного каталога. Аналіз розвитку цього виду довідників показав, що облдержархіву слід скласти приблизно 150 покажчиків (предметних, географічних та іменних) в основному до груп фондів галузевих систем I—III категорій з охопленням близько 455 тис. справ 3383 фондів.

Докладно проаналізували ми також каталоги та картотеки архіву, а також роботу з каталогізації документів. Уже кілька років в архіві існує система каталогів і картотек, до складу якої входять:

— картотека-покажчик до аркушів фондів (понад 7 тис. карток). Власне, таких картотек дві: одна у відділі комплектування, обліку та НДА, а друга — у відділі використання (у відповідальних за облік та видачу довідок),

— систематичний каталог (56 383 картки),
— географічний (56 758 карток),
— іменний (11 614 карток),
— систематичний та іменний каталоги на фотодокументи (відповідно 5962 і 2427 карток),

— картотеки на матеріали з особового складу по фондах загального діловодства-та першої частини (154 949 карток),

— картотека на рішення Чернігівського облвиконкому, що надійшла до архіву разом з документами за 1949—1962 рр. (17 300 карток).

Крім того, в архіві існують тимчасові картотеки на документи фондів, що перебувають у стані каталогізації. Так, нині ми каталогізуємо групи фондів народної освіти, робітничо-селянської інспекції, профспілок, військових частин і установ. Внаслідок цієї роботи формуються тимчасові картотеки, що весь час поповнюються в процесі цільової поодиначної і подокументної каталогізації. Лише після завершення каталогізації, систематизації і зведення індивідуальних карток у групові, використання їх для створення покажчиків і оглядів документальних матеріалів груп фондів галузевих систем ці тимчасові картки будуть влиті до відповідних каталогів.

Крім цих, так би мовити, основних каталогів і картотек, архів має ще й допоміжні:

— картотека на матеріали з історії Чернігівщини, що зберігаються в інших архівах, музеях і бібліотеках країни;

— картотека особових фондів і колекцій, що зберігаються у приватних осіб;

— картотека видатних земляків. Остання хоч і не відсилає до документів архіву, але відіграє значну роль при створенні іменного каталога, комплектуванні архіву особовими фондами, при експертизі документів тощо.

Вивчення стану і розвитку каталогів і картотек архіву показало, що вони потребують дальшого удосконалення і поповнення. Цю роботу ми провадимо і будемо вести в майбутньому шляхом редагування і зведення індивідуальних однорідних карток у групі, рубрикації каталогів, індексації карток, заміни дублетних карток відсилочними, поліпшення взаємозв'язку між каталогами і картотеками і створення до них покажчиків.

Повнота і якість архівних каталогів майбутнього залежить і від шляхів та методів їх поповнення. Досі каталоги й картотеки архіву поповнюються, головним чином, шляхом цільової каталогізації і розробки документів у довідкових цілях, а також в результаті тематичного виявлення документів до збірок і публікацій, на запити установ і дослідників. В такий спосіб в архіві поки що закаталогізовано лише 160 фондів (48 483 справи). Це, в основному, фонди першої і другої категорій і незначна частина третьої. Тобто закаталогізовані матеріали становлять всього 6 процентів загальної кількості справ і 4 проценти фондів архіву. Оскільки ж в архіві 46 процентів фондів першої категорії, а разом з другою — 72 проценти, то стає зрозумілим величезний обсяг роботи з каталогізації на майбутнє.

Подальша інтенсивна розробка фондів передбачається шляхом спеціальної цільової каталогізації на основі диференційованого підходу до вибору фондів і відомостей, високого рівня узагальнення даних, широко застосовуючи поодиначну каталогізацію. Певне місце відводиться й розробці документів у довідкових цілях, тематичному виявленню тощо. Поповнюватимуться наші каталоги і за рахунок відомчих діловодних картотек, які в майбутньому поряд з описами повинні обов'язково надходити до архіву. Ми вже маємо в цьому відношенні певний досвід і сподіваємося поширювати його й далі.

Одним із засобів поповнення каталогів є використання карткових описів, що складаються на документи установ працівниками госпрозрахункових відділів архівів. Цей шлях певною мірою розв'язує питання поодиначної каталогізації. Але в зв'язку з тим, що наш архів поки що не має можливості комплектуватися через відсутність вільної площі, а карткові описи не завжди зберігаються в належному порядку в установах до передачі документів на державне зберігання, ми вважаємо доцільнішим використати в майбутньому третій примірник описів. Розрізуючи їх на заголовки, систематизуючи і групуєчи за тематичною, географічною чи іменною ознакою, ми матимемо змогу швидко, одночасно з прийомом документів, складати групові і тематичні картки і таким чином закаталогізувати матеріали. Ці ж картки можна використати і для створення необхідних покажчиків.

Стан і якість пошукових довідників значною мірою впливає на можливість створення і якість інформаційних довідників. Аналіз їх показав, що велику роль у справі інформації про склад і зміст документів і в організації їх використання дослідниками й архівістами відіграє путівник по фондах облдержархіву і його філіалах. Але оскільки пройшло вже більше 10 років з часу видання, в ньому відсутня інформація про цілий ряд фондів, які надійшли до архіву в наступні роки. Це ставить перед архівом завдання готувати нове доповнене видання путівника і ширше практикувати огляди документів з певної актуальної тематики.

До цього часу в архіві складено всього шість оглядів: один фондний (Чернігівського губраднархозу), три до груп фондів (повітових і волосних виконкомів і особових фондів) і два тематичних («Документальні і друковані матеріали Чернігівського облдержархіву про В. І. Леніна» і «Культосвітня робота на Чернігівщині у 1919—1925 рр.»). Слід застерегти, що рівень, якість і актуальність різні і часом невисокі, від чого залежить, природно, їх цінність і ступінь вико-

ристання. Позитивним прикладом може служити тільки огляд документів про В. І. Леніна, розмножений на ротаторі, який широко використовувався лекторами, пропагандистами, вчителями, студентами, екскурсоводами, учнями тощо.

Досвід підказує, що в цьому напрямі нам доцільно звернути увагу на підготовку оглядів з актуальної тематики, створювати огляди груп фондів галузевих систем. Можливо, варто при цьому використовувати результати каталогізації. В процесі аналізу було рекомендовано підготувати в майбутньому десь 45—50 оглядів, які охоплять 420 тис. справ 2500 фондів I—III категорій.

Звернули ми увагу також і на тематичні переліки документів, які привертають увагу дослідників і часто стають їм у пригоді.

Аналізуючи стан і розвиток системи НДА архіву, ми прийшли до висновку, що створювати й удосконалювати НДА необхідно комплексно, тобто здійснюючи в єдиному послідовному процесі удосконалення описів, каталогізацію, створюючи покажчики, каталоги, огляди, поєднуючи деякі види робіт (редагування заголовків з каталогізацією), використовуючи вже набуті результати (тематичні картки для створення покажчиків, оглядів тощо). Аналіз привів нас і до висновку про доцільність роботи не над окремими фондами, а над групами фондів, тісно пов'язаних між собою.

Підводячи підсумки, можна сказати, що аналіз НДА Чернігівського облдержархіву не тільки показав нам стан різних довідників, допоміг накреслити шляхи їх удосконалення, розвитку і посилення взаємозв'язку, показав співвідношення категорій фондів і якісний склад документів, впритул підвів нас до комплексної експертизи, а й дав неоціненний матеріал для перспективного планування робіт з удосконалення НДА й експертизи цінності документів.

О. П. РОМАНОВА

УЧАСТЬ АРХІВІСТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У СТВОРЕННІ ТОМУ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

Наприкінці минулого року вийшов у світ том із серії 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область». Громадськість області з великим інтересом зустріла цю своєрідну колективну працю. Книга «Тернопільська область» — справжній народний літопис. У ній кожна сторінка, кожний рядок розповідає про минуле народу, про ті глибокі соціально-економічні і культурні перетворення на Тернопільщині, які сталися за роки Радянської влади. У томі вміщено 44 статті про міста, районні центри та визначні населені пункти, 422 довідки про центри сільських Рад депутатів трудящих. Том багато ілюстрований — в ньому 12 кольорових вклеюк, 215 фотоілюстрацій, 23 карти.

У збиранні матеріалів, написанні статей і довідок брали участь партійні, радянські працівники, викладачі вузів і шкіл, краєзнавці, працівники архівів, музеїв, бібліотек, передовики виробництва, учасники Великої Вітчизняної війни — всього близько 2000 чол. Спираючись на історичні джерела, автори статей розповідають, як протягом віків народні маси краю мужньо відбивали спустошливі напади монголо-татарських орд, боролися проти гніту литовських, польських та українських феодалів, завжди прагнули до возз'єднання з великим російським народом; у томі показано великий вплив на розвиток революційного руху на Тернопільщині російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр., проникнення ідей марксизму-ленінізму наприкінці XIX — на початку XX ст. — поширення ленінської газети

«Искра», «Маніфесту Комуністичної партії», праць В. І. Леніна та ін.; ґрунтовно висвітлене розгортання революційного руху трудящих під могутнім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, проголошення Галицької Соціалістичної Республіки, столицею якої був Тернопіль, а керівним органом влади Галицький революційний комітет на чолі з В. П. Затонським, наполеглива боротьба трудящих за возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі, що й здійснилося у сонячні вересневі дні 1939 р.

На багатому фактичному матеріалі висвітлюються соціалістичне будівництво на Тернопільщині в 1939—1941 рр., захист Батьківщини у роки Великої Вітчизняної війни проти фашистських загарбників та їх підсобників — українських буржуазних націоналістів, підпільні організації та рейд партизанського з'єднання С. А. Ковпака в Карпати.

У післявоєнні роки трудящі області під керівництвом Комуністичної партії, при допомозі всіх народів нашої країни швидко відновили народне господарство і здійснили великі соціалістичні перетворення, хоч відродження зруйнованого господарства області проходило в умовах жорстокої класової та ідеологічної боротьби. У 1950 р. в області завершилася суцільна колективізація сільського господарства.

Промисловий розвиток області у перші роки відбудови був тісно пов'язаний із сільським господарством. Переважна кількість підприємств призначалася для переробки сільськогосподарської продукції. Дальший розвиток народного господарства області відбувався за рахунок будівництва нових підприємств і реконструкції та розширення на новій технічній основі діючих. Так, в області створено понад 300 промислових підприємств машинобудівної, металообробної, газової, хімічної, енергетичної, деревообробної, легкої, харчової та інших галузей промисловості. У томі розповідається також про величезні зміни, що відбулися в галузі освіти, культури, охорони здоров'я. За самовіддану працю трудящих Радянський уряд у 1967 р. нагородив область орденом Леніна.

Для підготовки і видання тому була створена обласна редакційна колегія, роботою якої безпосередньо керував Тернопільський обком Компартії України. Вся діяльність обласної редколегії та авторського активу провадилася під керівництвом Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл Української РСР». Науково-методичну допомогу авторам подавав Інститут історії АН УРСР.

Обласна редакційна колегія виділила із свого складу спеціальну групу викладачів вузів, працівників музею, обласної наукової бібліотеки та співробітників облдержархіву і партархіву обкому Компартії України. Група провела велику організаційну і науково-методичну роботу по написанню, рецензуванню, уточненню фактичних даних нарисів та історичних довідок, а також по виявленню додаткових джерел.

Багато зробили для підготовки тому співробітники Тернопільського облдержархіву. Цьому основному завданню було підпорядковано комплектування архіву документами провідних обласних установ, зокрема облвиконкому, обласних управлінь сільського господарства, культури, статистичного, відділів фінансового, освіти, охорони здоров'я. Так, якщо на 1 січня 1962 р. в архіві було 307 535 справ, то нині вже налічується майже 400 тис. З особистих фондів на зберігання надійшли документи двічі Героя Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк, Героїв Соціалістичної Праці В. І. Стецька, А. Г. Єременко, зібрані спогади колишніх членів КПЗУ, КСМЗУ Є. Ф. Веселовського, Д. П. Довбуша, В. І. Медведєва, кур'єрів «Искры» А. С. Кункевич, А. А. Сенківа, ветерана громадянської та Великої Вітчизняної війни, учасника штурму Зимового палацу С. М. Сачко та спогади учасників визволення Тернопільщини від німецько-фашистських окупантів. З 1962 до 1970 р. архівісти переглянули 168 основних фондів архіву, близько 12 тис. справ,

понад 3 тис. друкованих джерел, в яких виявили понад 22 тис. документів з історії краю. На виявлені джерела складено понад 22 тис. тематичних карток, з них 17 тис. до географічного каталога. Це в основному джерела періоду буржуазно-поміщицької Польщі (1920—1939 рр.), що характеризують економічне і політичне становище трудящих того часу та їх боротьбу за соціальне і національне визволення. Були ґрунтовно опрацьовані документальні матеріали повітових ревкомів 1920 р., які дали цінну інформацію про встановлення Радянської влади на Тернопільщині та активність трудящих у її зміцненні.

У читальному залі держархіву в 1962—1972 рр. працювало понад 700 дослідників. Автори використали десятки тисяч архівних справ, їм надавали кваліфіковану допомогу наукові співробітники архіву в доповненні, уточненні посилань, перекладі документів з польської мови. Географічний каталог, систематизований за районами, передавався на місця для зручності роботи районних редколегій.

Але виявленого в держархіві матеріалу для написання статей було недостатньо. Тому протягом 1970—1972 рр. працівники архіву виїжджали до центральних архівів СРСР та УРСР, до Волинського, Житомирського, Кам'янець-Подільського, Ровенського, Львівського облдержархівів, щоб поповнити документальну базу з історії краю. Внаслідок цього було виготовлено понад 5 тис. кадрів мікрофотокопій документів, які широко використовувалися авторами.

Внаслідок проведеної архівістами роботи в тісному взаємозв'язку з обласною, районними редколегіями, тому та авторами нарисів і довідок у томі використані документи ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ПА ІПП при ЦК Компартії України, ЦДІА УРСР у м. Києві та м. Львові, ЦДАЖР УРСР, ЦДАРА СРСР, ЦДВІА СРСР, Архіву МО СРСР, Інституту археології АН УРСР, Львівської наукової бібліотеки АН УРСР, Волинського, Ровенського, Львівського облдержархівів, партійного архіву Тернопільського обкому Компартії України, Тернопільського та Кременецького краєзнавчих музеїв тощо.

На допомогу краєзнавцям наукові співробітники архіву у 1970—1973 рр. підготували ряд лекцій та плакатів, а товариство «Знання» розмножило їх. Лише протягом 1965—1972 рр. архів експонував 13 документальних виставок, підготував 166 статей і радіопередач, для чого було також виявлено і використано великий фактичний матеріал з історії міст і сіл.

Той факт, що в томі зроблено 405 посилань на джерела Тернопільського облдержархіву (на 83 фонди, 269 справ), вміщено 27 фотодокументів, свідчить про неабияку роботу тернопільських архівістів.

24 листопада 1973 р. в Тернополі відбулася заключна підсумкова нарада обласної редколегії тому з представниками районних редколегій та активу краєзнавців, на якій голова редколегії С. П. Нечай за дорученням обкому Компартії України та облвиконкому оголосив подяку працівникам облдержархіву за надану допомогу в підготовці тому, зокрема, членам редколегії М. П. Глинському (він же автор двох та співавтор трьох нарисів) та М. М. Нестерець були вручені книги «Тернопільська область», Л. І. Лелекова нагороджена грамотою Тернопільського обкому Компартії України та облвиконкому, Л. С. Бойцун, Б. С. Бешнов, Г. В. Троцька та О. І. Лаврук одержали подяки обласної редакційної колегії тому за активну участь у створенні книги. Матеріали, що відклались у діяльності обласної редакційної колегії, упорядковані і в кількості 355 справ прийняті на державне зберігання до облдержархіву.

Документальна база архіву з кожним роком поповнюється новими джерелами, які чекають на дослідження для дальшого висвітлення історії Надзбручанського краю.

М. М. НЕСТЕРЕЦЬ

ДІЛОВОДСТВО

ДОКУМЕНТООБІГ В АПАРАТІ УПРАВЛІННЯ І ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Однією з важливих передумов ефективного і раціонального функціонування будь-якого апарату управління є добре налагоджений документообіг. Без перебільшення можна твердити, що кожен захід, спрямований на поліпшення діяльності апарату установи чи окремих її працівників (впровадження НОП, розробка АСУ, заходи по підвищенню відповідальності службовців тощо), так чи інакше стосується організації і спрощення документообігу.

Це пояснюється, по-перше, постійним зростанням обсягу інформації в сфері управління, що передається і опрацьовується за допомогою документів. Якщо можна собі уявити майстра чи виконроба, який одержує чи передає певну оперативну інформацію, не вдаючись до її документування, то праця плановика, економіста, постачальника, бухгалтера, кадровика і т. п. без документів взагалі не можлива.

По-друге, хоч науково-технічний прогрес викликав до життя багато нових носіїв інформації — перфокарти і перфострічки, магнітні стрічки, диски та барабани — звичайний документ на паперовій основі у формі наказу, плану, листа, довідки, звіту і т. д. залишається основною і переважною формою інформаційного джерела.

Чітко організований документообіг дає змогу забезпечити оперативність надходження інформації до виконавців, знизити витрати часу і праці на її опрацювання, створити умови до додержання адресності інформації, тобто такого становища, при якому вона надходить на ті рівні і в ті ланки управління, де вона може бути опрацьована з максимальною ефективністю.

Винятково великого значення набуває раціоналізація документообігу саме сьогодні, коли майже в усіх галузях народного господарства створюються автоматизовані системи управління. Створення АСУ передбачає не тільки вдосконалення існуючого документообігу, про що мова йтиме нижче, а й його оптимальну організацію, тобто уникнення будь-яких зворотних і дубльованих рухів документів, спрощення і зменшення кількості їх форм, суворо обумовлені напрямки руху і методи опрацювання.

Раціоналізація документообігу на підприємстві чи в установі є першим кроком наукової організації праці службовців, без чого впровадження інших заходів здебільшого не дає очікуваного ефекту.

Згідно з ГОСТ 16487—70 документообіг являє собою рух документів в організації з моменту їх одержання або створення до завершення виконання або відправки. З цього визначення документообігу цілком очевидно, що до нього слід відносити рух усіх документів, що опрацьовуються в установі: вхідних, вихідних, внутрішніх, оригіналів і копій, тих, що реєструються і не реєструються, текстових, табличних і графічних, одиничних і масових і т. д. Це — принципово важливе положення, оскільки воно підкреслює належність до сфери

документообігу всіх рухів документів, а не тільки пов'язаних з переміщенням вхідних та вихідних документів, що традиційно вважалося документообігом.

Документообіг в установі реалізується в формі потоків документів, що циркулюють між пунктами обробки інформації (керівники установ і структурних підрозділів, фахівці і кваліфіковані службовці) і пунктами технічної обробки власне документів (канцелярія, експедиція, копіювально-розмножувальне бюро, секретарі відділів, друкарське бюро і т. д.). Обіг документів визначається, таким чином, технологією опрацювання, з одного боку, інформації, а з другого,— документів як фізичних носіїв інформації.

Технічне опрацювання документів — прерогатива діловодства, яке здійснює важливу функцію в сфері опрацювання самої інформації, істотно впливаючи на організацію процесу управління. Оскільки рух документа в установі залежить передусім від місця його створення і призначення, доцільно розглядати документообіг як рух вхідних, вихідних і внутрішніх документів. При цьому зауважимо, що рух одного документа (наприклад, вхідного) може викликати появу вихідних і внутрішніх документів, а також копій, відпусків тощо; шляхи вхідних, вихідних і внутрішніх документів перетинаються і на деяких етапах співпадають. Тобто зазначений поділ документообігу не слід розглядати як абсолютне явище. Але оскільки маршрути і організація руху вхідних, вихідних і внутрішніх документів істотно відрізняються один від одного, їх зручно розглядати саме в такому плані.

Проходження вхідних документів. Рух вхідних документів починається з прийому і початкової обробки кореспонденції, що надійшла до установи. Згідно з положенням ЄДСД, початкова обробка кореспонденції передбачає перевірку правильності доставки і цілісності вкладень, фіксацію факту надходження документа в установу і підготовку кореспонденції до передачі за призначенням.

Техніка виконання цих операцій досить проста і викладена в інструкціях з діловодства і посібниках з достатньою повнотою. Наголосимо тільки на наступному: по-перше, ГОСТ 6.39 — 72 визначає зміст і місце проставлення штампів, що фіксують факт і час надходження документа в установу,— права частина нижнього поля лицьового боку першого аркуша документа; по-друге, вже на цій стадії поряд з виконанням інших операцій відокремлюються неправильно адресовані, помилково доставлені, особові та деякі інші надходження, порядок дії з якими визначається інструкцією з діловодства.

Після цього здійснюється попередній розгляд документів. Ця функція викликана сучасними умовами науково-технічного прогресу. Справа в тому, що нині інтенсивно зростають, з одного боку, обсяг і різноманітність інформації, що надходить до будь-якого органу управління, а з другого,— обсяг знань, необхідних для прийняття ефективних управлінських рішень, і вимоги до оперативності їх виконання. За цих умов одноособове прийняття керівництвом всіх рішень, що впливають з різноманітної діяльності органу управління, стає утрудненим, а в більшості випадків просто неможливим. Тому доцільно розподіляти документи між керівниками різних рангів і виконавцями. Саме це й становить основний зміст даної функції.

Основним засобом удосконалення системи документообігу є спрямування більшості вхідних документів безпосередньо в структурні підрозділи і відповідальним виконавцям; надання їм права у межах їх компетенції приймати рішення і підписувати документи від імені підприємства чи установи. Такий порядок дасть можливість звільнити керівників від розгляду маси другорядних документів. Він незрівнянно підвищить оперативність діяльності органу управління, оскільки документи надходитимуть до виконавців і виходитимуть від них на відправ-

ку, не очікуючи резолюцій, віз і підписів керівництва, тобто практично негайно по виконанню; істотно зменшиться трудомісткість опрацювання документів за рахунок зменшення кількості інстанцій.

За рахунок підвищення відповідальності виконавця і його прямої зацікавленості в розробці кращого, найбільш дійового рішення досягається найбільший ефект. Скріплюючи своїм підписом той чи інший документ, його автор приймає на себе всю повноту відповідальності за якість і своєчасність рішення, що, природно, вимагає максимальної сумлінності і найбільшої віддачі знань, досвіду, енергії і праці при його підготовці.

Система руху вхідних документів, основана на безпосередньому направленні більшості документів виконавцям, відповідає одному з фундаментальних принципів сучасного управління — принципу децентралізації функцій і повноважень, головна ідея якого полягає в тому, що рішення повинні прийматись на доцільно нижчому з усіх можливих рівні управління. Інакше кажучи, кожен керівник повинен прагнути до того, щоб делегувати, поширити частину своїх прав і обов'язків на своїх підлеглих, поклавши на них право розв'язання тих чи інших питань. Виконання цієї умови може мати місце лише при умові адресності інформації, тобто надходження її в ті органи і підрозділи, тим виконавцям, які можуть опрацювати її максимально ефективно.

Попередній розгляд документів саме і покликаний виконувати це завдання. Головні цілі попереднього розгляду документів такі:

- визначення керівника, структурного підрозділу або виконавця, якому повинен бути переданий документ для розгляду чи виконання;
- визначення документів, які повинні бути зареєстровані;
- відбір документів, виконання яких не є компетенцією установи;
- одержання даних про стан деяких сфер діловодства в підлеглих установах.

Розглянемо ці положення. При попередньому розгляді документів, виходячи із змісту документа, його важливості, автора, терміновості його виконання і ряду інших міркувань, а також у відповідності з функціями і компетенцією підрозділів і службових осіб, вирішується питання про те, кому слід направити документ. При цьому керівництву установи передаються документи партійних, урядових органів, вищестоящих адміністративних органів, а також інші важливі документи з принципових питань діяльності установи, які містять необхідну для нього інформацію і потребують його рішення.

Як показує практика, питома вага таких документів не перевищує 10—15 процентів загального обсягу документації. Інші документи направляються керівникам структурних підрозділів або безпосередньо виконавцям.

Під час попереднього розгляду документів вирішується питання про їх реєстрацію. При наявності переліку документів, що не реєструються, останні можуть бути визначені ще до попереднього розгляду, як це передбачено відповідною статтею ЄДСД. Але значна кількість документів з точки зору потреби їх реєстрації може бути визначена саме під час попереднього розгляду, після детального ознайомлення із змістом документа. Тому, на нашу думку, реєстрацію документів слід здійснювати після попереднього розгляду, а не до нього.

До установ і підприємств, як це нещодавно зазначалося в науковій і публіцистичній пресі, надходить чимало документів, рішення яких не є їх прерогативою. Такі документи відривають службовців від їх прямих справ, викликаючи зайві витрати часу і праці, але головне в тому, що значно затримується їх виконання. Тому одним із завдань служби попереднього розгляду є визначення, вилучення таких документів і направлення їх адресанту або за призначенням.

Нарешті, співробітник, постійно розглядаючи документи, що над-

ходять з підлеглих установ, і всебічно оцінюючи їх з точки зору відповідності вимогам діловодства, має можливість досить об'єктивно оцінити деякі сторони діловодного процесу в цих установах (якість оформлення документів, систему реєстрації, підготовку тексту, використання типових і стандартизованих текстів і т. д.).

Після реєстрації вхідні документи передаються керівникам установи, структурних підрозділів або відповідальним виконавцям для розгляду по суті питань, що містяться в них.

Результати розгляду документів керівниками відбиваються в резолюціях. Резолюції повинні бути ясні, чіткі й вичерпні та вказувати порядок і характер виконання документа (що треба зробити, а інколи і як зробити), виконавця і строк виконання. Відсутність одного з цих трьох компонентів серйозно утруднює як виконання документа, так і контроль за виконанням.

Відповідальним виконавцем є співробітник, зазначений в резолюції першим; йому належить право збирати інших виконавців. Взагалі ж слід намагатися обмежувати кількість виконавців одним-двома співробітниками. Строк виконання, встановлений резолюцією, є обов'язковим для виконавця.

Якщо в тексті резолюції не визначено, що і як повинно бути зроблено, це означає, що керівник доручає вибір шляхів і методів виконання безпосередньо виконавцю. Але такі явища слід розглядати не як норму, а як виняток з неї.

Згідно з вимогами ЄДСД, на документі повинна бути, як правило, тільки одна резолюція. Інші резолюції можуть мати місце лише тоді, коли необхідно деталізувати порядок виконання документа.

На шляху проходження вхідних документів виникає ще одне питання, що стосується порядку їх повернення від керівника до секретаря (канцелярії) для перенесення тексту резолюції на картку. У тих випадках, коли документ реєструється до розгляду їх керівником, вони повертаються до секретаря (канцелярії) і після перенесення резолюції направляються за призначенням. Якщо ж реєстрація здійснюється після розгляду, текст резолюції переноситься на картку одночасно з її заповненням.

Надходженням документа до виконавця завершується цикл руху вхідного документа *.

Проходження вихідних документів. Згідно з основними положеннями ЄДСД «порядок проходження вихідних документів полягає в складанні проекту документа, його виготовленні, погодженні, візуванні (в необхідних випадках), підписанні (затвердженні), реєстрації (тих документів, що реєструються) і відправці».

Проект вихідного документа складає, як правило, безпосередній виконавець; найважливіші вихідні документи складають керівники підрозділів, головні спеціалісти тощо. При цьому максимально застосовуються сучасні засоби створення документів (диктофони, магнітофони), а також трафарети найпоширеніших видів управлінської документації. Ми не розглядаємо тут усіх конкретних питань, що виникають у процесі підготовки проекту вихідного документа. Підкреслимо тільки один з головних моментів, який полягає в тому, що виконавець повинен видати проект в такому стані, який би максимально сприяв швидкому і безпомилковому проходженню документа через всі необхідні пункти дальшої обробки. Це, зокрема, вимагає чітких однозначних формулювань, передбачення осіб, які мають візувати документ, наявності всіх необхідних елементів оформлення і т. д.

---

* Порядок роботи над документом у період його знаходження у виконавця тут не розглядається, оскільки безпосередньо до документообігу ця проблема прямого відношення не має.

Виконавець одержує пропозиції і зауваження до свого проекту документа, доповнює і редагує його, якщо в цьому є потреба, перевіряє правильність його оформлення, наявність віз і додатків і разом з необхідними матеріалами передає на підпис.

Положення ЄДСД передбачають, що документ подається на підпис разом з матеріалами, на підставі яких він готувався. Ця вимога в принципі не викликає заперечень, але на практиці її виконання пов'язане з деякими труднощами. Справа в тому, що вихідні документи бувають ініціативними, тобто створеними за ініціативою установи чи автора, і відповідями на листи інших установ. Подати всі матеріали, на підставі яких готувався документ, здебільшого буває досить тяжко. Адже серед них можуть бути збірники постанов і розпоряджень уряду, справи з наказами, листування, звіти і т. д. Тому ці матеріали повинні бути у виконавця доти, поки документ не буде підписано, щоб у разі потреби їх можна було швидко подати особі, яка підписує документ.

Інша річ — документи-відповіді. Подаючи на підпис відповідь, виконавець повинен додати до неї документ-запит, тобто той ініціативний документ, на який підготовлена відповідь.

Вихідні документи підписують керівники установи або структурних підрозділів. Це положення обумовлене відповідною статтею ЄДСД і, як показує практика, стосується абсолютної більшості документів. Разом з тим не можна відкидати і можливості підписання документа іншою особою (головним спеціалістом, старшим інженером, економістом тощо) в межах їх компетенцій відповідно до діючого положення про установу та посадових інструкцій. Після підписання вихідні документи реєструються й передаються на відправку.

Цілком очевидно, що в процесі створення, оформлення й підписання вихідного документа він (або його проект) проходить декілька відділів і технічних служб, де документ друкують, візують, підписують, розмножують, реєструють і т. д. Дуже важливо створити таку систему проходження документів, яка б давала змогу запобігти виникненню зворотних рухів, затримок документів тощо.

Для цього кожна установа з великим документообігом повинна мати типову схему руху найбільш масових видів документації (наказів, листів, доповідних записок, звітів тощо), якої повинні дотримуватися в своїй практичній діяльності всі службовці. Документ повинен перш за все рухатися тільки в одному напрямку, і здійснювати цей рух повинен технічний працівник — кур'єр в установах I—III категорій і секретар в установах IV категорії*. Виходячи з того, що виконання технічних операцій по забезпеченню проходження документа (передача в машбюро, зчитування, розмноження, реєстрація тощо) забирають чимало часу, документ має передаватися з одного підрозділу до іншого без залучення до цього процесу уваги відповідального виконавця. При цьому всі передачі документів здійснюються без розписок, але з обов'язковою відміткою в реєстраційній картці чи журналі. ЄДСД не відповідає на запитання про те, як бути з обліком руху документів, ще не зареєстрованих, тобто на стадії підготовки проекту документа до його реєстрації. На наш погляд, рух проектів вихідних документів можна не фіксувати. Адже до підписання документ своєї чинності не набирає.

Одним з традиційно неясних у діловодстві є питання про засоби інформування канцелярії або іншої служби, де зареєстровано документ, про передачу останнього з одного підрозділу до іншого. Положення ЄДСД цілком чітко вимагають цього, але не дають будь-яких конкретних рекомендацій.

* Основними положеннями ЄДСД залежно від обсягу документообігу визначено чотири категорії установ: I — установи з обсягом документів понад 100 тис. на рік, II — від 25 тис. до 100 тис., III — від 10 тис. до 25 тис., IV — до 10 тис. документів.

Досвід показує, по-перше, що в більшості випадків недоцільно повертати документ до канцелярії при передачі його з підрозділу до підрозділу або від одного керівника до іншого. Щоб канцелярія мала відомості про місце знаходження документа в будь-який момент, можна використати два способи: 1) при передачі документа секретар підрозділу інформує про це канцелярію по телефону. Якщо така інформація надходить від секретаря керівника, то вона повинна містити також зміст резолюції і строк виконання документа. При цьому довідковий апарат канцелярії повинен забезпечувати швидкий пошук потрібної картки (20—30 сек.); 2) при реєстрації документа заповнюються не три, а чотири-п'ять примірників облікової картки, які з кожного підрозділу, де перебуває документ, надходять до канцелярії. З них вносяться необхідні доповнення і зміни в основну картку*.

Слід зауважити, що інформування канцелярії або іншої служби про рух документа в установі здійснюється тільки в великих організаціях, де запити про долю документа (Хто і коли розглядав? Яка резолюція? Кому направлено? Хто відповідальний виконавець? і т. д.) надходять безпосередньо слідом за самим документом.

Рух внутрішніх документів. Внутрішні документи готуються, оформляються і виконуються в самій установі. Згідно з відповідним положенням ЄДСД, «проходження внутрішніх документів на етапах їх підготовки та оформлення організується у відповідності з загальним порядком обігу вихідних, а на етапі виконання (використання) — вхідних документів». Це означає, що внутрішні документи (накази, розпорядження, рішення, протоколи, доповідні записки тощо) проходять до виконання всі ті ж елементи опрацювання, що й вихідні, а після їх підписання (на стадії виконання) — ті, що вхідні документи.

При організації документообігу цих документів слід звернути увагу на такі моменти. Принципово новим у положеннях ЄДСД є вимога обов'язкової реєстрації внутрішніх розпорядчих документів. Тому в схемах обігу таких документів необхідно передбачити їх надходження до канцелярії чи секретаря. Що ж стосується доповідних записок на ім'я керівника установи або структурного підрозділу, довідок, зведень та інших документів оперативного характеру, то ЄДСД не обумовлює обов'язкової їх реєстрації. Вони безпосередньо направляються адресатові, після чого в загальному порядку передаються для виконання в структурні підрозділи або у відповідні справи.

На нашу думку, найважливіші з цих документів слід реєструвати, оскільки інформація, яку вони містять, має в ряді випадків важливе значення і, як правило, в інших документах не дублюється.

Там, де є юридична служба, проекти розпорядчих документів обов'язково проходять у ній перевірку відповідності змісту підготовлених документів діючому законодавству.

Слід мати на увазі також, що на відміну від вхідних документів, які мають здебільшого одного-двох виконавців, розпорядчі документи можуть мати декілька завдань і відповідно виконавців і строків виконання. Тому такі документи не тільки реєструються (при цьому на них заводяться один-два примірники реєстраційної картки, яка одночасно є і контрольною), але й надходять до контролера чи контрольної групи (бюро), де створюється потрібна кількість карток.

Оскільки процес створення різних внутрішніх документів, зокрема наказів, протоколів, доповідних записок, довідок, рішень і т. д., багато чим відрізняється, доцільно розробити в установі і подати графічно у вигляді схем основні етапи створення й опрацювання цих документів. Такі схеми повинні давати кожному виконавцеві і працівникові ді-

* У літературі описано й третій спосіб, за яким заповнюються спеціальні талони, які направляються до канцелярії з кожного пункту опрацювання документа.

ловодства повне уявлення про те, куди слід направляти документи після закінчення того чи іншого етапу їх опрацювання.

До проблем документообігу ЄДСД відносить і питання організації доставки документів, яка здійснюється в установі секретарем, кур'єрами або за допомогою технічних засобів.

Проблема організації доставки документів і кореспонденції у великій установі, а тим більше на великому підприємстві, досить складна і потребує окремого розгляду. В межах даної статті спинимось лише на основних сторонах цього процесу.

По-перше, ні за яких умов транспортуванням документів не повинні займатися керівники і фахівці. Як показують спостереження, у деяких установах ці категорії працівників втрачають до 10% робочого часу на операції, пов'язані з доставкою документів.

По-друге, час доставки документів у підрозділи має бути встановлений на відносно довгий строк і суворо дотримуватись. Це дисциплінує і керівників, і підлеглих. Частота доставки (2—4 рази на день) залежить від умов роботи установи. Термінова документація доставляється негайно. Для кур'єрів розробляються графіки доставки документів. Секретар структурного підрозділу до приходу кур'єра готує всю необхідну документацію, особисто її передає і відповідно приймає.

З метою забезпечення своєчасного руху документів в усіх підрозділах установи I і II категорій розробляють кур'єрські маршрути. При цьому слід враховувати, що деякі підрозділи кур'єри повинні обслуговувати частіше (машбюро, служби розмноження документів, реєстраційні і контрольні служби і т. д.), а деякі і рідше. За кожним кур'єром закріплюються один-два маршрути.

Оскільки напрям руху документів часто не співпадає з кур'єрським маршрутом, доцільно обладнати пункти, де кур'єр залишає документи, передані з підрозділів, які він обслуговує, до підрозділів, обслуговуваних іншими кур'єрами. Тут бажано мати сортувальний пристрій з відділеннями, куди кур'єри розкладають доставлену документацію і звідки вони її забирають.

В установах II і III категорій доцільна, згідно з рекомендаціями ЄДСД, організація кільцевого кур'єрського зв'язку. При цьому один маршрут кур'єра проходить через усі приймальні і структурні підрозділи.

Організація документообігу завершується обліком його обсягу. Обсяг документообігу — це загальна кількість вхідних, вихідних і внутрішніх документів установи за певний проміжок часу. Він складається в такому розрізі:

- кількість вхідних, вихідних і внутрішніх документів (окремо);
- кількість оригіналів документів і кількість примірників копій, виготовлених засобами оперативного розмноження;
- кількість пропозицій, заяв і скарг громадян.

В установах I категорії ведеться також облік за видами документів, кореспондентами (частіше за групами кореспондентів, наприклад: партійні і радянські органи; вищестоящі галузеві органи; інші галузеві органи; підприємства галузі; інші підприємства; громадські організації тощо), за структурними підрозділами і т. д. Облік вхідних документів, як правило, здійснюється при їх надходженні в установу, а вихідних — при їх відправленні (в експедиції). Внутрішні документи обліковуються при їх реєстрації (накази, розпорядження, рішення, протоколи, акти і т. д.), а ті, що не реєструються, — за місцем їх підготовки або виконання. При цьому треба стежити, щоб документ не був взятий на облік двічі.

Дані, одержані в результаті обліку документів різних груп, аналізуються і використовуються при раціоналізації процесів управлінської праці і діловодства.

Організація потоків документованої інформації є однією з важливих умов удосконалення процесу управління. Вивчення структури і напрямів руху документів дає змогу сформулювати деякі загальні принципи раціоналізації документообігу в апараті управління. До них відносяться:

- обмеження числа пунктів обробки й кількості осіб, що беруть участь у розгляді і виконанні документів;
- скорочення часу знаходження документів у пунктах обробки;
- створення умов, за яких розгляд документів починає виконуватись;
- створення умов для одноразового перебування документа у даному пункті обробки;
- передача в усіх можливих випадках інформації про документи замість самих документів;
- однакові форми порядку проходження й опрацювання основних категорій документів.

Впровадження цих принципів у практику діловодства повинне сприяти найбільш чіткій організації документообігу в установах, забезпеченню оперативності надходження інформації до безпосередніх виконавців, зниженню затрат праці і часу на її опрацювання, спрямуванню документів у ті ланки управління, де вони можуть використовуватися з максимальною ефективністю.

А. ІРИН

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМ ПРОТИПОЖЕЖНОГО ЗАХИСТУ В ДЕРЖАВНИХ АРХІВАХ

У комплексі робіт по забезпеченню зберігання документальних матеріалів велике значення має організація протипожежного захисту. З цією метою в державних архівах встановлюються системи протипожежної автоматики, що виявляють вогнище ще на початковій стадії й автоматично ліквідують пожежу.

Різні основи документальних матеріалів — папір, магнітна та кіноплівка тощо вимагають застосування певних вогнегасячих матеріалів. Так, при гасінні паперу виключається застосування води, високократної піни, сполуки «3,5», фреону тощо, а застосовується вуглекислий газ CO_2 . Ця ж сполука вживається при гасінні пожеж у сховищах, де зберігаються кіноплівки, фотонегативи на триацетатній основі, магнітна плівка на діацетатній, триацетатній або лавсановій основах.

В останні роки державні архіви забезпечуються системами протипожежної автоматики, що складаються із звукової та оптичної сигналізації про виникнення пожежі та устаткування для хімічного вогнегасіння. З цих систем найбільш повно відповідають вимогам захисту архівосховищ сигналізаційні комплексна протипожежна установка «СКПУ-1» та димова протипожежна установка «СДПУ-1».

Установка «СКПУ-1» автоматично передає інформацію про місце виникнення вогнища на центральний пункт протипожежного зв'язку «ЦППС» і паралельно повідомляє міську протипожежну службу по телефонній мережі автоматичним набором номера 01 і магнітофонним записом. Крім того, в цю установку входить ще й система охоронної сигналізації для охорони приміщень та сейфів. «СКПУ-1» може сигналізувати про пожежу в 50 приміщеннях площею 50 тис. кв. м, і п'ять об'єктів можна заблокувати охоронною сигналізацією.

Установка «СДПУ-1» сигналізує про підвищення температури при пожежі або про появу диму в 10 приміщеннях і може автоматично включати устаткування для вогнегасіння. В обох системах протипожежного захисту є автоматичні комбіновані («КИ-1») та світлові повідомлювачі («СИ-1»). Повідомлювачі «КИ-1» реагують на підвищення температури і появи диму у приміщенні, а «СИ-1» — на відкритий вогонь (тільки йому властивий оптичний спектр у закритому приміщенні). В повідомлювачах типу «КИ-1» застосовується радіоактивний препарат плутоній-239. Проте його експлуатація цілком безпечна як для людей, так і для документальних матеріалів.

Автоматичні установки хімічного вогнегасіння відрізняються способом введення у дію — тросовим, пневматичним, пневмотросовим і електричним. Для протипожежного захисту архівосховищ найзручніші установки хімічного вогнегасіння з електричним пуском. Пуск їх можливий як вручну, так і автоматично (при роботі в комплексі з установками «СКПУ-1» і «СДПУ-1»). Ліквідація пожежі здійснюється шляхом наповнення приміщення газом CO_2 . При наявності в охоронюваному приміщенні системи кондиціонування повітря необхідно передбачити автоматичне виключення кондиціонерів при виникненні пожежі. Газ CO_2 небезпечний для життя, тому під час роботи людей в архівосховищах автоматичний пуск газу необхідно переключати на ручний.

Згідно з «Тимчасовими вказівками по проектуванню будівель і приміщень архівів. СН 426—71» (М., 1972) при проектуванні систем протипожежного захисту держархівів слід враховувати, що приміщення площею до 400 кв. м не обов'язково обладнувати системою хімічного вогнегасіння, а обмежитися лише сигналізаційними установками «СДПУ-1» або «СКПУ-1» і встановленням місцевої двобалонної станції хімічного пожежогасіння типу 2БРЗИ. Біля станції 2БРЗИ слід ввішувати короткі і гранично ясні правила користування нею, щоб будь-який працівник міг вступити в боротьбу з вогнем до прибуття пожежників.

При проектуванні протипожежного обладнання для сховищ фонодокументів на магнітній плівці слід вибирати мінімально можливі довжину та діаметр металевих газотрубопроводів автоматичного устаткування хімічного вогнегасіння, а якщо для протипожежного захисту вибирається станція 2БРЗИ, то встановлювати її слід за межами сховища, оскільки великі маси металу негативно впливають на феромагнітний шар і записи спотворюються або руйнуються зовсім.

Системи протипожежного захисту можна встановлювати як в архівах, що будуються, так і в уже експлуатованих. Для прийому змонтованого устаткування призначається спеціальна комісія, до складу якої входять представники від замовника, монтажної організації і управління (відділу) протипожежного нагляду. Комісія повинна розглянути і прийняти рішення на підставі таких документів: 1) акту обстеження умов обладнання об'єкта протипожежною автоматикою; 2) проектно-кошторисної документації; 3) договору на виконання монтажних робіт; 4) акту про відступи від проекту; 5) акту про промивку трубопроводу; 6) актів на проведення гідравлічних і пневматичних випробувань; 7) акту прийому прихованих робіт; 8) актів попередніх випробувань.

Комісія зобов'язана прийняти устаткування через три дні після його пред'явлення до здачі; при виявленні недоробок монтажна організація повинна в десятиденний строк усунути їх. Необхідно встановити відповідність змонтованого устаткування його проекту і технічним умовам монтажу, випробування і здачу в експлуатацію. Потім треба виміряти опір ізоляції ліній сигналізаційної установки і опір усіх ліній проводів променів. Опір ліній променів в установках «СКПУ-1» і «СДПУ-1» не повинен перевищувати 1000 ом, опір ізоляції має бути не меншим 50 Мом. Обладнання і трубопроводи мають бути пофарбовані для захисту від корозії. Монтажна організація повинна також зарядити балони станційного обладнання вогнегасною сумішшю до відповідного тиску. Заряджати і перезаряджати балони необхідно високоякісною обезводненою вуглекислою, яку виготовляють спеціальні заводи. Вага заряджених балонів зазначається у відомості, вага вогнегасної суміші повинна відповідати проектній.

Прийомо-здавальна комісія визначає обсяг випробувань устаткування. При цьому слід мати на увазі, що проект передбачає запас вогнегасної суміші тільки на ліквідацію однієї пожежі у найбільшому за об'ємом приміщенні, а тому немає потреби вимагати випробувань у кожному охоронюваному об'єкті. При випробуваннях для вогнища беруть матеріал, найбільше схожий на охоронювані цінності (утильні справи, книжки, плівки), якого має вистачити на 3—5 хвилин імітованої пожежі. Автоматичне включення устаткування при правильному монтажі обладнання повинне відбутися через 30—60 секунд, якщо вогнище розташоване безпосередньо під датчиком.

Досвід експлуатації систем протипожежної автоматики у багатьох галузях народного господарства показав, що при правильному встановленні та обслуговуванні вони забезпечують надійний захист матеріальних і культурних цінностей.

І. П. КОКОДЗЕЙ

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

ОСОБОВИЙ ФОНД АКАДЕМІКА АН УРСР О. І. БРОДСЬКОГО (Центральний науковий архів АН УРСР)

Центральний науковий архів АН УРСР у 1972 р. розпочав опрацювання особових фондів учених. Поряд з іншими нині уже повністю впорядковано один з найбільших і багатих фондів архіву — фонд українського радянського фізика-хіміка академіка АН УРСР, члена-кореспондента АН СРСР, заслуженого діяча науки УРСР, Героя Соціалістичної Праці, лауреата Державної премії Олександра Ілліча Бродського.

О. І. Бродський народився 19 червня 1895 р. в Катеринославі в сім'ї інженера. Закінчивши в 1913 р. реальне училище, навчався в гірничому інституті, а потім у Московському університеті. З 1921 р. О. І. Бродський працював асистентом, доцентом, завідувачим кафедрою дніпропетровських інститутів — гірничого, медичного, народної освіти, хіміко-технологічного.

У 1927 р. академік Л. В. Писаржевський заснував у Дніпропетровську Інститут фізичної хімії АН УРСР, в якому О. І. Бродський керував відділом, а після смерті Л. В. Писаржевського з 1939 по 1969 р. очолював цей інститут.

Під керівництвом ученого в 1934 р. була створена перша в Радянському Союзі лабораторія стабільних ізотопів, у якій він у 1934 р. одержав важку воду, концентрації важкого кисню (1937 р.), важкого азоту (1949 р.). У 30—40-х роках лабораторія, керована О. І. Бродським, була головним в СРСР центром, де вивчалися стабільні ізотопи та їх застосування в хімії. Одержані там результати дали можливість почати ряд досліджень у галузі ядерної фізики. О. І. Бродський — автор багатьох наукових праць, серед яких шість монографій і підручників.

За видатні досягнення в науці вченому були неодноразово присуджені премії: 1927 р. — премія АН СРСР імені М. Г. Кучерова за дослідження в галузі термодинаміки і електрохімії розчинів; 1946 р. — Державна премія СРСР за праці в галузі поділу і застосування ізотопів; 1965 р. — премія АН УРСР імені Л. В. Писаржевського за наукові розробки в галузі механізму хімічних реакцій.

Понад 25 років О. І. Бродський поєднував наукову діяльність з педагогічною — викладав курс фізичної хімії в кількох вузах країни. Зокрема, його підручник для вузів «Фізична хімія» витримав 13 видань кількома мовами (1927—1954 рр.).

Вчений широкого наукового кругозору, глибоко ерудований не лише в фізичній хімії, але й у суміжних з нею галузях, О. І. Бродський створив і очолив велику наукову школу, виховавши чимало докторів і кандидатів хімічних наук.

Діяльність О. І. Бродського як ученого неможливо відділити від його науково-організаторської роботи. Багато років очолював О. І. Бродський на Україні Наукову раду з теорії хімічної будови, кінетики та реакційної здатності, координував дослідження з цієї проблеми, був одним із засновників Всесоюзного хімічного товариства імені Д. І. Менделєєва (ВХТ), членом його Центрального правління, головою українського відділення ВХТ, членом редакційних колегій кількох наукових журналів. О. І. Бродський також широко популяризував наукові знання, виступаючи з доповідями, лекціями перед промадськістю.

За видатні досягнення в галузі науки і суспільно-педагогічної діяльності О. І. Бродський нагороджений двома орденами Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю Золота Зірка. Помер О. І. Бродський 21 серпня 1969 р.

Більшість документальних матеріалів вченого до ЦНА АН УРСР передала в травні 1971 р. його дружина, а частину — його учні і співробітники.

1708 справ (за 1895—1969 рр.) особового фонду О. І. Бродського описані в семи описах. Це було викликано різноманітністю документів, що всебічно висвітлюють життя і діяльність ученого, а також можливістю дальшого поповнення фонду новими матеріалами, хоча під час опрацювання і була проведена значна робота по концентрації матеріалів ученого. У випадку можливих поповнень фонду його розподіл на сім описів дасть змогу зберегти в цілому структуру систематизації, порушуючи її лише в межах одного опису.

Документальні матеріали опису № 1 складаються з рукописів наукових праць ученого і матеріалів до них. Серед них — рукописи перших наукових студентських праць; чимало рукописів наукових доповідей, зроблених О. І. Бродським на сесіях АН СРСР і АН УРСР, симпозіумах, конференціях і нарадах, лекцій, які читав О. І. Бродський у Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті та Московському

інституті стали. Сюди увійшли також відгуки і рецензії, що їх давав О. І. Бродський на праці відомих учених Союзу РСР.

Особливу цінність становлять рукописи неопублікованих праць, зокрема монографії «Будова атома» (1924 р.), доповідей, лекцій про важку воду, будову атома, атомну енергію, з якими академік О. І. Бродський виступав перед численною аудиторією, а також його записні книжки, якими і зараз цікавляться фізико-хіміки.

Матеріали опису № 2 складаються з біографічних документів О. І. Бродського. Серед них — документи про освіту, нагороди, дипломи про присвоєння вчених ступенів і звань, орденські книжки, посвідчення про обрання вченого почесним членом Всесоюзного хімічного товариства імені Д. І. Менделєєва і Польського хімічного товариства, а також ювілейно-поздоровча кореспонденція — привітання академіків М. В. Келдиша, О. В. Палладіна, Б. Є. Патона, Г. О. Разуваєва, М. М. Семенова. Чимало документів висвітлюють поїздки вченого до Англії, Італії, Болгарії, НДР, Польщі та інших зарубіжних країн.

Документи опису № 3 розповідають про службову, суспільну і педагогічну діяльність вченого в установах АН СРСР, АН УРСР, Міністерстві хімічної промисловості УРСР, у редколегіях наукових журналів і збірників, у Комітеті сприяння обороні АН УРСР (1942—1943 рр.) тощо.

Значне місце у фонді займає листування О. І. Бродського, що ввійшло до опису № 4. Збереглися не тільки листи до нього, але й копії його власних листів. Листування здебільшого ділового характеру. Тут чимало цікавих думок вченого про нові засоби організації науки та науково-інформаційної служби, підготовки наукових кадрів, про участь у нарадах, конференціях, симпозіумах, про видання і переклади монографій і підручників вченого тощо. Серед кореспондентів О. І. Бродського такі відомі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Д. М. Курсанов, Б. П. Нікольський, С. І. Вольфович, Л. Полінг, Х. Юрі, М. Н. Гайсинський, Коулсон, Ч. В. Раман і багато інших.

У зв'язку з великою кількістю дарчих написів на книгах, дарованих О. І. Бродському, вони ввійшли до окремого, п'ятого опису. Серед них — від академіків І. О. Каблюкова, О. П. Виноградова, Б. О. Арбузова, зарубіжних учених — М. Н. Гайсинського, Р. Брідичи, В. Томасі та інших.

До опису № 6 увійшли лише ілюстративні матеріали, серед яких фотографії О. І. Бродського в дитинстві, з матір'ю, батьком і братом, у гімназичні і студентські роки, фотопортрети різних років життя, фотографії вченого з поетом М. П. Бажаном, співаком Б. Р. Гмирею та багато інших. Серед фотодокументів, зібраних О. І. Бродським, особливий інтерес становлять знімки лабораторії О. І. Бродського в 30-ті роки, де він уперше в Радянському Союзі добув важку воду.

Порівняно незначна кількість документів ввійшла до опису № 7. Це — матеріали, зібрані самим О. І. Бродським. Серед них — автографи Д. І. Менделєєва, Л. В. Писаржевського, Д. П. Коновалова, Ф. Жоліо-Кюрі, ранні наукові праці А. Ейнштейна, некрологи на смерть Ф. Жоліо-Кюрі в радянській і французькій пресі, матеріали, що свідчать про літературні, музичні і спортивні захоплення фондоутворювача.

Документи фонду досить всебічно відображають широку і багатогранну діяльність академіка О. І. Бродського. Особовий фонд вченого чекає на своїх дослідників.

Е. Д. АГІНСЬКА, О. О. МИХАЙЛОВА

ДОКУМЕНТИ РОВЕНСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ З ІСТОРІЇ КОМСОМОЛУ РОВЕНЩИНИ (1919—1939 рр.)

Останнім часом історія комсомолу привертає увагу багатьох науковців і комсомольського активу. Вивчають її за опублікованими спогадами колишніх членів комсомолу, монографіями та збірниками документів з цієї теми, періодичною комсомольською пресою. Цінним першоджерелом до історії комсомолу Ровенщини є документи облдержархіву. У фондах радянських установ періоду громадянської війни та іноземної інтервенції документів комсомольської тематики майже не збереглося. Незначна кількість їх залишилася в фондах Ровенського повітового революційного комітету (ф. Р-466), Острозького повітового військового комісаріату (ф. Р-193) та ін.

Перша комсомольська організація на Ровенщині була утворена на початку червня 1919 р. в м. Ровно. Згодом комсомольські організації були створені в Дубно, Острозі, Здолбунові, Сарнах. У липні 1919 р. Ровенська комсомольська організація вже налічувала 100 членів, Острозька — 15, Корецька і Березнівська по 30 членів. Діяльністю комсомольських організацій Ровенщини керував Волинський губком комсомолу, що знаходився в м. Житомирі.

Після окуповування Ровенщини польськими інтервентами в серпні 1919 р. комсомольці під керівництвом Волинського губкому КП(б)У брали активну участь у боротьбі з загарбниками. У червні 1920 р. територію Ровенської області визволили війська Червоної Армії, після чого відновили свою діяльність повітові комітети комсомолу в Острозі й Ровно та первинні комсомольські організації. Про це свідчать, зокрема, доповідні записки Хорівського та Плужанського воєвійськкоматів, Здолбунівського райвійськкомату до Острозького повітвійськкомату про організацію комсомольських осередків. Документи датовані кінцем серпня 1920 р. (ф. 193, оп. 2, спр. 49, арк. 4, 8, 11).

Зберігся лист Острозького повітвійськкомату від 15 вересня 1920 р. до повітового комітету комсомолу з проханням надіслати свого представника на нараду по обговоренню питання про організацію тижня допризовника. На оригіналі листа є відмітка, що на нараді будуть присутні два представники (ф. Р-193, оп. 2, спр. 79, арк. 487а, 487е). В листі Острозького повітового комітету комсомолу від 14 вересня 1920 р. до Острозького військового комісаріату теж пропонувалося надіслати представника від установи на безпартійну конференцію (ф. Р-193, оп. 2, спр. 79, арк. 471). У двох листах Острозький комітет комсомолу звертався в повітовий військкомат з проханням надіслати на комсомольський мітинг духовий оркестр та літературу і газети для клубу (ф. Р-193, оп. 2, спр. 79, арк. 22, 306).

У фонді Ровенського повітового ревкому (ф. Р-466) збереглися листи Ровенського повітового комітету комсомолу за липень—серпень 1919 р. з проханням відпустити газети і літературу для комітету (ф. Р-466, оп. 1, спр. 31, арк. 62, 209). У списку установ, що одержали літературу й газети 12 липня 1919 р., значиться Ровенський повітовий комітет комсомолу (ф. Р-466, оп. 1, спр. 31, арк. 123).

Ця невелика кількість документів з історії комсомолу Ровенщини за 1919—1920 рр. безперечно становить інтерес. Їх наявність означає, що в двох повітових містах активно діяли комітети комсомолу, йшла організація осередків на селі, проводилися мітинги, конференції, функціонували клуби.

За Ризьким мирним договором 1921 р. Ровенщина в складі інших західноукраїнських земель відійшла до буржуазної Польщі. Комсомольські та партійні організації переходили на нелегальне становище. 23 жовтня 1921 р. на крайовій конференції підпільних комуністичних гуртків, скликаній у м. Станіславі, було проголошено створення Комуністичної Спілки Молоді Східної Галичини (КСМСГ), яка в 1923 р. була перейменована на Комуністичну Спілку Молоді Західної України (КСМЗУ) і поширила свою діяльність також на Волинь, Холмщину і Полісся.

Організаційне об'єднання західноукраїнського комсомолу відбувалось в складних умовах підпілля, непримиренної боротьби з класовим ворогом. КСМЗУ була складовою частиною комсомолу Польщі й підтримувала тісний зв'язок з КПЗУ, була її надійним помічником і бойовим резервом. Під керівництвом КПЗУ комсомол Західної України йшов в авангарді революційного руху, брав активну участь у всіх революційних подіях на західних землях, був учасником організації і проведення масово-політичних кампаній і страйків, мітингів і демонстрацій.

Чимало матеріалів з історії комсомолу Ровенщини цього періоду містять фонди Ровенського окружного суду (ф. 32) та його прокуратури (ф. 33), Ровенського повітового старства, Ровенського та Дубнівського повітових управлінь державної поліції, постерунків державної поліції Здолбунівського та Ровенського повітів (фонди 30, 86, 87, 147, 148, 291, 120, 123, 152, 124, 302).

За походженням документи суду й прокуратури можна поділити на документи членів комсомолу та документи слідства. До першої групи належать: листівки, комуністичні пісні і вірші, листи до рідних, записки й шифри. Цінність їх полягає передусім у тому, що вони є єдиними документами з історії комсомолу, авторами яких були комсомольські організації або їх члени. До другої групи відносяться ордери на арешт та обшук, протоколи обшуку, дізнань і обвинувачення, фотографії, вирокі суду. За документами, що виникли в ході слідства, можна вивчати як діяльність комсомолу, так і ставлення буржуазного уряду до цієї організації. З них постає картина діяльності комсомолу: ведення роз'яснювальної роботи серед трудящих, залучення до лав комсомолу нових членів, написання й розповсюдження листівок; стають ясними завдання, що стояли перед комсомольською організацією в різні періоди.

Документи свідчать, що комсомол Західної України виступав вірним помічником КПЗУ в боротьбі за соціальне і національне визволення українського народу. Так, з доповідні Дубнівської поліції до прокурора окружного суду видно, що 5 квітня 1935 р. в с. Довгошій Дубнівського повіту члени КПЗУ та КСМЗУ організували мітинг місцевої молоді, на якому були висунуті вимоги до польських властей: підвищення заробітної плати, 8-годинний робочий день, викладання в школах українською мовою, звільнення політичних в'язнів (ф. 32, оп. 28, спр. 89, арк. 10). У лютому 1935 р. за ініціативою комсомольців селяни с. Борбина Дубнівського повіту виступили проти пацифікації (ф. 33, оп. 1, спр. 2872, арк. 2). У квітні 1935 р. Княгининський райком КПЗУ організував масовий страйк у с. Қозирщина, активну участь у підготовці якого взяли місцеві комсомольці. Одним з найзначніших політичних виступів на Ровенщині була майівка в Курозванах, що відбулась 1 травня 1937 р. під керівництвом Гошанського райкому КПЗУ та КСМЗУ (ф. 32, оп. 28, спр. 602, арк. 32).

Постійний зв'язок комсомолу з партією насторожував польських загарбників. В обвинуваченні, висунутому комсомольцям м. Гоша сесією Ровенського окружного суду у вересні 1938 р., говориться, що діяльність КСМЗУ становить загрозу для безпеки Речі Посполитої, оскільки вона тісно пов'язана з КПЗУ і її головною метою є виховання молоді в комуністичному дусі, підготовка кадрів для КПЗУ (ф. 32, оп. 28, спр. 659, арк. 28).

Великою симпатією серед трудящих Західної України користувався СРСР. Тому КСМЗУ приділяла велику увагу поширенню ленінських ідей на Україні та боротьбі за возз'єднання з Країною Рад. У березні 1934 р. в м. Гоші були вивішені листівки, що закликали трудящих «...зробити так, як в Росії...» (ф. 32, оп. 28, спр. 689, арк. 4).

Прагнення молоді до нового життя, до свідомого майбутнього відображають комуністичні вірші та пісні, вміщені в судових справах. Вірші, знайдені при обшуку, одного з комсомольців, закликають робітників усіх країн до єдності, розповідають про нелюдське ставлення експлуататорських класів до трудящих мас. В одному з них говориться, що пролетаріат усього світу не допустить нападу агресорів на СРСР (ф. 32, оп. 28, спр. 605, арк. 50, 51). Автори більшості цих віршів не відомі.

Велику увагу комсомольці надавали вивченню творів класиків марксизму-ленінізму. Протоколи обшуку зафіксували відомості, яку саме літературу вивчали комсомольці. Так, у 1925 р. під час обшуку у членів Березнівської комсомольської організації було знайдено «Капітал» К. Маркса, «Маніфест Комуністичної партії», підручник політичної економії (ф. 33, оп. 1, спр. 462, арк. 44).

Через Міжнародну організацію допомоги революціонерам (МОДР) комсомольці надавали допомогу Червоній Іспанії. Тільки в 1937 р. комсомольці Гоцанської гміни зібрали у фонд Іспанії 800 злотих (ф. 32, оп. 28, спр. 659, арк. 28).

Багато справ містять фотографії заарештованих комсомольців. Зіставлення фотодокументів з іншими видами джерел, аналіз супутньої документації (під кожною фотографією вказано прізвище та ім'я комсомольця, його підпільну кличку, до якої організації він належав) дають додаткове джерело до вивчення історії комсомолу (ф. 32, оп. 28, спр. 659, арк. 14—17; ф. 32, оп. 28, спр. 612, арк. 143—154).

У фонді Ровенського повітового староства знаходимо листування з Волинським воеводським управлінням про організації нагляду за особами, запідозреними в комуністичній діяльності, про факти розповсюдження листівок комуністичного змісту; розпорядження і циркуляри Волинського воеводського управління про боротьбу з комуністичним впливом, про конфіскацію листівок, заборону демонстрацій та ін.

Серед документів Ровенського та Дубнівського повітових управлінь поліції — доповідні таємних агентів про конкретні факти діяльності членів комсомолу, листування про встановлення нагляду за діяльністю КСМЗУ та її окремих членів (ф. 87, оп. 1, спр. 48). Є також відомості про видання відозв ЦК КСМЗУ до робітничої та селянської молоді (ф. 86, оп. 3, спр. 839, арк. 1), про підготовку до демонстрацій та накази поліції не допустити революційних виступів (ф. 86, оп. 3, спр. 721, арк. 1). Значну увагу привертає невелика група документів фонду Ровенського повітового управління держполіції: листівка ЦК КСМЗУ з приводу вшанування пам'яті В. І. Леніна, Карла Лібкнехта і Рози Люксембург; журнал ЦК КСМЗУ «Комсомолец ЗУ», 1934; тези, видані ЦК комсомолу Польщі (ф. 86, оп. 3, спр. 1683).

Фонди постерунків державної поліції Здолбунівського повіту в селах Межиричі, Мізоч, Бадівка та Ровенського повіту в селах Городок, Гоща, Крилів та на Корецьких хуторах містять накази, циркуляри та інструкції воеводського та повітових управлінь державної поліції з питань нагляду за діяльністю комсомольських організацій та окремих її членів. Є також повідомлення про підготовку до відзначення Дня молоді (ф. 291, оп. 1, спр. 12, арк. 1; ф. 152, оп. 1, спр. 46, арк. 8, 11; ф. 124, оп. 1, спр. 19, арк. 26; ф. 123, оп. 1, спр. 45, арк. 27; ф. 120, оп. 1, спр. 2, арк. 4; ф. 302, оп. 1, спр. 9, арк. 30) та антивоєнного дня 9 червня 1932 р. (спр. 123, арк. 23).

У фондах містяться інформації про видання ЦК комсомолу відозв до комсомольців, робітничої та селянської молоді про агітаційну роботу серед призовників, створення гуртків робітничої молоді на підприємствах (ф. 147, оп. 1, спр. 20, арк. 7; ф. 148, оп. 1, спр. 63, арк. 19, 21; ф. 152, оп. 1, спр. 46, арк. 5) тощо.

Мова документів — польська, текст надруковано на машинці і тому користуватись ними досить легко. При вивченні документів польського періоду слід пам'ятати, що вони відкладалися в діяльності буржуазного апарату насильства, а тому вимагають суворо критичного ставлення до себе.

Серед фондів радянського періоду документи з історії комсомолу знаходяться також в особовому фонді Героя Радянського Союзу, колишнього члена КСМЗУ та КПЗУ Т. Ф. Новака (ф. Р-662). Це листи колишніх членів КПЗУ та КСМЗУ, що містять спогади про діяльність організацій під час польського панування (оп. 1, спр. 29, арк. 10; спр. 31, 34, арк. 13в.), фотографії членів КПЗУ та КСМЗУ, зроблені після визволення Червоною Армією Західної України (оп. 1, спр. 93), рукопис спогадів «Червона Волинь», що були видачі в 1969 р. під назвою «Червоні сіячі» (оп. 1, спр. 26). У спогадах розповідається про прийняття Т. Ф. Новака до лав КСМЗУ (оп. 1, спр. 26, арк. 116), про збір коштів для безробітних під час кризи 1929 р. (оп. 1, спр. 26, арк. 175—178), про святкування Першого травня (оп. 1, спр. 26, арк. 183—186), про створення комсомольської організації в м. Гоща (арк. 221—223).

У 1938 р. виконком Комінтерну прийняв рішення про тимчасовий розпуск компартії Польщі, КПЗБ та КПЗУ. Одночасно був розпущений і комсомол. Та, незважаючи на розпуск, комуністи й комсомольці продовжували очолювати революційний рух трудящих, в нових умовах намагалися зберегти свою відданість комунізму, про що свідчать численні судові справи, заведені на комсомольців після 1938 р.

Назрів, очевидно, вже час ґрунтовно вивчити всі ці документи і на їх основі написати документальну історію комсомолу Ровенщини (1919—1939 рр.), потреба в якій відчувається все більше, адже сучасна молодь повинна виховуватись на кращих традиціях КСМЗУ, добре знати історію своєї місцевої організації.

Л. І. КУБАСЬ

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. В. ПАНАШЕНКО. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.

(На матеріалах Лівобережної України)
«Наукова думка», К., 1974, 111 с.

Однією з вирішальних умов успішного розвитку історичної науки є розробка і вміле використання даних допоміжних історичних дисциплін, серед яких важливе місце займає палеографія. Палеографічний аналіз документів різних епох і народів дає змогу не тільки правильно прочитати тексти, а й визначити час і місце їх написання, встановити їх автентичність.

У дослідженні російської палеографії і її окремих аспектів (вивчення типів письма, зовнішнього оформлення текстів — орнаментів і мініатюр, матеріалу і знарядь письма, філіграней тощо) радянські вчені досягли значних успіхів, особливо протягом двох останніх десятиріч (праці Л. В. Черепніна, А. В. Арциховського, М. М. Тихомирова, А. В. Муравйова, А. П. Жуковської, С. А. Клепікова та інших).

Значно скромніші поки що успіхи істориків у розробці питань української палеографії. Тому слід вітати появу книги В. В. Панашенко, у якій на ділових матеріалах Лівобережної України досліджується еволюція графіки українського скоропису другої половини XVII ст.

Цілком обґрунтованим є вибір автором предмета дослідження. Адже саме скоропису другої половини XVII ст. властива особлива складність і специфіка графіки. Дослідниця проаналізувала понад 1000 документів XVII ст., написаних українським скорописом, що зберігаються в архівах і рукописних відділах бібліотек України, Москви, Ленінграда, використання яких без палеографічних навичок майже неможливе. Тому здійснений автором досить тонкий і детальний аналіз графіки ділового письма Генеральної військової канцелярії, міських ратуш, судових, полкових, сотенних канцелярій, монастирів та деяких інших установ Лівобережної України має не лише теоретичне, але й практичне значення, сприяє підвищенню професійної майстерності науковців при дослідженні соціально-економічної і політичної історії України зазначеного періоду.

У своїй праці В. В. Панашенко дає досить докладний історіографічний огляд до-революційної і радянської літератури з різних питань палеографії, висвітлює діяльність установ і організацій, які займалися вивченням і виданням рукописних пам'яток писемності, знайомить читача з сучасним станом розробки української палеографії, вказує на невирішені ще проблеми.

Керуючись марксистсько-ленінською методологією, автор розглядає розвиток письма на Лівобережній Україні в нерозривному зв'язку з соціально-економічними процесами. Велика увага в монографії приділяється поширенню освіти на Україні у другій половині XVII ст. і діяльності установ, які сприяли розвиткові письма. Автор не обмежила сюжет своєї праці рамками вузько прикладної дисципліни, що вивчає лише зовнішні ознаки рукописів. Вона подає цікаві відомості про організацію українського діловодства у другій половині XVII ст., досить докладно розглядає складну ієрархію канцелярських чинів козацької адміністрації, основні їх штатні одиниці, розповідає про діяльність Генеральної військової канцелярії, Генерального військового суду, міських ратуш, полкових і сотенних канцелярій тощо.

На численних зразках різних видів ділового письма згаданих установ В. В. Панашенко детально досліджує еволюцію скоропису в цілому і накреслення кожної літери зокрема, систему винос літер над рядок, типові скорочення слів тощо. У результаті копіткого аналізу давніх рукописних пам'яток писемності автор склав спеціальні таблиці, в яких зафіксовано різні варіанти накреслень рядкових і виносних літер. Ці таблиці дають наочне уявлення про особливості українського скоропису вказаного періоду. Вони стануть у пригоді багатьом дослідникам, працівникам архівів, історичних музеїв, бібліотек, вчителям і студентам для практичного використання. Практичне значення матимуть також додані до книги фототипічні зразки українського письма та їх транскрибування В. В. Панашенко, список властивих для того часу скорочень слів.

В. В. Панашенко робить правильний висновок про тісний зв'язок українського скоропису з російським і білоруським письмом, про їх взаємозбагачення. Але, на жаль, автор майже не подає конкретного матеріалу, який би ілюстрував і підтверджував правильність цієї думки.

Враховуючи відсутність систематизованих праць з української палеографії, авторів доцільно було, на наш погляд, запропонувати конкретну схему основних етапів розвитку українського письма, визначивши цим самим шляхи наукової періодизації української палеографії.

Названі зауваження рецензент розглядає лише як побажання у дальшій розробці проблем з української палеографії. Бажано, щоб автор продовжила цю важливу роботу. Необхідно зробити детальний аналіз українського скоропису на матеріалах не лише Лівобережної, але й Правобережної України, розширити хронологічні рамки дослідження, охопивши період XV—XVIII ст., визначити особливості письма Придніпров'я у порівнянні з письмом на західноукраїнських землях — у Галичині, Буковині, Закарпатті.

В останні роки у зв'язку з введенням

палеографії та інших допоміжних історичних дисциплін до навчальних курсів на історичних факультетах університетів і педагогічних інститутів УРСР особливо гостро відчувається необхідність створення синтетичної монографії і учбових посібників з систематизованим викладом основ української палеографії. Рецензовану роботу з повним правом можна вважати важливим кроком на шляху до створення таких посібників.

Г. В. СТРЕЛЬСЬКИЙ

Е. И. КАМЕНЦЕВА, Н. В. УСТЮГОВ. Русская сфрагистика и геральдика.

М., «Высшая школа», 1974, 264 стор., іл.

За останні два десятиріччя спостерігається певне пожвавлення в дослідженнях допоміжних історичних дисциплін, що було сповільнилося у зв'язку з Великою Вітчизняною війною. Крім окремих статей та повідомлень в різних періодичних виданнях та збірниках з'явився ряд монографій, присвячених або окремим допоміжним дисциплінам, або їх сукупності. Було б зайвим говорити про велику потребу розробки різних питань з ділянки результативних допоміжних історичних дисциплін. Про це неодноразово говорилося на конференціях з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, які періодично проводить Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, видаючи збірники доповідей і повідомлень, присвячені цій тематиці.

Та незважаючи на всі заходи, ще відчувається брак спеціальної літератури з цієї тематики. Нинішнього року видавництво «Высшая школа» (Москва) випустило в світ друге доповнене видання посібника з сфрагистики і геральдики, підготовлене відомими радянськими спеціалістами в галузі допоміжних історичних дисциплін О. І. Каменцевою та М. В. Устюговим.

Згідно з грифом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР це видання «допущене як навчальний посібник для студентів вузів за спеціальністю «історія» та «історико-архівознавство». Варто відзначити, що книжка стане у пригоді не лише студентам, а й кожному історикові, широкому колу читачів, які намагаються глибше зрозуміти суть і місце допоміжних дисциплін в радянській історичній науці.

У вступі автори дають коротку енциклопедичну характеристику кожної дисципліни, з якої читач дізнається про предмет їх дослідження. Хоч метою посібника є показати історію і розвиток головним чином сфрагистики та геральдики, насправді автори не обмежуються цими двома дисциплінами. Тут знаходимо пояснення, що таке дипломатика, генеалогія, нумізMATика, емблематика, палеографія, епіграфіка. Отже, посібник можна без перебільшення назвати короткою енциклопедією з допоміжних

історичних дисциплін. Книга містить ряд прикладів джерелознавчого аналізу, який ґрунтується на використанні даних сфрагистики (стор. 9—16), приклади використання гербів для зображення водяних знаків (стор. 17) і, зокрема, вдалі приклади визначення автентичності сумнівних документів за допомогою сфрагистики (стор. 10—11). Принагідно звернено увагу й на взаємозв'язок допоміжних історичних дисциплін.

В останні роки серед українських істориків, зокрема на конференціях, організованих Головархівом УРСР, триває жвава дискусія про загальну назву дисциплін: називати їх спеціальними чи допоміжними. У рецензованій книжці цьому питанню також приділена певна увага. Автори зазначають, що «велике самостійне значення допоміжних історичних дисциплін, виділення деяких з них у самостійні науки наводять на думку, що їх назва не відповідає призначенню. Так, з'явився термін «спеціальні історичні дисципліни» — назва, покликана відобразити нове місце допоміжних історичних дисциплін у системі історичних знань. Однак така заміна ледве чи доцільна. Традиційна назва добре визначає їх суть — вони допомагають дослідникам, дають допоміжний матеріал для критики джерел. Якщо ж якась дисципліна переростає межі допоміжних, то шлях для її самостійного розвитку відкритий, бо в цьому випадку назва може вживатися умовно, оскільки вона є загальноприйнятною і усталеною» (стор. 8). Ми спеціально навели цілий абзац із рецензованої книги, оскільки дискусія українських істориків так і не привела до спільної згоди: допоміжні чи спеціальні дисципліни?

Посібник складається з семи окремих розділів, послідовно наповнених матеріалом, що дає уяву про сфрагистику і геральдику в їх історичному розвитку, показує значення печаток і гербів для дослідження історичних проблем. У всіх розділах, від історії сфрагистики і геральдики до печаток і гербів СРСР, виклад матеріалу подається в тісному взаємозв'язку із історією розвитку Росії.

У розділі «Історія російської сфрагістики і геральдики» подана широка історіографія, починаючи від В. М. Татіщева, який включив питання історії державного герба в свою «Историю Российскую». Не залишилися поза увагою авторів і праці, присвячені вивченню українських печаток і гербів, їм відведено належне місце (стор. 28, 34—35).

У другому розділі «Походження печаток і гербів. Зовнішній вигляд печаток. Теоретична геральдика» чимало місця присвячено теоретичним питанням (стор. 36—60). Не менш цікавим є третій розділ — «Печатки Давньоруської держави», де на основі праць таких відомих учених, як М. П. Лихачов та В. Л. Янін, описані найдавніші печатки. Оскільки вітчизняна сфрагістика має багатий фактичний матеріал, зокрема значну кількість печаток періоду феодальної роздробленості, цей період виділений в окремий розділ, де в свою чергу окремо подані княжі печатки XII—XIV ст., державні печатки Новгородської і Псковської феодальних республік, печатки службових осіб та печатки-пломби.

Чимале місце в книзі відведено розділу «Печатки періоду Російської централізованої держави», що здається нам виправданим. Адже створення Російської централізованої держави, як зазначають у вступі

автори, потягнуло за собою зміцнення органів влади — центральних і місцевих установ, число яких значно зросло. У зв'язку з цим збільшилася і кількість печаток, які добре збереглися на документах. У розділі окремо розглядається державна печатка, міські і обласні печатки та герби (перелічуються навіть окремі більші міста: Псков, Ярославль, Смоленськ, Астрахань, Казань, сибірські міста, Нижній Новгород, Володимир, Вятка, Пермська земля), печатки центральних державних установ, службових осіб і дворянські герби. Окремим розділом у книзі подаються печатки і герби Російської імперії. І, нарешті, найбільшим розділом є «Печатки і герби в СРСР» (стор. 204—256), який починається матеріалом про створення державної печатки і герба Радянської республіки. Далі подано матеріал про всі союзні і автономні республіки. Наведено навіть порядок користування гербовими печатками. Закінчується книга великою бібліографією, яка допоможе тим, хто цікавиться сфрагістикою і геральдикой, ширше вивчити це питання.

Посібник багато ілюстрований, вміщено численні печатки і герби від найдавніших часів до наших днів, а невеликий формат робить його зручним для користування.

О. Я. МАЦЮК

ДЖЕРЕЛА ПРО СЛОВАЦЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПОВСТАННЯ В АРХІВАХ ЧЕСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Важливою подією в історії Чехословаччини є дата 29 серпня 1944 р., яка поклала початок новому важливому етапу визвольної боротьби чехословацького народу за честь, незалежність своєї країни і соціальний прогрес.

У цей день під керівництвом Комуністичної партії Чехословаччини почалося збройне повстання, яке з перших днів набрало всенародного національно-визвольного характеру. Поштовхом до повстання стали антинародні дії маріонеткового уряду створеної гітлерівцями «Словацької держави». Налякане загрозою дальшого розвитку антифашистського руху в країні, воно звернулося до Гітлера за терміновою допомогою. Коли 29 серпня фашистське командування ввело свої війська в Словаччину, народ виступив на збройну боротьбу з гітлерівцями.

З початком повстання К. Готвальд звернувся до Радянського уряду з проханням надати допомогу словацьким патріотам. Виконуючи свій міжнародний обов'язок, Радянський уряд і Верховне Головнокомандування вирішили надати словацьким патріотам негайну допомогу зброєю, боеприпасами, спорядженням, медикаментами та ін. Була посилена допомога словацькому партизанському рухові з боку Українського штабу партизанського руху (УШПР).

Воюючи пліч-о-пліч з словацькими побратимами, радянські люди передавали їм свій досвід збройної боротьби з окупантами, очолювали чехословацькі партизанські формування.

Спираючись на радянську допомогу, чехословацькі патріоти визволили від окупантів значну словацьку територію, на якій було здійснено ряд важливих соціально-політичних заходів, що знаменували собою початок народно-демократичної революції в країні. Керівництво партизанськими загонами здійснював Головний штаб партизанського руху в Словаччині на чолі з Я. Швермою і А. Н. Асмоловим. Вирішальне значення для розвитку Словацького народного повстання мав наступ Радянської Армії на Дукельському перевалі та допомога Радянського командування у перекиданні на територію Словаччини у вересні 1944 р. сформованих в СРСР чехословацьких 2-ї парашутно-десантної бригади й винищувального авіаційного полку.

На придушення повстання гітлерівці кинули великі сили. Проте це їм не вдалося. За рішенням КПЧ повстанці відійшли в гори, звідки продовжували вести героїчну боротьбу з гітлерівцями аж до визволення Словаччини Червоною Армією.

Героїчна боротьба словацьких партизанів, у лавах яких було до 30 процентів представників інших народів (більшість з них — радянські люди), на довгий час скувала в Словаччині значні німецько-фашистські сили. Це сприяло успіхові радянських військ на Закарпатській Україні і в Угорщині, завдало значних втрат загарбникам і зірвало плани німецько-фашистського командування щодо використання людських ресурсів Словаччини для боротьби з Радянською Армією.

Велика кількість документів, що відклалися під час Словацького повстання і містять цінні відомості про хід воєнних операцій, зберігається в архівах Словацької Соціалістичної Республіки. Значна їх частина зберігається також у сховищах Чеської Соціалістичної Республіки. Умовно документи чеських архівів можна поділити на кілька груп залежно від їх фондоутворювачів. До основної групи відносяться документи, що утворилися внаслідок діяльності чехословацького уряду, а також ті, що виникли за межами країни, зокрема в Радянському Союзі. Їх доповнюють документи 1-ї Чехословацької армії в Словаччині, її бойових підрозділів, а також Словацької національної ради, що діяла на території повстання. До цих джерел безпосередньо відносяться також документи 2-ї Чехословацької парашутно-десантної бригади та 1-го Чехословацького авіаційного полку.

Іншу групу становлять документи, що утворилися в діяльності підпільних організацій, які діяли на території нинішньої Чеської Соціалістичної Республіки і надавали допомогу повсталому словацькому народові.

До третьої групи відносяться документи нацистських органів і адміністративних установ протекторату, що відбивають розвиток Руху Опору і партизанських дій.

Названі джерела доповнюють також записи передач вільної радіостанції в Банській Бистриці, московської радіостанції «За національне визволення», лондонських радіопередач для Чехословаччини, празької радіостанції протекторату і тісовського радіо в Братиславі.

До найважливіших фондів першої групи належать фонди Міністерства національної оборони і Штабу по формуванню чехословацьких збройних сил (пізніше, коли почалося повстання і в Словаччині була створена 1-ша Чехословацька армія, замість штабу було створене Головне командування), серед документів яких містяться плани збройного визволення словацької і чеської територій, а також документи, що ви-

світлюють зростаючу роль Радянського Союзу в здійсненні цих планів.

Вивчаючи документи цих фондів, можна прослідкувати, як чехословацькі військові органи у Лондоні, зважаючи на негативну позицію Заходу, змушені були визнати міжнародне значення переможного наступу Радянської Армії і відповідно спланувати свою військову тактику. З розвитком подій вони впевнилися в необхідності тісного співробітництва з Радянською Армією, наступ якої мав вирішальне значення для розвитку Словацького національного повстання.

Значний інтерес становлять депеші про підготовку і хід повстання. Досить переконливі також документи про допомогу СРСР Словацькому національному повстанню військовою технікою та під час переміщення 2-ї Чехословацької парашутно-десантної бригади і 1-го Чехословацького авіаційного полку з Радянського Союзу в Словаччину.

Документи про допомогу Радянського Союзу також зберігаються у фонді чехословацької військової місії в СРСР. Змістові цих документів різко протирічать записки міністра іноземних справ емігрантського уряду Яна Масарика і чехословацьких військових представників у Лондоні, що відбивають їх даремні зусилля самостійно здійснити військові операції по визволенню Чехословаччини.

Проте документи вищезазначених фондів здебільшого містять відомості суто військового характеру. Документи ж фондів Канцелярії президента республіки, Военної канцелярії президента республіки, Державної ради, Президії ради міністрів у Лондоні та інших органів і установ чехословацького емігрантського уряду висвітлюють внутрішнє і міжнародне політичне становище. Це — стенограми засідань уряду, тексти виступів чехословацьких офіційних представників про Словацьке національне повстання, радіограми, якими обмінювались чехословацький уряд, Словацька національна рада та командування 1-ї Чехословацької армії в Словаччині, та різні повідомлення про хід повстання. Цінні відомості містяться також в протоколах засідань військового комітету Державної ради і Словацької національної ради та в її постановках. Значний інтерес викликають повідомлення про переговори уряду Бенеша з делегацією Словацької національної ради, урядові заяви, повідомлення Чехословацького пресбюро в Лондоні, радіоповідомлення і газетні вирізки про Словацьке національне повстання. Важливі відомості містять документи чехословацького посольства в Москві, яке разом з чехословацькою військовою місією в СРСР брало участь у переговорах з радянськими представниками про допомогу Словацькому національному повстанню. Звичайно, не можна обминути газети і журнали, які видавали чеські і словацькі емігранти.

Історична цінність вищезазначених документів безперечна, хоч вони й не показують безпосередньої атмосфери боїв у Чехословаччині.

Останні відомості про повстання міс-

яться в повідомленнях, військових щоденниках та донесеннях командування 1-ї Чехословацької армії у Словаччині та її окремих з'єднань, у матеріалах 2-ї Чехословацької парашутно-десантної бригади 1-го Чехословацького корпусу, сформованого в СРСР, та Чехословацького винищувального авіаполку, які брали участь у військових операціях під час повстання. Зокрема, у фонді 2-ї Чехословацької парашутно-десантної бригади зберігаються цікаві документи про створення при підтримці Комуністичної партії Чехословаччини національних комітетів, в яких брали участь політпрацівники бригади. Крім документів вищезазначених фондів, більшість яких зберігається в Центральному державному і Військово-історичному архівах у Празі, в архівах республіки знаходиться чимало рукописних спогадів, щоденників і документів, зібраних у колекції, що безпосередньо стосуються даного питання. До цього слід згадати директиву «Про певні завдання національно-визвольного руху в Словаччині», прийняту 23 серпня 1944 р. внаслідок переговорів між місією Словацького національного повстання та керівництвом КПЧ, яке тоді перебувало в Москві. Цей документ зберігається в архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПЧ.

Другу групу джерел, зібраних в колекції, становлять нелегальні листівки і друковані видання, які показують не тільки хід військових операцій, але й наслідки Словацького національного повстання. Зокрема, політична оцінка його значення для Чехословаччини та аналіз післявоєнного державного устрою республіки були широко висвітлені на сторінках нелегальної газети «Пржедвой».

У ряді фондів державних міських, районних архівів Чеської Соціалістичної Республіки зберігаються документи, що свідчать про зростання національно-визвольного руху на чеських землях під впливом Словацького національного повстання, нелегальний відхід чеських патріотів у Словаччину, де вони вливалися в ряди повстанців, про зростаючі випадки нападу на німецькі патрулі, акти саботажу та розповсюдження нелегальної літератури серед населення.

Документи, що відносяться до третьої групи, відклалися у ворожому таборі. Їх значення, передусім, полягає в тому, що вони часто є єдиним джерелом відомостей про певні події.

Найбільше фактів міститься в документах установ протекторату Чехії і Моравії та німецького державного міністра в справах Чехії і Моравії. Цінність останнього фонду ще більше зростає, якщо зважити на численні інформації і директиви, що надходили з вищих установ рейху і відклалися у фонді. Документи свідчать про страх німців перед зростанням національно-визвольного руху в Словаччині, про можливість поширення його на територію Чехії, про підготовку його придушення за допомогою нацистських частин, сформованих у Моравії ще до початку повстання. Зокрема, донесення відображають процес формування каральних загонів, які жорстоко роз-

правлялися з місцевим населенням, страчували жителів прикордонних сіл. Донесення містять також цінні відомості про хід повстання і настрої чеського населення.

Значну цінність становлять документи фонду Міністерства внутрішніх справ протекторату. Вони свідчать про поліцейські заходи щодо моравсько-словацьких кордонів, про формування жандармських загонів для боротьби з партизанами, про їх бойові дії, випадки саботажу і розповсюдження нелегальної преси. В окремих документах містяться відомості про нацистську «Операцію Глухар» у Бескидах у листопаді 1944 р., метою якої було знищення 1-ї Чехословацької партизанської бригади імені Яна Жижки. Більшість документів, що виникли в діяльності нацистських органів і установ протекторату, знаходиться на зберіганні в Центральному державному архіві у Празі.

Хоча більшість документів про Словацьке національне повстання, що свідчать про рішучість та героїзм словацького народу, знаходяться в Словаччині, вищезгадані джерела з архівів Чеської Соціалістичної

Республіки становлять невід'ємну частку при дослідженні цієї важливої теми. Це пояснюється не тільки спільністю організації національно-визвольної боротьби чеського і словацького народів на окупованій території і за її межами, але й спільністю їх життєвих інтересів, твердою рішучістю віддати всі сили справі відродження єдиної батьківщини чехів і словаків в умовах нового, справедливого державного устрою.

Вивчаючи, зокрема, історію партизанських боїв у Словаччині, не можна обійтись без документів, що зберігаються в державних архівах Радянського Союзу та інших країн.

Словацьке національне повстання 1944 р. поклало початок народно-демократичній революції в Чехословаччині. Спільно пролита кров народів Чехословаччини і Радянського Союзу ще більше зміцнила споконвічну дружбу між нашими країнами.

*В. СІКОРА,
начальник Архівного управління
Чеської Соціалістичної Республіки*

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

25 червня ц. р. у Львівському облдержархіві відкрилася виставка документальних матеріалів до 30-річчя визволення Львова і області від німецько-фашистських загарбників. На 12 стендах експонується близько 200 документів, які лаконічною мовою відтворюють страшні роки німецько-фашистської окупації Львівщини, жахливі злочини фашистів, героїчну боротьбу підпільних організацій та партизанів, жорстокі бої за визволення Львівщини, незабутні, радісні дні перемоги.

Виставку відкривають документи про перші дні віроломного нападу фашистських загарбників, безсмертні подвиги прикордонників на Львівщині. На сусідніх стендах розміщені документи та фотографії — красномовні свідчення горезвісного «нового порядку»: поряд з циркуляром генерал-губернатора Франка, який проголошує «вільність» і «щасливе життя», даровані Німеччиною населенню Західної України, — фотознімки, на яких зафіксовані масові розстріли і вбивства громадян у фашистських таборах, страхітливі знаряддя смерті, як, наприклад, німецька машина для перемелювання кісток трупів; знімок оркестру смертників, яких фашисти примушували виконувати відоме «танго смерті» під час розстрілу радянських громадян у Янівському таборі в Львові. Тут же оголошення СС і поліції про розстріли десятків громадян «за участь у заборонених організаціях» та допомогу партизанам.

Проте, незважаючи на страшний терор, радянські люди вели героїчну підпільну боротьбу. Широко експонуються документи та фотографії про діяльність підпільних організацій «Народна гвардія імені Івана Франка» у Львові, «Визволення Вітчизни» у Глинянах та ін., наведена схема діяльності «Народної гвардії імені Івана Франка» в районах області та за її межами, фотографії підпільників, які загинули від рук німецьких катів.

Експонуються на виставці численні документи про партизанський рух на Львівщині — листівки та відозви партизанських загонів, донесення німецьких військових органів і СС про рейд партизанських загонів Ковпака на Західній Україні. Широко представлені документи про діяльність легендарного розвідника М. І. Кузнецова. Це, зокрема, рапорти дирекції кримінальної поліції у Львові про знищення

капітаном Зіббертом (Кузнецовим) фашистського ката віце-губернатора Галичини Бауера, німецьких офіцерів.

У липні 1944 р. розгорнулися жорстокі бої за визволення Львівщини. 27 липня війська 1-го Українського фронту під командуванням маршала І. С. Конєва визволили Львів. Багато документів та зніmkів розповідають про ці хвилюючі, радісні дні.

Під керівництвом партійних та радянських органів трудящі Львівщини почали відбудову зруйнованого народного господарства і передусім розгорнули широку кампанію допомоги фронтові. Про розміри цієї допомоги свідчать знову ж такі документи виставки. На гроші, зібрані трудящими області, було побудовано авіаескадрилью «Радянська Львівщина». Більше 2 тис. т хліба, картоплі, овочів здали селяни Львівщини для фронту.

Мирному життю трудящих Західної України ще якийсь час перешкоджала інша небезпека — криваві дії німецько-фашистських прихвостнів, українських буржуазних націоналістів. Жахливі за своєю жорстокістю вчинки цих перевертнів проти свого народу та боротьба народу проти них відбиті в невеликій кількості документів з багатьох, що зберігаються в архіві.

Трудящі Львівщини свято шанують пам'ять про тих, хто боровся за її визволення, віддав життя у боротьбі з фашизмом. «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!» — так названо один з розділів виставки. На стендах портрети визволителів Львова, знімки пам'ятників воїнам у Бродах, Золочеві, Поморянах, урочистих піонерських лінійок на Холмі Слави у Львові на честь присвоєння піонерським загонам імен визволителів Львівщини.

Доповнює документальну виставку експозиція друкованих видань. Серед них — збірники документальних матеріалів про боротьбу трудящих Львівщини за визволення від німецько-фашистських загарбників, виданих Львівським облдержархівом та партархівом Львівського обкому Компартії України.

У день відкриття виставки відбулася наукова конференція, підготовлена спільно з партархівом. У ній взяли участь працівники Львівського облдержархіву, філіалу Львівського облдержархіву в м. Самборі, партархіву обкому Компартії України,

представники громадськості. Доповідь про боротьбу трудящих Львівщини проти фашистського режиму, допомогу фронтові, відбудовчий період прочитав завідувач партархівом М. П. Тесленко. Огляд документів облдержархіву за 1941—1944 рр. зробила ст. науковий співробітник Н. П. Гусева.

На конференції виступили зі спогадами учасник визвольних боїв на Львівщині, колишній командир 908-го стрілецького полку В. Івашкін та розвідник партизанського загону Медведєва, бойовий друг М. І. Кузнєцова — М. Шевчук.

Р. Б. ПЛОТКІНА

Нещодавно відбулася зустріч архівістів філіалу Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому, працівників виконкому Мукачівської міської Ради депутатів трудящих з учасниками боїв за визволення Закарпаття від німецько-фашистських окупантів у жовтні 1944 р. — полковником С. В. Ємельяновим і майором О. М. Баландінін. Вони розповіли про те, як воїни Червоної Армії в гірських умовах громили ворога. З особливою теплотою С. В. Ємельянов згадував закарпатців, які не тільки допомагали партизанам і розвідникам, але й були провідниками частин Червоної Армії в Карпатах. Учасники боїв розповіли, як у жовтні 1944 р. Червона Армія визволила Ужгород від фашистських загарбників, а через кілька днів — усе Закарпаття. Фронт покотився на Захід. До лав Червоної Армії вступило близько 25 тис. молодих закарпатців, серед яких було чимало колишніх партизанів. Скрізь радянських воїнів населення зустрічало хлібом-сіллю, квітами і щасливими посмішками.

На політій кров'ю, але вже вільній землі Закарпаття трудящі брали владу в свої руки, створювали народні комітети, ділили землю, відкривали школи, лікарні, відбудовували зруйновані шляхи, мости, заводи і фабрики. С. В. Ємельянов і О. М. Баландін згадали, як 26 листопада 1944 р. 1-й з'їзд Народних комітетів, що відбувся в Мукачевому, ухвалив рішення про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, яке остаточно було здійснене в червні 1945 р. згідно з радянсько-чехословацьким договором. Із входженням Закарпаття до складу СРСР, нарешті, здійснилась одвічна мрія закарпатців — вони стали громадянами великої Країни Рад.

Учасники зустрічі тепло подякували товаришів С. В. Ємельянова і О. М. Баландіна за спогади і побажали їм міцного здоров'я, щастя, вручили пам'ятні подарунки і букети живих квітів.

М. В. ДЕЛЕГАН

На відзнаку 30-річчя визволення республіки від німецько-фашистських загарбників архівісти Сумського обласного державного архіву підготували виставку документів і фотографій. Експозиція складається з чотирьох розділів: боротьба в тилу ворога; визволення республіки частинами Червоної Армії; відбудова зруйнованого окупантами народного господарства; увічнення безсмертного подвигу.

Документи першого розділу розповідають про партизанський рух, що широко розгорнувся в роки війни на території області. Тут подані фотографії керівників партизанського з'єднання С. А. Ковпака, зображення окремих епізодів бойової діяльності і побуту партизанів, бійців 1-ї Української партизанської дивізії перед виходом на бойове завдання; знімки партизанської артилерії, маршу з'єднання С. А. Ковпака в лісах Київської області; висаджених мостів, пушених під укіс составів з фашистами і технікою, підбитих гітлерівських танків.

Тут же листівки-звернення Сумського обкому комсомолу з закликом до активної боротьби з окупантами.

Центральне місце в експозиції займають документи, що відображають визволення міст і сіл частинами Червоної Армії. Серед них — фотографії епізодів боїв за населені пункти Сумської області, повідомлення Радянського інформбюро, бойові зведення, фотографії бійців і командирів — визволителів області. Ряд фотографій фіксує радісні зустрічі частин Червоної Ар-

мії з населенням сіл, повернення жителів до рідних місць тощо.

У центрі експозиції — вітальна телеграма урядові Радянської України та Центральному Комітетові КП(б)У і звернення «До визволительниці українського народу — Червоної Армії», прийняті 15 жовтня 1944 р. на мітингу трудящих міста Сум, присвяченому повному визволенню Радянської України від німецько-фашистських загарбників.

У наступному розділі документи, що розповідають про трудовий героїзм трудящих області на відбудові рідних міст і сіл. Тут фотографії з зображенням слідів руйнувань, залишених гітлерівськими загарбниками під час свого хазяйнування — знімки зруйнованих цехів Сумського машинобудівного заводу ім. Фрунзе, будинків і вулиць м. Сум, згарищ населених пунктів.

Інша група фотографій розповідає про трудовий подвиг трудящих області у відбудові народного господарства. Серед них фотознімки суботників і недільників по відбудові міст і сіл області, відбудованих жителів, вулиць, населених пунктів. Тут же лист воїнів Червоної Армії до своїх земляків-сумчан із закликом віддати всі сили на відбудову народного господарства країни.

Навічно в пам'яті народній залишаться немеркнучі подвиги воїнів Великої Вітчизняної війни — про це свідчать документи завершального розділу виставки.

І. О. ІЛЬЧЕНКО

В ЦЕПК ГОЛОВАРХІВУ УРСР

18 липня 1974 року відбулося чергове засідання Центральної експертно-перевірної комісії Головархіву УРСР. На ньому було розглянуто питання про уточнення списків міністерств, відомств, республіканських установ та організацій Української РСР, документи яких підлягають (список № 1) і не підлягають (список № 2) передачі до Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. З інформацією виступив заст. директора ЦДАЖР УРСР А. М. Аксьонов. Він, зокрема, підкреслив важливість цієї роботи для архіву, а також вказав на напрями її продовження в майбутньому.

В обговоренні питання взяли участь начальники відділів Головархіву УРСР В. С. Коновалова, М. О. Місерман, З. О. Сендик, ст. методист Головархіву УРСР С. К. Куреш, директор ЦДАКФФД УРСР Г. С. Пшеничний, ст. інспектор архівного відділу Київського облвиконкому В. Д. Савоник, директор Київського міськдержархіву В. М. Ткаченко, ст. науковий співробітник ЦДАЖР УРСР Л. Л. Кінзерська.

У ході обговорення було відзначено, що уточнення профілю комплектування ЦДАЖР УРСР має принципове значення для всіх без винятку державних архівів республіки. Його підготовка була розпочата архівом ще в 1971 р. На попередніх засіданнях ЦЕПК розглядалися окремі принципи питання визначення джерел комплектування ЦДАЖР УРСР. Так, рішення ЦЕПК від 25 травня і 31 серпня 1973 р. до профілю комплектування архіву були віднесені міністерства, їх управління та республіканські комітети профспілок, розташовані за межами міста Києва, а також редакції республіканських газет і журналів.

Схвалення членів комісії дістала пропозиція архіву щодо порядку прийому до ЦДАЖР УРСР і місцевих державних архівів республіки документів, що створюються в процесі діяльності виробничих об'єднань, союзних і республіканських трестів та комбінатів. Виступаючи відзначили як позитивне вдалу форму списку установ, завдяки якій ЦДАЖР УРСР в одному документі об'єднав списки установ № 1 і № 2 по галузях народного господарства, науки і культури з зазначенням їх відомчої підпорядкованості. Така форма одночасно вказує і на порядок фондування документів установ списку № 1 — окремими фондами або в складі фондів вищестоящих установ.

Члени ЦЕПК підкреслили, що уточнення

профілю комплектування ЦДАЖР УРСР приведе до внесення змін в Положення про архів, а також викличе необхідність перегляду складу фондів архіву в майбутньому.

Викликала дискусію пропозиція ЦДАЖР УРСР щодо включення до свого списку установ № 1 союзних і республіканських науково-дослідних та проектних інститутів, що знаходяться в м. Києві.

З обговорюваного питання ЦЕПК прийняла відповідне рішення.

ЦЕПК заслухала представлену Центральним державним архівом-музеем літератури і мистецтва УРСР інструкцію по виявленню документів з питань літератури і мистецтва в установах республіки. Директор архіву В. П. Коба доповіла присутнім про її основні положення і виклала завдання, що стоять перед архівом-музеем у справі виявлення таких документів. Інструкцію було схвалено з урахуванням висловлених зауважень і побажань виступаючих.

На засіданні були розглянуті також акти про виділення до знищення окремих категорій документів, що зберігаються у Волинському, Ворошиловградському, Сумському і Хмельницькому облдержархівах та Харківському міському державному архіві.

* * *

На засіданні ЦЕПК Головархіву УРСР 9 серпня 1974 р. обговорювалася довідка Науково-довідкової бібліотеки центральних державних архівів УРСР про стан комплектування газетами і журналами науково-довідкових бібліотек облдержархівів та їх філіалів, Київського і Севастопольського міськдержархівів з постійним складом документів. ЦЕПК визначила обов'язковий мінімум газетних і журнальних видань, якими повинні комплектуватися і зберігатися постійно державні архіви. Було визначено орієнтовне коло видань, які місцеві архіви можуть передплачувати за своїм вибором і зберігати доки мине потреба.

У виступах членів ЦЕПК були порушені питання, що стосуються непрофільних і дублетних газетних та журнальних видань, а також створення обмінних фондів.

ЦЕПК затвердила описи та документи постійного зберігання Президії Верховної Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР, розглянула акти про виділення до знищення документів, що зберігаються в державних і відомчих архівах республіки.

Н. С. БЕЗПРОЗВАННА

ВИСТАВКА ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ОДЕСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ «ЛІТЕРАТУРНА ОДЕСА»

З 11 травня в Одеському облдержархіві відкрита виставка, яка популяризує документальні матеріали про літературне життя Одещини. Вона приурочена двом знаменним датам — 175-річчю з дня народження О. С. Пушкіна і 160-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка.

Виставка складається з трьох розділів. Перший розділ присвячений великому російському поету О. С. Пушкіну. Тут подано прижиттєві списки віршів О. С. Пушкіна, уривки із 7-ї глави роману «Євгеній Онегін», драми «Борис Годунов» тощо. Особливий інтерес викликають документи,

що розповідають про перебування О. С. Пушкіна в Одесі. Відомо, що поет прожив в Одесі більше року (13 місяців). До недавня вважалось, що в Одеському облдержархіві не збереглися документи, що висвітлюють цей період життя поета. Однак у ході підготовки виставки працівники архіву виявили ряд документів. Це лист новоросійського і бессарабського генерал-губернатора колезькому секретарю Пушкіну, датований 22 травня 1824 р., в якому, зокрема, говориться: «З метою пересвідчення в кількості сарани, що з'явилася у Херсонській губернії, та про те, з яким успіхом здійснюються запропоновані мною заходи щодо її знищення, дурчаю вам відправитися в повіти Херсонський, Єлисаветградський і Александрівський...»

У листі до херсонського цивільного губернатора від 30 листопада 1824 р. зазначається, що «командированому за розпорядженням моїм в Херсонську губернію для здійснення дослідів до знищення сарани колезькому секретарю Пушкіну видано із сум канцелярії моєї на сплату прогонів 400 карбованців асигнаціями».

Чимало документів розповідають про вшанування 100 і 150-річчя з дня народження О. С. Пушкіна, святкування в 1923 р. 100-річчя з дня його перебування в Одесі, про створення в місті квартири-музею поета.

Другий розділ виставки присвячений Т. Г. Шевченку. Тут подані документи, що розповідають про велику популярність творів Т. Г. Шевченка в дореволюційній Одесі. Серед них — лист одеського градоначальника попечителю Одеського учбового округу про дозвіл читати твори поета українською мовою на літературно-музикальних вечорах, а також документи про виявлення у студентів Новоросійського університету творів Т. Г. Шевченка. Документи свідчать про заборону видання творів поета українською мовою, про накладення арешту на збірку поезій «Кобзар» та інші його твори. Цікавий рукописний примірник поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» з резолюцією на обкладинці про заборону її видання. Ряд документів розповідає про святкування 110-річчя з дня народження, про встановлення в Одесі в 1964 р. пам'ятника Т. Г. Шевченку.

Третій, найбільший розділ виставки відображає літературне життя Одеси в дореволюційний і радянський час. Документи свідчать про заборону видання і розповсюдження творів О. С. Гриб'єдова, В. Г. Белінського, М. О. Некрасова, М. Л. Кропивницького, П. Мирного, В. Г. Короленка, І. Я. Франка, М. Горького, Шолом-Алейхема та інших. Цікаві документи про організацію літературно-художніх вечорів в Одесі, де читались твори І. А. Крилова, А. М. Майкова та інших, про популярність письменників революційно-демократичного напрямку та їх

поглядів. Серед них — донесення харківського військового губернатора новоросійському і бессарабському генерал-губернатору про пересилку з Одеси в Київ творів О. І. Герцена, доповідна записка голови Одеського літературно-артистичного товариства одеському градоначальнику з проханням дозволити професору О. Маркевичу прочитати повідомлення «Про значення Л. М. Толстого в російській літературі», листування одеського цензора по внутрішній цензурі про перевидання твору Л. М. Толстого «До світла», лист попечителя Одеського учбового округу ректору Новоросійського університету про заборону відзначення 80-річчя з дня народження Л. М. Толстого. На виставці представлені також документи, що відображають перебування в Одесі І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича), І. О. Буніна, О. М. Толстого, деякі документи розповідають про навчання в Новоросійському університеті Ю. К. Олеші і Б. С. Житкова.

На виставці експонуються фотокопії документів з особової справи К. Г. Паустовського, серед яких заява від 26 квітня 1920 р. начальнику організаційного управління Одеського опродкомгуба з проханням затвердити його на посаді завідуючого столом газетних вирізок та інформаційного матеріалу, анкети і особова картка письменника.

Численні меморіальні документи розповідають про заходи по вшануванню пам'яті М. В. Гоголя, І. С. Тургенєва, А. П. Чехова, П. Мирного, про встановлення в Одесі меморіальних дощок на будинках, пов'язаних з іменами І. Я. Франка, І. Е. Бабеля та інших.

На виставці подані, зокрема, документальні матеріали про письменників, які народилися в Одесі. Серед них — метричний запис про народження А. Ахматової (справжнє прізвище А. Горенко) — російської радянської поетеси, а також документи про громадську та літературну діяльність Е. Г. Багрицького і І. Е. Бабеля; документи з особової справи працівника Одеського карного розшуку Е. П. Катаєва — майбутнього письменника-сатирика Є. Петрова.

Відомо, що з Одесою були пов'язані життя і творчість багатьох іноземних письменників. Так, на виставці експонуються документи про перебування в Одесі Адама Міцкевича і успішне навчання студента камерального відділення Рішельєвського ліцею в Одесі Найдена Герова — майбутнього болгарського письменника і громадського діяча; донесення одеського градоначальника про видачу закордонного паспорта Івану Вазову.

Виставка викликала великий інтерес громадськості і гостей міста. Знайомство з архівними документами збагатило їх новими відомостями про життя і творчість письменників і поетів Одеси.

Н. Г. ПОГЛУБКО

ченко прочитала лекцію «Про стан і заходи щодо поліпшення ведення діловодства в райміськвиконкомках».

На семінарі для працівників діловодства установ культури (розташованих в обласному центрі) лекції читалися з урахуванням специфіки діловодства цієї системи.

Цікавий семінар відбувся з працівниками всього апарату Сімферопольського міського управління та обласної контори Держбанку СРСР. На семінарі був присутній заст. керуючого обласною конторою. Лекції були дуже тісно наближені до специфіки роботи зазначених установ: наводилися конкретні приклади як позитивних сторін ведення поточного діловодства, так і недоліків; докладно розби-

ралися особливості впровадження державних стандартів, правильного оформлення документів. Проведення подібних семінарів для всіх співробітників однієї або споріднених установ має велике позитивне значення, оскільки в них беруть участь, крім працівників діловодства, всі спеціалісти, які здебільшого складають і оформляють документи. А нині, коли все діловодство базується на суворій відповідності вимогам ЄДСД, всі службовці повинні вміти правильно складати й оформляти документи.

Архівний відділ Кримського облвиконкому має на меті і надалі систематично проводити семінари з усіма працівниками великих установ.

І. В. СУББОТІНА

Наші гості

З кожним роком міцніє дружба югославських і українських архівістів. Ось і в цьому році з 9 по 15 вересня у Києві перебували начальники відділів Архіву автономної області Воеводина Средое Лаліч та Нікола Ніколич.

Югославські архівісти не вперше гостюють у українських архівістів. У 1970—1973 рр. вони разом з іншими своїми колегами знайомилися з досвідом організації архівного будівництва в УРСР, виявляли в державних архівах республіки документи з історії своєї країни. Цього разу вони знову працювали над документами ЦДІА УРСР у м. Києві. Їх цікавили документи з історії сербських поселень у Росії та культурних і наукових зв'язків Сербії з Україною і Росією у XVIII — першій половині XIX ст.

Югославські гості з великим інтересом знайомилися з історичними, архітектурними пам'ятками столиці, відвідали Музей історичних коштовностей УРСР, Державний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка, їздили до славнозвісного Канева, де поклали квіти на могилу великого Кобзаря, оглянули його музей та інші визначні місця міста.

15 вересня С. Лаліч і Н. Ніколич відбули до Москви з метою продовжити виявлення в державних архівах УРСР документів про російсько-сербські зв'язки. Від'їжджаючи, вони дякували українським архівістам за сердечну зустріч і гостинність, виявлену до них під час перебування у м. Києві.

К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ

СОДЕРЖАНИЕ

К 30-летию освобождения Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков

Н. А. Буцко — Дружба и братство народов СССР в битве за Советскую Украину	3
В. А. Замлинский — Помощь партизан советским войскам в боях за полное освобождение Украины от немецко-фашистских захватчиков	10
Н. Н. Челомбитко, Е. П. Шаталина — Из истории братской помощи народов Советского Союза в восстановлении народного хозяйства Украинской ССР 1943—1945 гг. (Документы)	17
М. Н. Базанова — Документы ЦГАКФФД УССР об освобождении Украины от немецко-фашистских захватчиков	31
Ю. А. Барштейн — Медали, посвященные юбилею освобождения Украины	40
М. А. Рыбаков — Из летописи борьбы трудящихся Дарницкого района г. Киева против немецко-фашистских захватчиков	42
Научная конференция, посвященная 30-летию освобождения Львова от немецко-фашистских захватчиков	48
Л. М. Минаева (Львов) — Документы Львовского облгосархива о борьбе трудящихся области против немецко-фашистских захватчиков	49
Н. П. Тесленко (Львов) — Первые мероприятия партийных и советских органов по ликвидации последствий немецко-фашистской оккупации (По документам партархива Львовского обкома Компартии Украины)	51
Н. Ф. Врядий (Львов) — К истории львовских архивов в 1939—1944 гг.	54
Н. К. Кривонос (Львов) — Памятники освободителям Львовщины	56

ОБМЕН ОПЫТОМ

Д. Ф. Скурлатов (Черновцы) — Вопросы научной организации труда в Черновицком облгосархиве	59
О. П. Романова (Чернигов) — Итоги анализа системы научно-справочного аппарата Черниговского облгосархива	63
М. М. Нестерец (Тернополь) — Участие архивистов Тернопольской области в создании тома «Истории городов и сел Украинской ССР»	67

ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО

А. Ирин — Документооборот в аппарате управления и пути его усовершенствования	70
---	----

КОНСУЛЬТАЦИИ

И. П. Кокодзей — Применение системы противопожарной защиты в государственных архивах	78
--	----

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ

Э. Д. Агинская, Е. А. Михайлова — Личный фонд академика АН УССР А. И. Бродского (Центральный научный архив АН УССР)	80
Л. И. Кубась (Ровно) — Документы Ровенского облгосархива по истории комсомола Ровенщины (1919—1939 гг.)	81

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Г. В. Стрельский — В. В. Панашенко. Палеография українського скоропису другої половини XVII ст.	84
О. Я. Мацюк (Львов) — Е. И. Каменцева, Н. В. Устюгов. Русская сфрагистика и геральдика	85

Архивное дело за рубежом

В. Сикора (Прага) — Источники о Словацком национальном восстании в архивах Чешской Социалистической Республики	87
--	----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Р. Б. Плоткина (Львов), М. В. Делеган (Мукачево), И. А. Ильченко (Сумы) — К 30-летию освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков	90
Н. С. Беспрозванная — В ЦЭПК Главархива УССР	92
Н. Г. Поглубко (Одесса) — Выставка документальных материалов Одесского облгосархива «Литературная Одесса»	92
О. В. Оживинская (Львов) — Выставка документов и материалов к 100-летию со дня рождения Марка Черемшины	94
Н. Г. Губарь (Кировоград) — Семинары заведующих райгосархивами и ответственных за архивы учреждений Кировоградской области	94
А. Н. Бурканенко, К. С. Руденко (Одесса) — Повышение квалификации госучреждений Одессы	94
И. В. Субботина (Симферополь) — Семинары по делопроизводству в Крыму	95
К. Е. Новохатский — Наши гости	96

Поправка

У № 4 на стор. 61 9-й рядок знизу слід читати: «ської області».